

Eindrapport

Circulaire economie en overheidsopdrachten in Brussel

Van Hoof Veronique, Christis Maarten en Geerken Theo
In samenwerking met Stibbe en Whole Systems

Studie uitgevoerd in opdracht van: Brussels Instituut voor Milieubeheer
2017/SMAT/R/

Augustus 2017

VITO NV

Boeretang 200 - 2400 MOL - BELGIE
Tel. + 32 14 33 55 11 - Fax + 32 14 33 55 99
vito@vito.be - www.vito.be

BTW BE-0244.195.916 RPR (Turnhout)
Bank 375-1117354-90 ING
BE34 3751 1173 5490 - BBRUBEBB

Alle rechten, waaronder het auteursrecht, op de informatie vermeld in dit document berusten bij de Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek NV ("VITO"), Boeretang 200, BE-2400 Mol, RPR Turnhout BTW BE 0244.195.916. De informatie zoals verstrekt in dit document is vertrouwelijke informatie van VITO. Zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van VITO mag dit document niet worden gereproduceerd of verspreid worden noch geheel of gedeeltelijk gebruikt worden voor het instellen van claims, voor het voeren van gerechtelijke procedures, voor reclame of antireclame en ten behoeve van werving in meer algemene zin aangewend worden

VERSPREIDINGSLIJST

- Catherine Vanderstichelen, BIM (departement economie in transitie)
- Patrick van den Abeele, BIM (departement economie in transitie)
- Julien Dumont, Gouvernement Brussels – Kabinet van minister Celine Fremault

SAMENVATTING

Deze studie heeft enerzijds als doel om een kwantitatief onderbouwd overzicht en inzicht in CE relevantie te ontwikkelen van de **vraagzijde** gegenereerd door Brusselse overheidsopdrachten (afkomstig van Brussels Hoofdstedelijk Gewest, stad, gemeenten, administraties); anderzijds is het van belang om de kracht en ondersteuningsbehoeftes te kennen van de Brusselse **aanbodzijde** voor het invullen van CE relevante Brusselse overheidsopdrachten. Een inleidend hoofdstuk (Hoofdstuk 1) geeft de aanleiding, doelstellingen en visie voor deze studie.

Methodologie

Een bottom-up analyse van overheidsopdrachten werd gecombineerd met een top-down analyse middels het pas zeer recent beschikbaar gekomen interregionaal Input-Output model¹ om het beste beeld van overheidsopdrachten en hun potentieel voor de circulaire economie in het BHG te schetsen.

Een transitie naar een circulaire economie en meer circulaire overheidsopdrachten vergt de betrokkenheid van vele partijen: bedrijfsleven, burgers, kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties én centrale en decentrale overheden. Praktische obstakels hetzij aan de vraagzijde hetzij aan de aanbodzijde kunnen het CE potentieel beperken. Om de ervaren obstakels te identificeren werd een stakeholder workshop 'Circulaire economie en overheidsopdrachten in Brussel' georganiseerd op 15 mei 2017. Een tweede doelstelling van de stakeholder bijeenkomst was om ook suggesties te verzamelen voor mogelijke oplossingen.

Stand van zaken overheidsopdrachten in het BHG

Hoofdstuk 2 geeft een stand van zaken van de overheidsopdrachten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest voor het jaar 2016 op basis van de **dataset aangeleverd door EBP**². Deze dataset omvat **3.233 opdrachten van het jaar 2016** in het BHG en werd geanalyseerd met volgende analyseparameters: domein of sector via CPV-code; type procedure; globaal bedrag; inschrijvers; en gunningen.

Uit de analyse blijkt dat:

- de **CPV-afdeling³ 45 'bouwwerkzaamheden'** het vaakst voorkomend domein is met 464 overheidsopdrachten.
- **Gemiddeld 56% van de overheidsopdrachten bevatten een inschrijving van een Brusselse onderneming.**

Let wel, het aandeel in de overheidsopdrachten waarop Brusselse ondernemingen inschreven **varieert sterk tussen de CPV-afdelingen**. In enkele afdelingen zoals 66 'financiële en verzekeringsdiensten' en 71 'dienstverlening op het gebied van architectuur, bouwkunde, civiele techniek en inspectie' is dit aandeel zeer groot, terwijl voor andere, zoals 79 'zakelijke dienstverlening: juridisch, marketing, consulting, drukkerij en beveiliging', 34 'vervoersmaterieel en bijbehorende producten' en 48 'software en informatiesystemen', dit aandeel eerder klein is.

¹ Het interregionaal input-output model (datajaar 2010) gemaakt door het Federaal Planbureau bevat data voor Vlaanderen, Wallonië en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het betreft data over de interne stromen en de interregionale stromen. Voor elk gewest is één overheid opgenomen in de finale vraag categorieën. Alle activiteiten van de overheid zijn verdeeld over een deel van de sectoren (zoals openbaar bestuur, maatschappelijke dienstverlening, etc.). De overheid van het gewest BHG in dit model moet geïnterpreteerd worden als lokale overheden, de overheid van het BHG en een deel van de federale overheid. Het Planbureau heeft de Federale overheid verdeeld over de gewesten.

² <http://www.ebp.be/nl/publicatiebronnen>.

³ De CPV-code geeft het domein aan waarop de overheidsopdracht betrekking heeft.

- **Gemiddeld worden 41% van de overheidsopdrachten gegund aan een Brusselse onderneming of een consortium dat een Brusselse onderneming bevat.**

Let wel, het aandeel in de gunningen dat een Brusselse ondernemingen bevat varieert sterk tussen de CPV-afdelingen. In enkele afdelingen, zoals 66 'financiële en verzekeringsdiensten', 71 'dienstverlening op het gebied van architectuur, bouwkunde en civiele techniek en inspectie' en 79 'zakelijke dienstverlening: juridisch, marketing, consulting, drukkerij en beveiliging', is dit aandeel zeer groot, terwijl voor andere, zoals 45 'bouwwerkzaamheden', 72 'IT-diensten: adviezen, softwareontwikkeling, internet en ondersteuning' en 48 'software en informatiesystemen', dit aandeel eerder klein is

- **Het gemiddeld gegund bedrag van de overheidsopdrachten bedraagt 2,2 miljoen euro, terwijl de mediaan 375.640,36 euro bedraagt.**

Hieruit leiden we reeds de grote spreiding van de gegunde bedragen af. Enkele zeer grote gunningsbedragen en veel kleine gegunde bedragen maken dat het gemiddelde groter is dan de mediaan. Met andere woorden 50% van de gegunde bedragen is kleiner of gelijk aan 375.000 euro. 25% van de gegunde bedragen is kleiner dan 136.370 euro.

Zonder de CPV-afdeling 66 'financiële en verzekeringsdiensten' (zeer hoog gemiddeld bedrag) bedraagt dit gemiddeld gegund bedrag nog 1,8 miljoen euro en zonder de afdelingen 66 'financiële en verzekeringsdiensten' en zonder 45 'bouwwerkzaamheden' (zeer hoog aantal overheidsopdrachten met hoog bedrag) bedraagt dit nog 1,3 miljoen euro. Het gemiddeld gegund bedrag verschilt sterk tussen de CPV-afdelingen, maar ook binnen een CPV-afdeling.

Prioritering van de overheidsopdrachten met een potentieel op het vlak van circulaire economie

De te beantwoorden vraag in Hoofdstuk 3 was 'In welke domeinen zijn de BHG overheidsopdrachten het meest relevant, omdat ze voldoende potentieel hebben om de ontwikkeling van de circulaire economie via overheidsopdrachten te kunnen stimuleren?'

Het **Gewestelijk Programma voor Circulaire Economie (GPCE) heeft reeds een sectorale focus⁴ (bouw, grondstoffen en afval, logistiek, handelszaken en voeding)** waarop in deze studie verder gebouwd werd. Volgende analyses (kwantitatief en/of kwalitatief) werden uitgevoerd:

1. Welke CPV-afdelingen binnen de BHG overheidsopdrachten zijn gekoppeld aan de genoemde sectorale focus uit het GPCE (in groen aangegeven in onderstaande tabel) en hoe belangrijk zijn die qua volume en/of aantal?

Uit de EBP-data analyse blijkt dat zowel op basis van het aantal (45% van het totaal) als het volume (43% van het totaal) de sectorale focus in het GPCE een aanzienlijk deel van de overheidsopdrachten afdekt. Toch gaan we in de volgende deelvragen **op zoek naar mogelijk andere CPV-codes die een belangrijke rol spelen binnen overheidsopdrachten én potentieel hebben binnen een CE.**

2. Welke CPV afdelingen die hetzij in de top 15 van BHG staan t.a.v. het aantal gunningen hetzij in de top 15 van BHG t.a.v. gemiddeld gegunde bedragen ontbreken er in het voorgaande overzicht en welke daarvan hebben mogelijk een CE relevantie?

Er werd ook bekeken welke keuzes voor focus sectoren gemaakt werden door andere vergelijkbare regio's of landen als het gaat om CE en overheidsopdrachten op basis van een literatuur onderzoek. Op basis van bovenstaande analyse en literatuuronderstudie werd gekomen tot volgend overzicht van prioritaire domeinen voor CE overheidsopdrachten en de overeenkomstige CPV-codes.

⁴ Deze sectoren werden gekozen in functie van hun job potentieel, hun impact wat betreft de uitstoot van broeikasgassen en omdat ze tot de grootste uitdagingen voor Brussel behoren.

Tabel 1: Overzicht van de prioritaire domeinen en overeenkomstige CPV-classificatie.

sectorale focus	CPV-classificatie
bouw	<p>44 structuren en materialen voor de bouw; ondersteunende producten voor de bouw (uitgezonderd elektrische apparatuur)</p> <p>45 bouwwerkzaamheden</p> <p>51 installatiediensten (uitgezonderd software)</p> <p>71 dienstverlening op het gebied van architectuur, bouwkunde, civiele techniek en inspectie</p>
grondstoffen en afval	<p>09 aardolieproducten, brandstof, elektriciteit en andere energiebronnen</p> <p>14 mijnbouw, basismetalen en aanverwante producten</p> <p>41 verzameld en gezuiverd water</p> <p>90 diensten inzake afvalwater, afval, reiniging en milieu</p>
logistiek	<p>34 vervoersmaterieel en bijhorende producten</p> <p>60 vervoersdiensten (uitgezonderd vervoer van afval)</p> <p>63 ondersteunende en aanvullende vervoersdiensten; reisbureaudiensten</p>
handelszaken voeding	<p>55 diensten voor hotel, restaurant en detailhandel</p> <p>03 landbouw-, veeteelt-, kwekerij-, visserij-, bosbouw-, en aanverwante producten</p> <p>15 voeding, dranken, tabak en aanverwante producten</p>
drukwerk EEA	<p>22 drukwerk en aanverwante producten</p> <p>30 kantoorapparaten en gegevensverwerkende apparatuur, -uitrusting en – benodigdheden, uitgezonderd meubilair en softwarepakketten</p> <p>31 elektrische machines, apparaten, uitrusting, gebruiksartikelen en verlichting</p> <p>32 radio-, televisie-, communicatie-, telecommunicatietoestellen en aanverwante apparatuur</p> <p>33 medische apparatuur, farmaceutische artikelen en artikelen voor lichaamsverzorging</p> <p>38 laboratoriuminstrumenten, optische en precisie-instrumenten (uitgezonderd brillen)</p>
meubels	<p>39 furniture (incl. meubelen; m.i.v.⁵ kantoormeubelen), inrichtingsartikelen, huishoudelijke apparaten (uitgezonderd verlichting) en schoonmaakproducten</p>

Profiel van het aanbod in Brussel voor de geïdentificeerde prioritaire overheidsopdrachten

De geïdentificeerde prioritaire domeinen werden verder geanalyseerd, om het profiel van het aanbod in kaart te brengen (Hoofdstuk 4). **Van alle overheidsopdrachten in het jaar 2016 vallen er ca. 64% binnen één van deze prioritaire domeinen.** De helft hiervan, of 32%, is gelinkt aan de bouw via CPV-domeinen 45 ‘bouwwerkzaamheden’ en 71 ‘dienstverlening op het gebied van architectuur, bouwkunde, civiele techniek en inspectie’ (Figuur 12).

Het gemiddelde over alle domeinen van de overheidsopdrachten dat minstens één inschrijving van een Brusselse onderneming kent, bedraagt 56%. Indien enkel de prioritaire domeinen in beschouwing worden genomen is dit percentage, zijnde 53%, net iets lager. Er is **binnen de prioritaire domeinen een grote spreiding op het aandeel in de overheidsopdrachten waarop Brusselse ondernemingen inschreven.** Het percentage indieners dat een Brusselse onderneming bevat is het grootst bij handelszaken (83%), drukwerk (80%) en bouw (62%). Voor de andere domeinen ligt dit percentage lager: voeding (43%), grondstoffen en afval (33%), EEA (36%), logistiek (28%) en meubels (14%).

⁵ m.i.v.: ‘met inbegrip van’

Gemiddeld worden 41% van de overheidsopdrachten gegund aan een Brusselse onderneming of een consortium dat een Brusselse onderneming bevat. Indien enkel de prioritaire domeinen in rekening worden gebracht ligt dit percentage (36%) lager. **Het aandeel in de gunningen dat een Brusselse ondernemingen bevat varieert sterk tussen de CPV-afdelingen.** Brusselse ondernemingen scoren hoog (>50%) in de domeinen handelszaken (80%), drukwerk (56%) en grondstoffen en afval (50%). In de andere domeinen is dit percentage minder dan 50%: voeding (43%), bouw (39%), meubels (29%), logistiek (28%) en EEA (17%).

Het valt op dat **het aandeel overheidsopdrachten in de prioritaire sectoren grondstoffen en afval en meubels dat aan Brusselse ondernemingen gegund wordt, groter is dan het aandeel van de inschrijvingen, terwijl dit duidelijk omgekeerd is voor de domeinen bouw, drukwerk en EEA.**

Een concurrentiekracht analyse geeft de sterkte van een sector in een regio weer in vergelijking tot diezelfde sector in omliggende regio's. De focus hier ligt op een vergelijking van de prioritaire domeinen in het BHG in vergelijking tot de rest van België (Wallonië, Vlaanderen en extra regionale gebieden) en de buurlanden, zijnde Nederland, Duitsland, Frankrijk, UK en Luxemburg. **De concurrentiekracht analyse is uitgevoerd op twee parameters: export en toegevoegde waarde.**

Uit de concurrentiekracht analyse volgt dat het **BHG sterk is in de prioritaire domeinen van handelszaken, logistiek en bouw.** In de andere domeinen lijkt de sterkte minder te zijn. Uiteraard zorgen een lokale verankering met lokale marktkennis voor een belangrijke meerwaarde om op de lokale markt concurrentieel te blijven. Bijvoorbeeld, in 2016 ging toch ca. 56% van de gegunde opdrachten binnen het domein drukwerk naar een onderneming in het BHG of een groep van ondernemingen waaronder minstens één uit het BHG.

Tot slot werd **een voorketenanalyse** uitgevoerd **om de invloed op de lokale Brusselse economie in kaart te brengen.** Een gunning aan een onderneming uit het BHG zal via onderaanneming of andere aankopen ook economische activiteiten genereren in andere ondernemingen. **De voorketenanalyse van de prioritaire sectoren (Figuur 18) levert een duidelijk verschillend beeld op per domein.** Zo blijft gemiddeld meer dan 60% van het gegund bedrag in het BHG bij een overheidsopdracht in het domein logistiek, terwijl dit binnen het domein meubels minder dan 40% is. De spreiding is nog groter bij een verhoogd sectordetail niveau (zie *Bijlage: Gedetailleerd profiel van het aanbod in Brussel*).

Obstakels voor de geprioritiseerde overheidsopdrachten

Praktische obstakels hetzij aan de vraagzijde hetzij aan de aanbodzijde kunnen het CE potentieel beperken. Om de ervaren obstakels (Hoofdstuk 5) te identificeren werd een **stakeholder workshop** 'Circulaire economie en overheidsopdrachten in Brussel' georganiseerd op 15 mei 2017. Een tweede doelstelling van de stakeholder bijeenkomst was om ook suggesties te verzamelen voor mogelijke oplossingen (Hoofdstuk 6).

Er hadden zich 103 mensen ingeschreven voor de stakeholder bijeenkomst, waarvan slechts 53% effectief aanwezig was. De aanwezigen werden ingedeeld in 3 kleinere werkgroepen om interactief aan de slag te gaan en hun ervaringen te delen over wat zij ondervonden als belangrijkste hindernissen voor circulair aankopen en te inventariseren welke suggesties zij hadden om hieraan tegemoet te komen. De **top-5 gerapporteerde obstakels** zijn:

1. Kennis circulaire criteria en Circulaire Economie (CE) & Gebrek aan CE/Life Cycle Costing (LCC) tools om circulariteit te meten en offertes te vergelijken & gebrek aan voorbeelden;
2. Angst voor meerkost;
3. Rol van de aankoper (interne tegenstellingen in organisaties (verschillende beleidsdoelstellingen, vanuit juridische en beleidshoek, ...);

4. Aanbod markt (hoe lokale circulaire economie bevorderen binnen wettelijk kader), benutten lokale competenties;
5. Wettelijke toelaatbaarheid.

Deze komen in grote mate overeen met enkele recente rapporten over circulaire/duurzame/strategische overheidsopdrachten (2017 Global review of sustainable public procurement (SPP), United Nations Environment, 6/6/2017; “Afval bestaat niet” - Een onderzoek naar de knelpunten en succesfactoren bij het toepassen van circulair inkopen in de praktijk, Van Kruisbergen, C., 2016; ‘Study on strategic use of public procurement in promoting green, social and innovation policies’, EC DG GROW, 2015).

Oplossingen om de geïdentificeerde obstakels weg te nemen

Onze aanbevelingen zijn afgestemd op de bevindingen van de DG GROW studie, UNE 2017 Global review on SPP én de input van de Brusselse stakeholders (die verzameld werden binnen dit project) en zijn de volgende (meer detail in Hoofdstuk 6):

- Wees ambitieus:
 - (Politiek) Engagement;
 - Zet doelstellingen;
 - Betrek stakeholders.
- Denk holistisch:
 - Delen van de overkoepelende doelen van de organisatie;
 - Denk inkoop in termen van organisatorische/maatschappelijke uitdagingen en laat inkopers en de markt meedenken over de beste invulling van de behoeftes.
- Kies stimulansen: vrijwillig of verplicht:
 - Stimulansen door voordelen;
 - Stimulansen door ‘voldoen of uitleggen’.
- Experimenteer:
 - Leer vanuit de praktijk – pilootprojecten;
 - Continu leermechanisme;
 - Experimentele mindset.
- Ondersteun beoefenaars:
 - Maak tools gebruiksvriendelijk;
 - Gespecialiseerde ondersteuningsstructuren – Helpdesk;
 - Opleiding van aankopers – module circulaire overheidsopdrachten & lerend netwerk;
 - Uitwerking richtlijnen voor marktverkenning;
 - Bibliotheek/Gids van goede praktijk gevalstudies;
 - Bevorder uitwisseling tussen beoefenaars;
 - Bepaal gemeenschappelijke standaarden en certificatie op EU niveau.
- Focus op impact:
 - Prioritiseer relevante sectoren;
 - Mik op en betrek de ‘key actors’;
 - Beoordeel en monitor de impact.
- Versterk monitoring

INHOUD

Verspreidingslijst	I
Samenvatting	II
Inhoud	VII
Lijst van tabellen	IX
Lijst van figuren	X
Lijst van afkortingen	XII
HOOFDSTUK 1. Inleiding	1
1.1. Aanleiding	1
1.2. Doelstellingen	1
1.3. Visie	1
HOOFDSTUK 2. Stand van zaken van de overheidsopdrachten in Brussel	3
2.1. Aanpak	3
2.2. Overheidsopdrachten	3
2.2.1. Procedures en drempelbedragen	4
2.2.2. CPV-codes	6
2.3. Resultaten	7
HOOFDSTUK 3. Prioritering van de overheidsopdrachten met een potentieel op het vlak van circulaire economie	17
3.1. Overheidsopdrachten gerelateerd aan de sectorale focusgebieden	17
3.2. CPV afdelingen uit top 15 qua aantal en volume die ook CE potentieel hebben.	19
3.3. Keuzes voor focus sectoren in vergelijkbare regio's en landen	20
3.3.1. Vlaanderen Circulair	20
3.3.2. 'Circulaire economie: het economisch potentieel voor België'	21
3.3.3. Circular procurement in Nordic Countries	21
3.3.4. Green deal circulair inkopen in Nederland	22
3.3.5. Scoping study to identify potential circular economy actions, priority sectors, material flows and value chains in Europe	22
3.4. Mogelijk ontbrekende sectoren	23
HOOFDSTUK 4. Profiel van het aanbod in Brussel voor de geïdentificeerde prioritaire overheidsopdrachten	24
HOOFDSTUK 5. Obstakels en Oplossingen om de geïdentificeerde obstakels weg te nemen voor de geprioritiseerde overheidsopdrachten	31
5.1. Stakeholder workshop 'Circulaire economie en overheidsopdrachten in Brussel'	31
5.1.1. Programma	31

5.1.2.	Kort verslag plenaire deel _____	32
5.1.3.	Bevindingen uit de interactieve sessies _____	33
5.2.	<i>in de literatuur gerapporteerde obstakels & succesfactoren</i>	35
5.3.	<i>Oplossingen om de geïdentificeerde obstakels weg te nemen</i>	42
HOOFDSTUK 6.	Besluit _____	56
Bijlage:	Gedetailleerd profiel van het aanbod in Brussel _____	57
Bijlage:	Verslagen van de interactieve groepsessies van de stakeholder workshop _____	62
6.1.	<i>Werkgroep 1</i>	62
6.2.	<i>Werkgroep 2</i>	64
6.3.	<i>Werkgroep 3</i>	66
Bijlage:	Good practice example: market engagement to buy innovative and sustainable products in norway _____	69

LIJST VAN TABELLEN

Tabel 1: Overzicht van de prioritaire domeinen en overeenkomstige CPV-classificatie. _____	IV
Tabel 2: Lijst met postcodes van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. _____	4
Tabel 3: Afdelingen van de CPV-codes. _____	6
Tabel 4: De link tussen de domeinen van de sectorale focus en de CPV-classificatie. _____	18
Tabel 5: Knelpunten voor circulaire inkoop in Nederland (Bron: Van Kruisbergen, C., 2016) _____	37
Tabel 6: Succesfactoren voor circulair inkopen in Nederland (Bron: Van Kruisbergen, C., 2016) _____	38
Tabel 7: Omschrijving van de SUTTAK2008 sectorcodes (Belgisch afgeleide van de NACE Rev. 2) uit het Belgisch interregionaal input-output model met overgang naar NACE Rev. 2 (Europese sectorindeling). _____	57

LIJST VAN FIGUREN

Figuur 1: Overzicht van overheidsopdrachten volgens CPV-afdeling (op basis van eerst opgegeven CPV-afdeling). Gegevens van 2.090 op 3.233 (65%) overheidsopdrachten beschikbaar. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016). _____ 9

Figuur 2: Overzicht van overheidsopdrachten waarop Brusselse ondernemingen indiende, opgedeeld volgens eerst opgegeven CPV-afdeling. Gegevens van 887 op 3.233 (28%) opdrachten beschikbaar. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).____ 10

Figuur 3: Overzicht van overheidsopdrachten gegund aan Brussels onderneming, opgedeeld volgens eerste opgegeven CPV-afdeling. Gegevens van 1.096 op 3.233 (34%) opdrachten beschikbaar. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016). _____ 11

Figuur 4: Overzicht van overheidsopdrachten volgens gemiddeld gegund bedrag, opgedeeld volgens eerst opgegeven CPV-afdeling. Gegevens van 772 op 3233 (24%) overheidsopdrachten beschikbaar. *Gemiddeld bedrag van 66 ‘financiële en verzekeringsdiensten’ afgesneden van de figuur. Het gemiddeld gegund bedrag daarvoor bedraagt 14,9 miljoen euro. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016). _____ 12

Figuur 5: Overzicht van overheidsopdrachten volgens de mediaan gegund bedrag, opgedeeld volgens eerst opgegeven CPV-afdeling. Gegevens van 772 op 3233 (24%) overheidsopdrachten beschikbaar. *Mediaan bedrag van 66 ‘financiële en verzekeringsdiensten’ afgesneden van de figuur. De mediaan gegund bedrag daarvoor bedraagt 2,0 miljoen euro. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016). _____ 12

Figuur 6: Overzicht van overheidsopdrachten volgens spreiding van gegund bedrag, opgedeeld volgens eerst opgegeven CPV-afdeling (horizontale as). Gegevens van 772 op 3233 (24%) overheidsopdrachten beschikbaar. De verticale as is afgesneden op 10 miljoen euro, waardoor 28 overheidsopdrachten wegvallen uit de figuur verspreid over de CPV-afdelingen 33, 34, 45, 66, 72, 77, 79 en onbekend. _____ 13

Figuur 7: Overzicht van overheidsopdrachten volgens het type procedure. Gegevens van 2.056 op 3.233 (64%) overheidsopdrachten beschikbaar. De linkse twee balken komen voort uit de indeling van OPOCE, terwijl de rechte vijf balken overeenkomen met de indeling uit het BDA. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016). _____ 14

Figuur 8: Overzicht van overheidsopdrachten volgens het type procedure, opgedeeld volgens eerst opgegeven CPV-afdeling. Gegevens van 1.220 op 3.233 (38%) overheidsopdrachten beschikbaar. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016). _____ 15

Figuur 9: Overzicht van gunningen (linker balk) en inschrijvingen (rechter balk) van overheidsopdrachten door Brussels ondernemingen, opgedeeld volgens eerst opgegeven CPV-afdeling. Gegevens van 568 op 3.233 (18%) overheidsopdrachten beschikbaar. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016). _____ 16

Figuur 10: Het aantal overheidsopdrachten binnen de sectorale focus van het GPCE. Gegevens van 2090 op 3.233 (65%) overheidsopdrachten beschikbaar. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016). _____ 19

Figuur 11: Een inschatting van het volume (in miljoen euro) van overheidsopdrachten binnen de sectorale focus van het GPCE. Berekeningen op basis van 772 op 3.233 (24%) overheidsopdrachten, opgehoogd naar het volledig aantal overheidsopdrachten. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016). _____ 19

Figuur 12: Het aantal overheidsopdrachten binnen de prioritaire domeinen. Gegevens van 2090 op 3.233 (65%) overheidsopdrachten beschikbaar. EEA: elektrische en elektronische apparaten. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016). _____ 24

Figuur 13: Een inschatting van het volume (in miljoen euro) van de prioritaire domeinen. Berekeningen op basis van 772 op 3.233 (24%) overheidsopdrachten, opgehoogd naar het

volledig aantal aanbestedingen. EEA: elektrische en elektronische apparaten. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016). _____	25
Figuur 14: Overzicht van overheidsopdrachten waarop Brusselse ondernemingen indiende, opgedeeld volgens eerst opgegeven prioritaire CPV-afdeling. Gegevens van 339 op 3.233 (10%) opdrachten beschikbaar. EEA: elektrische en elektronische apparaten. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016). _____	26
Figuur 15: Overzicht van gunningen van overheidsopdrachten indiende, opgedeeld volgens eerst opgegeven prioritaire CPV-afdeling. Gegevens van 516 op 3.233 (16%) opdrachten beschikbaar. EEA: elektrische en elektronische apparaten. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016). _____	27
Figuur 16: Concurrentiekracht analyse op basis van export voor het BHG ten opzichte van rest van België en de buurlanden (Nederland, Frankrijk, Duitsland, UK en Luxemburg). EEA: Elektrische en Elektronische Apparaten. Bron: eigen berekeningen op basis van het Belgisch interregionaal input-output model (2010). _____	28
Figuur 17: Concurrentiekracht analyse op basis van toegevoegde waarde voor het BHG ten opzichte van rest van België en de buurlanden (Nederland, Frankrijk, Duitsland, UK en Luxemburg). EEA: Elektrische en Elektronische Apparaten. GDP: Gross Domestic Product. Bron: eigen berekeningen op basis van het Belgisch interregionaal input-output model (2010). _____	29
Figuur 18: Voorketenanalyse van de prioritaire domeinen binnen het BHG. EEA: Elektrische en Elektronische Apparaten. Bron: eigen berekeningen op basis van het Belgisch interregionaal input-output model (2010). _____	30
Figuur 19: Belangrijkste barrières voor duurzaam inkopen implementatie aangehaald in de bevraging van deelnemende organisaties (Bron: United Nations Environment, 2017. Global review of sustainable public procurement) _____	39
Figuur 20: Aanbevelingen van de respondenten van de enquête voor internationale organisaties die duurzaam inkopen implementatie ondersteunen (Bron: United Nations Environment, 2017. Global review of sustainable public procurement) _____	41
Figuur 21: Sterkste 'drivers' voor duurzaam inkopen implementatie aangehaald in de bevraging van deelnemende organisaties (Bron: United Nations Environment, 2017. Global review of sustainable public procurement) _____	43
Figuur 22: Betrekken van de markt tijdens de verschillende fasen van inkoop (Bron: New Zealand Government, 2013 in Market engagement Best practice report, SPP Regions, 2017) _____	50
Figuur 23: Circulair aankopen modellen (Bron: Circular procurement Best practice report, SPP Regions, 2017) _____	53
Figuur 24: Concurrentiekracht analyse op basis van export voor het BHG ten opzichte van rest van België en de buurlanden (Nederland, Frankrijk, Duitsland, UK en Luxemburg). EEA: elektrische en elektronische apparaten. Bron: eigen berekeningen op basis van het Belgisch interregionaal input-output model (2010). _____	59
Figuur 25: Concurrentiekracht analyse op basis van toegevoegde waarde voor het BHG ten opzichte van rest van België en de buurlanden (Nederland, Frankrijk, Duitsland, UK en Luxemburg). EEA: elektrische en elektronische apparaten. GDP: gross domestic product. Bron: eigen berekeningen op basis van het Belgisch interregionaal input-output model (2010). _____	60
Figuur 26: Voorketenanalyse van de prioritaire domeinen binnen het BHG. EEA: elektrische en elektronische apparaten. Bron: eigen berekeningen op basis van het Belgisch interregionaal input-output model (2010). _____	61

LIJST VAN AFKORTINGEN

BDA	Bulletin Der Aanbestedingen
BHG	Brussels Hoofdstedelijk Gewest
CE	Circulaire Economie
CPV	Common Procurement Vocabulary
EEA	Elektrische en Elektronische Apparaten
GDP	Gross Domestic Product
GPCE	Gewestelijk Plan Circulaire Economie
OPOCE	Publicatiebureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen – Europees Publicatieblad

HOOFDSTUK 1. INLEIDING

1.1. AANLEIDING

Een vijfde van de koopkracht van Europa is in handen van overheden. Als we de circulaire economie (CE), waarin grondstoffen en producten eindeloos (her)ingezet kunnen worden, dichterbij willen brengen, dan zijn aankopen van regionale en lokale besturen een belangrijke hefboom. Besturen kunnen hun gewicht als marktspeeler in de schaal werpen om het circulaire aanbod te stimuleren.

Het Gewestelijk Programma voor Circulaire Economie 2016-2020 bevat tal van maatregelen en acties gericht op het bevorderen van een meer circulaire Brusselse economie met winst voor milieu, economie en werkgelegenheid. Eén van de transversale maatregelen is om ook de Brusselse **overheidsopdrachten als instrument in te zetten om het potentieel van de CE te realiseren** de komende jaren.

1.2. DOELSTELLINGEN

Deze studie heeft enerzijds als doel om een kwantitatief onderbouwd overzicht en inzicht in CE relevantie te ontwikkelen van de **vraagzijde** gegenereerd door Brusselse overheidsopdrachten (afkomstig van Brussels Hoofdstedelijk Gewest, stad, gemeenten, administraties); anderzijds is het van belang om de kracht en ondersteuningsbehoeftes te kennen van de Brusselse **aanbodzijde** voor het invullen van CE relevante Brusselse overheidsopdrachten.

1.3. VISIE

Een bottom-up analyse van overheidsopdrachten zal gecombineerd worden met een top-down analyse middels het pas zeer recent beschikbaar gekomen interregionaal Input-Output model⁶ om het beste beeld van overheidsopdrachten en hun potentieel voor de circulaire economie in het BHG te schetsen.

⁶ Het interregionaal input-output model (datajaar 2010) gemaakt door het Federaal Planbureau bevat data voor Vlaanderen, Wallonië en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het betreft data over de interne stromen en de interregionale stromen. Voor elk gewest is één overheid opgenomen in de finale vraag categorieën. Alle activiteiten van de overheid zijn verdeeld over een deel van de sectoren (zoals openbaar bestuur, maatschappelijke dienstverlening, etc.). De overheid van het gewest BHG in dit model moet geïnterpreteerd worden als lokale overheden, de overheid van het BHG en een deel van de federale overheid. Het Planbureau heeft de Federale overheid verdeeld over de gewesten.

Een transitie naar een circulaire economie en meer circulaire overheidsopdrachten vergt de betrokkenheid van vele partijen: bedrijfsleven, burgers, kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties én centrale en decentrale overheden.

Praktische obstakels hetzij aan de vraagzijde hetzij aan de aanbodzijde kunnen het CE potentieel beperken. Een open interactie met de actoren (zowel overheidsaankopers, indieners als andere partijen) in het werkveld middels een workshop zal een belangrijke inbreng kunnen leveren aan de identificatie van deze obstakels. Stakeholders krijgen ook de kans om suggesties voor mogelijke oplossingen te formuleren, die uiteraard op hun juridische correctheid werden gecontroleerd.

HOOFDSTUK 2. STAND VAN ZAKEN VAN DE OVERHEIDSOPDRACHTEN IN BRUSSEL

2.1. AANPAK

Om een stand van zaken van de overheidsopdrachten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest voor het jaar 2016 op te kunnen stellen, wordt een gestructureerd overzicht gegeven op basis van de **dataset aangeleverd door EBP**⁷. EBP, een Europese groep die marktleider is op het vlak van informatie over en begeleiding bij overheidsopdrachten, heeft een officiële licentie op het Bulletin Der Aanbestedingen (BDA) en Europees Publicatieblad (OPOCE). Deze organisatie levert in het kader van deze opdracht een dataset aan die **een overzicht biedt van alle vragen in het BHG**. Uniek in België is dat EBP ook de lokale bronnen volgt, zoals websites (o.a. van steden en gemeenten) en persartikels, waar overheidsopdrachten gepubliceerd worden.

De stand van zaken houdt in dat de dataset wordt geanalyseerd met betrekking tot de analyseparameters:

- domein of sector via CPV-code;
- type procedure;
- globaal bedrag;
- inschrijvers; en
- gunningen.

2.2. OVERHEIDSOPDRACHTEN

Het BDA is het officieel publicatieblad voor alle Belgische overheidsopdrachten onder de Europese drempelbedragen⁸. Het OPOCE bevat alle berichten van overheidspublicaties die op Europees niveau dienen gepubliceerd te worden. Uit het e-Draaiboek Overheidsopdrachten⁹: “Als een overheidsdienst een opdracht voor diensten, leveringen of werken wil bestellen, dan is die dienst verplicht om de opdracht in de meeste gevallen openbaar te maken aan het publiek. Hierop zijn echter uitzonderingen mogelijk. Bij de onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking mag de overheid zelf een aantal kandidaten aanschrijven zonder de opdracht bekend te maken. De overheid maakt haar aanbestedingen bekend via het BDA. Voor opdrachten die bepaalde Europese drempelbedragen overschrijden, moet ook een bekendmaking plaatsvinden in het OPOCE.”

Via EBP bekwamen wij een overzicht (in Excel) van **alle overheidsopdrachten geplaatst** (inclusief beschikbare informatie over toewijzingen die zijn bekend gemaakt) **in 2016 door overheden van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest**, i.e. alle overheidsopdrachten betreffende de Brusselse overheden (gewest, administraties, stad, gemeentes, ...). Overheidsopdrachten van de Europese Commissie, de federale overheid en Vlaamse overheden (mogelijks ook met Brusselse postcode) werden er uitgefilterd .

⁷ <http://www.ebp.be/nl/publicatiebronnen>

⁸ In totaal verzamelt EBP meer dan 27.500 publicaties per jaar.

Tabel 2: Lijst met postcodes van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

<i>Gemeente</i>	<i>Postcode</i>
Anderlecht	1070
Brussel (stad)	1000, 1020, 1120, 1130
Elsene	1050
Etterbeek	1040
Evere	1140
Ganshoren	1083
Jette	1090
Koekelberg	1081
Oudergem	1160
Schaarbeek	1030
Sint-Agatha-Berchem	1082
Sint-Gillis	1060
Sint-Jans-Molenbeek	1080
Sint-Joost-ten-Node	1210
Sint-Lambrechts-Woluwe	1200
Sint-Pieters-Woluwe	1150
Ukkel	1180
Vorst	1190
Watermaal-Bosvoorde	1170

Een belangrijke toegevoegde waarde van de EBP databank is dat ze ook informatie opvragen en beschikbaar stellen over indieners, hun vraagprijzen en ook over wie de opdrachten uiteindelijk toegewezen heeft gekregen. In principe zit elke overheidsopdracht in de database, met als meerwaarde informatie over de onderhandelingsprocedures zonder bekendmaking. De dataset bevat elke opdracht gepubliceerd in het BDA en het OPOCE, evenals informatie over de onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking, voor zover deze informatie verkregen werd van aanbestedende overheden. Dus, de opdrachten via onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking is extra informatie, maar er is geen 100% dekking van opdrachten via deze procedure. Aangezien de medewerking aan het beschikbaar stellen van informatie over gunning en indieners door overheden op vrijwillige basis geschiedt, zijn niet alle data van de opdrachten bekend. Toch bevat deze database de **beste beschikbare data om een relevant overzicht van overheidsopdrachten** te krijgen.

2.2.1. PROCEDURES EN DREMPELBEDRAGEN⁹

Alvorens een overheidsopdracht formeel te kunnen opstarten, moet de gunningsprocedure worden gekozen en moet deze (afhankelijk van de omvang van de opdracht) worden goedgekeurd. De gunningsprocedures kunnen worden opgesplitst in drie categorieën, de standaard gunningsprocedures, de onderhandelingsprocedures en de specifieke procedures. Deze categorieën kunnen op basis van een aantal karakteristieken verder worden opgedeeld:

- standaard gunningsprocedures:
 - o open aanbesteding (open procedure met enkel de prijs als gunningscriterium);

⁹ Uit: e-Draaiboek Overheidsopdrachten, Bestuurszaken, Vlaamse Overheid & Bruggeman U. (04.01.2016). Handleiding overheidsopdrachten voor de klassieke sectoren op basis van de wet van 15 juni 2006, Cel Overheidsopdrachten, via http://www.publicprocurement.be/sites/default/files/documents/handleiding_overheidsopdrachten_nieuwe_reglementering10.pdf

- open offerteaanvraag (open procedure met meerdere gunningscriteria);
- beperkte aanbesteding (beperkte procedure met enkel de prijs als gunningscriterium);
- beperkte offerteaanvraag (beperkte procedure met meerdere gunningscriteria).
- Onderhandelingsprocedures:
 - onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking (kandidaten worden vooraf zonder aankondiging geselecteerd);
 - onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking via aanvaarde factuur (opdracht zonder bestekdocument);
 - onderhandelingsprocedure met bekendmaking (open procedure met onderhandelingen);
 - vereenvoudigde onderhandelingsprocedure met bekendmaking (beperkte procedure met onderhandelingen).
- specifieke procedures:
 - concessie voor openbare werken;
 - concurrentiedialoog;
 - ontwerpenwedstrijd;
 - sociale woningbouwprocedure;
 - werkenwedstrijd.

Bij de plaatsing van haar opdrachten moet de overheid rekening houden met enkele drempelbedragen. Bij het bereiken van deze drempelbedragen zijn specifieke regels van toepassing. Het gaat daarbij enerzijds om de drempelbedragen vanaf de een advies van de Inspectie van Financiën moet worden gevraagd en anderzijds om de drempelbedragen vanaf de welke de Europese richtlijnen van toepassing zijn. Gedurende de overheidsopdracht dient er verschillende malen **advies aan de Inspectie van Financiën gevraagd** te worden, wanneer de geraamde waarde van de opdracht de volgende **drempelbedragen** (in euro, exclusief BTW) overschrijdt:

- open/beperkte aanbesteding:
 - werken: 500.000 euro;
 - leveringen: 500.000 euro;
 - diensten: 250.000 euro.
- open/beperkte offerteaanvraag:
 - werken: 150.000 euro;
 - leveringen: 150.000 euro;
 - diensten: 85.000 euro.
- onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking:
 - werken: 85.000 euro;
 - leveringen: 85.000 euro;
 - diensten: 85.000 euro.
- onderhandelingsprocedure met bekendmaking:
 - werken: 150.000 euro;
 - leveringen: 150.000 euro;
 - diensten: 85.000 euro.
- concurrentiedialoog:
 - werken: 200.000 euro;
 - leveringen: 200.000 euro;
 - diensten: 200.000 euro.

Bij tweestapprocedures (beperkte procedure, concurrentiedialoog of onderhandelingsprocedure met bekendmaking) moet tevens advies gevraagd worden met betrekking tot de selectiebeslissing wanneer volgende drempelbedragen overschreden worden:

- werken: 20.000.000 euro;
- leveringen: 10.000.000 euro;
- diensten: 5.000.000 euro.

De **Europese drempelbedragen** zijn (bedragen zonder BTW):

- opdrachten voor werken: 5.225.000 euro;
- opdrachten voor leveringen: 209.000 euro;
- opdrachten voor diensten: 209.000 euro.

2.2.2. CPV-CODES¹⁰

De Europese Commissie heeft **een gemeenschappelijke woordenlijst** opgesteld met als doel om termen te standaardiseren die door aanbestedende diensten gebruikt worden **om het voorwerp van de opdracht te omschrijven**: de zogenaamde **CPV-codes, Common Procurement Vocabulary**. De CPV-codes zijn bedoeld als een classificatiesysteem voor alle soorten opdrachten voor werken, leveringen en diensten. Ieder product, dienst of bouwwerk is te relateren aan een zogenaamde CPV-code (bestaande uit 9 cijfers). Het doel van het opstellen van de CPV is dat lidstaten de beschikking hebben over één enkel referentiesysteem, waarin goederen in alle officiële talen van de Gemeenschap op dezelfde wijze worden omschreven en eenzelfde alfanumerieke code krijgen, en waardoor taalbarrières binnen de gemeenschap worden opgeheven. Tabel 3 geeft een overzicht van de CPV-codes, beperkt tot de afdelingen (eerste twee cijfers).

Tabel 3: Afdelingen van de CPV-codes.

03	Landbouw- en veeteelt-, kwekerij-, visserij-, bosbouw- en aanverwante producten
09	Aardolieproducten, brandstof, elektriciteit en andere energiebronnen
14	Mijnbouw, basismetalen en aanverwante producten
15	Voeding, dranken, tabak en aanverwante producten
16	Landbouwmachines
18	Kleding, schoeisel, bagageartikelen en accessoires
19	Leder, textielweefsels, kunststof- en rubber materialen
22	Drukwerk en aanverwante producten
24	Chemische producten
30	Kantoormachines en gegevensverwerkende apparatuur, -uitrusting en -benodigheden, uitgezonderd meubilair en softwarepakketten
31	Elektrische machines, apparaten, uitrusting, verbruiksartikelen en verlichting
32	Radio-, televisie-, communicatie-, telecommunicatietoestellen en aanverwante apparatuur
33	Medische apparatuur, farmaceutische artikelen en artikelen voor lichaamsverzorging
34	Vervoersmaterieel en bijbehorende producten
35	Uitrusting voor veiligheid, brandweer, politie en leger
37	Muziekinstrumenten, sportartikelen, spelletjes, speelgoed, handwerk, kunstartikelen en toebehoren
38	Laboratoriuminstrumenten, optische en precisie-instrumenten (uitgezonderd brillen)
39	Furniture (incl. Meubelen (m.i.v. kantoormeubelen), inrichtingsartikelen, huishoudelijke apparaten (uitgezonderd verlichting) en schoonmaakproducten

¹⁰ Uit: Verordening (EG) Nr. 213/2008 van de Commissie van 28 november 2007 & https://www.europeseaanbestedingen.eu/europeseaanbestedingen/europese_aanbesteding/cpv_codes

41	Verzameld en gezuiverd water
42	Bedrijfsmachines
43	Machines voor de mijnbouw, steengroeven en voor de bouw
44	Structuren en materialen voor de bouw; ondersteunende producten voor de bouw (uitgezonderd elektrische apparatuur)
45	Bouwwerkzaamheden
48	Software en informatiesystemen
50	Reparatie- en onderhoudsdiensten
51	Installatiediensten (uitgezonderd software)
55	Diensten voor hotel, restaurant en detailhandel
60	Vervoersdiensten (uitgezonderd vervoer van afval)
63	Ondersteunende en aanvullende vervoersdiensten; reisbureaudiensten
64	Post- en telecommunicatiediensten
65	Openbare voorzieningen
66	Financiële en verzekeringsdiensten
70	Makelaarsdiensten
71	Dienstverlening op het gebied van architectuur, bouwkunde, civiele techniek en inspectie
72	IT-diensten: adviezen, softwareontwikkeling, internet en ondersteuning
73	Onderzoek en ontwikkeling, en aanverwante adviezen
75	Diensten voor openbaar bestuur, defensie en sociale verzekering
76	Diensten in verband met de olie- en gasindustrie
77	Diensten voor land-, bos- en tuinbouw, aquacultuur en imkerij
79	Zakelijke dienstverlening: juridisch, marketing, consulting, drukkerij en beveiliging
80	Diensten voor onderwijs en opleiding
85	Gezondheidszorg en maatschappelijk werk
90	Diensten inzake afvalwater, afval, reiniging en milieu
92	Cultuur-, sport- en recreatiediensten
98	Overige gemeenschaps-, sociale en persoonlijke diensten

2.3. RESULTATEN

Het overzicht van EBP voor het BHG omvat **3.233 opdrachten van het jaar 2016**. Het betreft opdrachten met publicatiedatum in 2016. Dit wil zeggen dat de EBP-dataset een overzicht geeft van bestekken en gunningen met een publicatiedatum in 2016. De dataset is niet volledig: niet elke analyseparameter is gekend voor de overheidsopdrachten. Mogelijke verklaringen zijn dat opdrachten nog niet gegund zijn of deze informatie niet verkregen kon worden door EBP. Daarom wordt bij elke analyseparameter expliciet het aantal overheidsopdrachten weergegeven waarvoor de informatie compleet is.

De door EBP aangeleverde dataset bevat op sommige parameters niet volledig geharmoniseerde/gestandaardiseerde weergave van informatie. Daarom dienen er eerst een aantal harmonisaties te worden uitgevoerd, die onderstaand worden beschreven waar van toepassing.

Uit de EBP-dataset zijn verschillende kolommen overgenomen of berekend:

- **Referentienummer:** overgenomen kolom uit EBP-dataset die het EBP-referentienummer van de overheidsopdracht omvat;
- **Hyperlink:** overgenomen kolom uit de EBP-dataset die de internetlink naar de opdracht op de EBP-website bevat. Hier kan de oorspronkelijke publicatie van de overheidsopdracht of gunning geraadpleegd worden;
- **Bron:** overgenomen kolom uit de EBP-dataset die aangeeft welke de bron voor de overheidsopdracht is;
- **Administratie:** overgenomen kolom uit de EBP-dataset die de opdrachtgever omschrijft;

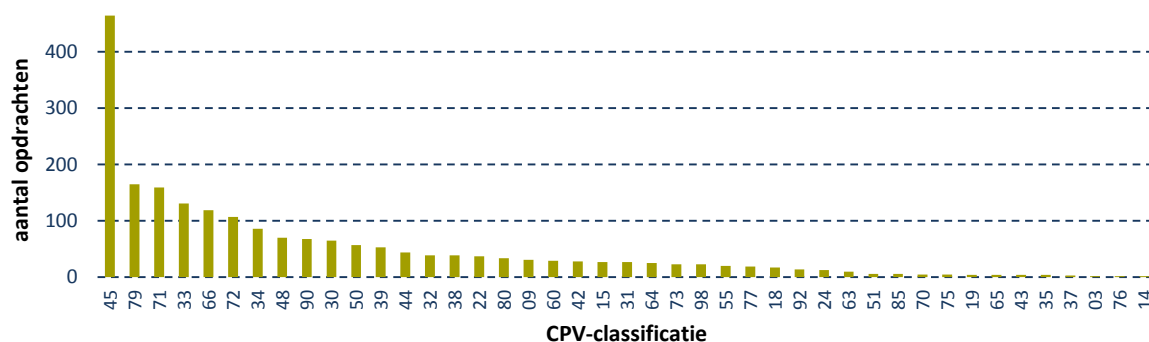
- **Omschrijving:** overgenomen kolom uit de EBP-dataset dat een (korte) omschrijving van de overheidsopdracht geeft;
- **Type procedure:** overgenomen kolom uit de EBP-dataset die het type procedure of gunning aangeeft;
- **Bedrag (excl. btw):** berekende kolom afgeleid uit de EBP-dataset die het bedrag exclusief btw van de gunning aangeeft. Hierbij is aangenomen dat van bedragen inclusief btw 21% afgetrokken wordt om het bedrag exclusief btw te verkrijgen, en bedragen zonder indicatie van btw reeds exclusief btw zijn;
- **CPV-afdeling:** berekende kolom afgeleid uit de EBP-dataset die de CPV-afdeling weergeeft. Dit zijn steeds de eerste twee cijfers in de vermelde CPV-code(s). Voor verschillende opdrachten worden meerdere CPV-codes weergegeven. De analyseparameter in deze studie die het domein beschrijft, beperkt zich tot de eerst opgegeven CPV-code van een overheidsopdracht;
- **Gunning:** berekende kolom afgeleid uit de EBP-dataset die de locatie aangeeft van het bedrijf of de bedrijven aan wie de opdracht gegund is. Deze gegevens zijn afgeleid op basis van de beschikbare postcode vermeld in de EBP-dataset. De mogelijke locaties zijn het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, rest van België (dus Wallonië en Vlaanderen), de rest van de wereld (dus alles gelegen buiten België) en onbekend. Dit laatste wil zeggen dat de locatie van het bedrijf niet gekend is of het bedrijf niet gekend is;
- **Inschrijving:** berekende kolom afgeleid uit de EBP-dataset die de locatie aangeeft van het bedrijf of de bedrijven die ingeschreven hebben op een overheidsopdracht. Deze gegevens zijn afgeleid op basis van de beschikbare postcode vermeld in de EBP-dataset. De mogelijke locaties zijn het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, rest van België (dus Wallonië en Vlaanderen), de rest van de wereld (dus alles gelegen buiten België) en onbekend. Dit laatste wil zeggen dat de locatie van het bedrijf niet gekend is of het bedrijf niet gekend is.

Het analytisch inzicht betreft de analyseparameters:

- domein of de omschrijving van het voorwerp van de opdracht (Figuur 1);
- de geografische locatie van de inschrijver(s) (Figuur 2);
- de geografische locatie van de bedrijven aan wie de opdracht gegund is (Figuur 3);
- de gemiddelde en spreiding van het gegund bedrag (Figuur 4 en Figuur 6); en
- de type procedures van de overheidsopdracht (Figuur 8 en Figuur 9).

De analyseparameters zijn beschreven als geheel en opgedeeld per domein (volgens CPV-afdeling).

De CPV-code geeft het domein aan waarop de overheidsopdracht betrekking heeft. Deze informatie is beschikbaar voor 2.109 van de 3.233 opdrachten. Echter is bij 19 opdrachten een niet bestaande code ingevuld. **Het aantal gunningen binnen elk domein is weergegeven in Figuur 1.** Voor sommige opdrachten worden meerdere CPV-afdelingen opgegeven, maar Figuur 1 beperkt zich tot de eerst opgegeven code vermeld in de EBP-dataset. **De CPV-afdeling 45 'bouwwerkzaamheden' is het vaakst voorkomend domein** met 464 overheidsopdrachten. Het tweede meest voorkomend domein, met CPV-afdeling 79 'zakelijke dienstverlening', telt pas 165 overheidsopdrachten. De top vijf wordt vervolledigd door 71 'dienstverlening op het gebied van architectuur, bouwkunde, civiele techniek en inspectie' met 159 overheidsopdrachten, 33 'medische apparatuur, farmaceutische artikelen en artikelen voor lichaamsverzorging' met 131 overheidsopdrachten en 66 'financiële en verzekeringsdiensten' met 119 overheidsopdrachten.

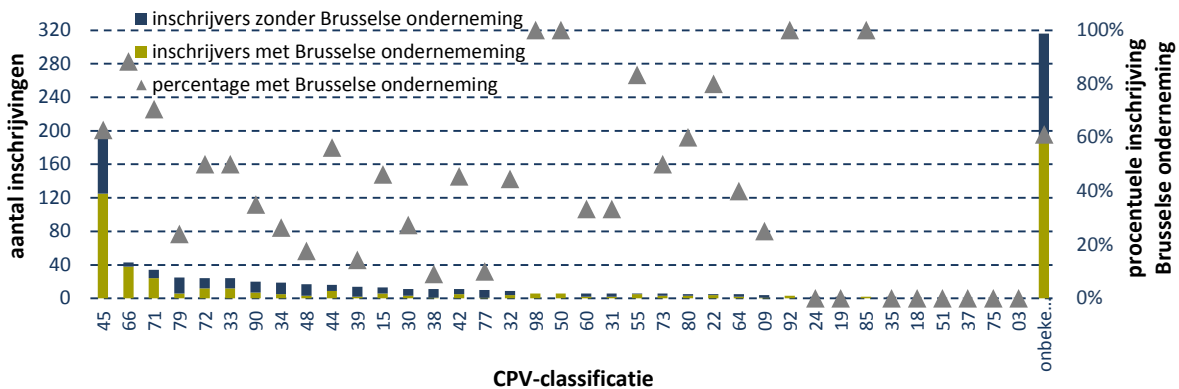

Figuur 1: Overzicht van overheidsopdrachten volgens CPV-afdeling (op basis van eerst opgegeven CPV-afdeling). Gegevens van 2.090 op 3.233 (65%) overheidsopdrachten beschikbaar.

Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).

Figuur 2 geeft een overzicht van de inschrijvingen op overheidsopdrachten door Brusselse ondernemingen. Let wel, de inschrijvers betreffen een Brusselse onderneming als enkele indiener of een consortium van meerdere ondernemingen dat minstens één Brusselse onderneming telt. De database biedt complete informatie voor 887 overheidsopdrachten of 28% van het totaal aantal overheidsopdrachten. De figuur toont per CPV-afdeling het aantal overheidsopdrachten waarvoor deze informatie beschikbaar is en per CPV-afdeling het aantal en aandeel inschrijvers dat een Brusselse onderneming bevat. De volgorde van de CPV-afdelingen tussen Figuur 1 en Figuur 2 is niet dezelfde doordat de gegevens over CPV codes niet over dezelfde set van opdrachten beschikbaar is als die over indieners.

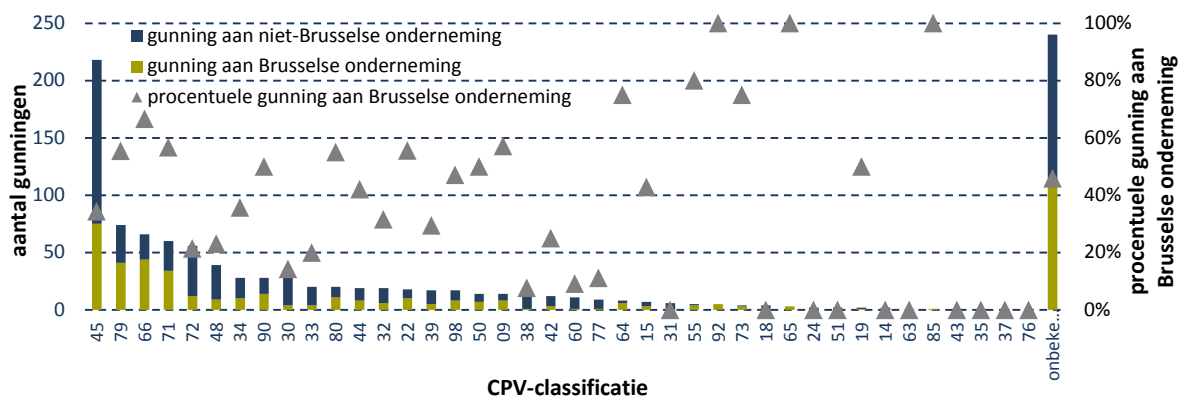
Gemiddeld bevatten 56% van de overheidsopdrachten een inschrijving van een Brusselse onderneming. Let wel, het aandeel in de overheidsopdrachten waarop Brusselse ondernemingen inschreven **varieert sterk tussen de CPV-afdelingen**. In enkele afdelingen zoals 66 'financiële en verzekeringsdiensten' en 71 'dienstverlening op het gebied van architectuur, bouwkunde, civiele techniek en inspectie' is dit aandeel zeer groot, terwijl voor andere, zoals 79 'zakelijke dienstverlening: juridisch, marketing, consulting, drukkerij en beveiliging', 34 'vervoersmaterieel en bijbehorende producten' en 48 'software en informatiesystemen', dit aandeel eerder klein is.

Figuur 2: Overzicht van overheidsopdrachten waarop Brusselse ondernemingen indiende, opgedeeld volgens eerst opgegeven CPV-afdeling. Gegevens van 887 op 3.233 (28%) opdrachten beschikbaar. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).

Figuur 3 geeft een overzicht van de gunningen van overheidsopdrachten aan Brusselse ondernemingen. Let wel, de overheidsopdracht kan gegund zijn aan een Brusselse onderneming of een consortium van meerdere ondernemingen dat minstens één Brusselse onderneming bevat. De database biedt complete informatie voor 1.096 gegunde overheidsopdrachten of 34% van het totaal aantal overheidsopdrachten. De figuur toont per CPV-afdeling het aantal gunningen waarvoor deze informatie beschikbaar is en per CPV-afdeling het aantal en aandeel gunningen dat een Brusselse onderneming bevat. De volgorde van de CPV-afdelingen tussen Figuur 1, Figuur 2 en Figuur 3 is niet dezelfde door verschillen in beschikbaarheid van gegevens.

Gemiddeld worden 41% van de overheidsopdrachten gegund aan een Brusselse onderneming of een consortium dat een Brusselse onderneming bevat. Let wel, het aandeel in de gunningen dat een Brusselse ondernemingen bevat **varieert sterk tussen de CPV-afdelingen.** In enkele afdelingen, zoals 66 ‘financiële en verzekeringsdiensten’, 71 ‘dienstverlening op het gebied van architectuur, bouwkunde en civiele techniek en inspectie’ en 79 ‘zakelijke dienstverlening: juridisch, marketing, consulting, drukkerij en beveiliging’, is dit aandeel zeer groot, terwijl voor andere, zoals 45 ‘bouwwerkzaamheden’, 72 ‘IT-diensten: adviezen, softwareontwikkeling, internet en ondersteuning’ en 48 ‘software en informatiesystemen’, dit aandeel eerder klein is.

Figuur 3: Overzicht van overheidsopdrachten gegund aan Brussels onderneming, opgedeeld volgens eerste opgegeven CPV-afdeling. Gegevens van 1.096 op 3.233 (34%) opdrachten beschikbaar. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).

Een vergelijking van de meest frequent voorkomende CPV codes qua aan Brussels ondernemingen gegunde opdrachten (Figuur 3) met die van opdrachten waarvoor een BHG onderneming (als consortiumpartner) heeft ingediend (Figuur 2) is niet mogelijk, omdat het over een verschillende set opdrachten gaat waarvoor data beschikbaar zijn. In een latere analyse (Figuur 9) ondervangen we dit vergelijkingsprobleem door alleen de opdrachten te beschouwen waarvoor beide gegevens wel beschikbaar zijn. Desalniettemin leidt vergelijking van de twee bovenstaande figuren tot een te controleren hypothese voor de CPV codes 79 en 66: het lijkt erop dat BHG ondernemingen meer concurrerend zijn voor BHG overheidsopdrachten in CPV code 79 en minder concurrerend in CPV code 66. Deze hypothese zullen we verder trachten te onderzoeken in Taak 3, wanneer we naar de concurrentiekracht van de CE relevante sectoren kijken.

Figuur 4 en Figuur 5 geven een overzicht van het gemiddelde en de mediaan van het gunningsbedrag van overheidsopdrachten. Let wel, de spreiding op deze bedragen per CPV-afdeling kan groot zijn (zie Figuur 6). Deze figuur toont met behulp van de boxplot¹¹ de spreiding van gegunde bedragen per CPV-code.

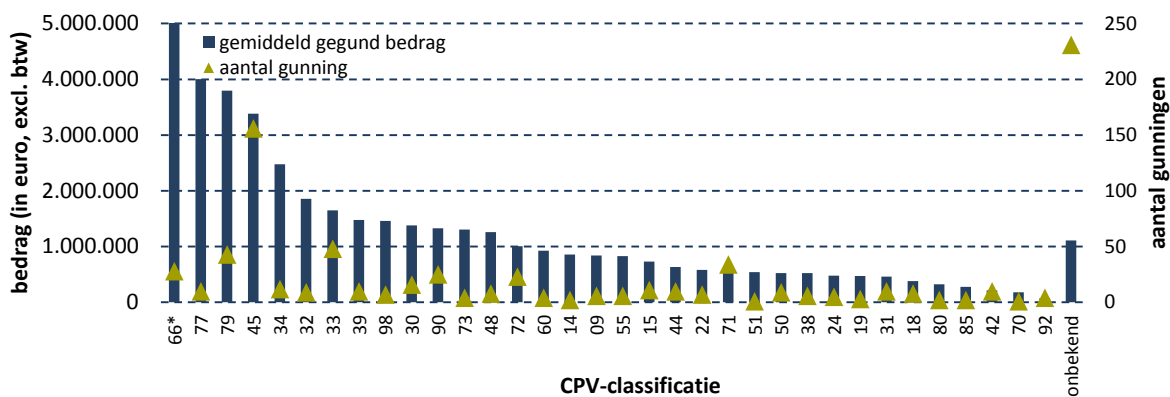
De database biedt complete informatie voor 771 gegunde overheidsopdrachten of 24% van het totaal aantal overheidsopdrachten.

Figuur 4 toont per CPV-afdeling het aantal gunningen waarvoor deze informatie beschikbaar is en per CPV-afdeling het gemiddeld gegund bedrag. De verticale as met het gemiddeld gegund bedrag, uitgedrukt in euro's exclusief btw, is afgesneden op 5 miljoen euro, terwijl het gemiddeld gegund bedrag binnen CPV-afdeling 66 'financiële en verzekeringsdiensten' 14,9 miljoen euro bedraagt.

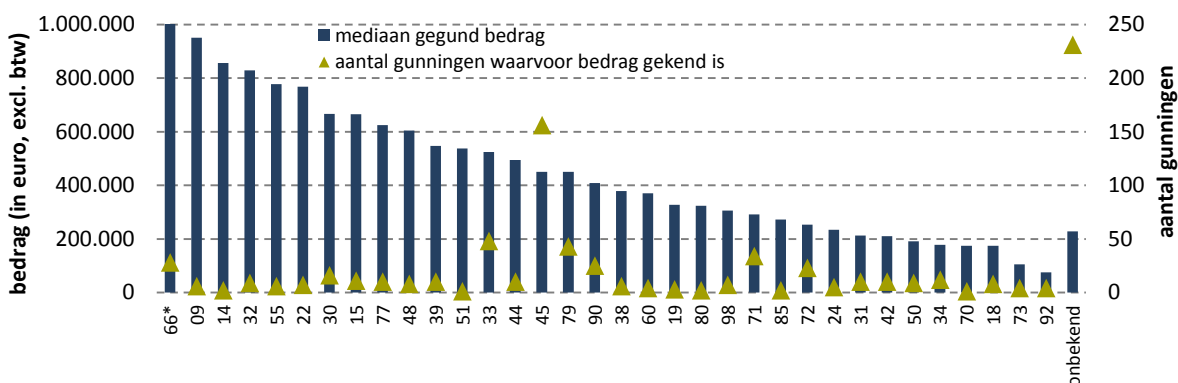
Het gemiddeld gegund bedrag van de overheidsopdrachten bedraagt 2,2 miljoen euro, terwijl de mediaan 375.640,36 euro bedraagt. Hieruit leiden we reeds de **grote spreiding van de gegunde bedragen** af. Enkele zeer grote gunningsbedragen en veel kleine gegunde bedragen maken dat het gemiddelde groter is dan de mediaan. Met andere woorden 50% van de gegunde bedragen is kleiner of gelijk aan 375.000 euro. 25% van de gegunde bedragen is kleiner dan 136.370 euro. Zonder de CPV-afdeling 66 'financiële en verzekeringsdiensten' (zeer hoog gemiddeld bedrag) bedraagt dit gemiddeld gegund bedrag nog 1,8 miljoen euro en zonder de afdelingen 66 'financiële

¹¹ Het centrum van de box wordt bepaald door de mediaan en de randen van de box duiden het eerste en het derde kwartiel aan (respectievelijk hoogstens 25% en minimaal 75% van de bedragen is kleiner dan deze waarde). De whiskers worden bepaald door de minimale en maximale waarde, maar kunnen niet groter zijn dan 1,5 maal de interkwartielafstand.

en verzekeringsdiensten’ en zonder 45 ‘bouwwerkzaamheden’ (zeer hoog aantal overheidsopdrachten met hoog bedrag) bedraagt dit nog 1,3 miljoen euro. Het gemiddeld gegund bedrag verschilt sterk tussen de CPV-afdelingen, maar ook binnen een CPV-afdeling (zie Figuur 6). De grootste gegunde bedragen zitten gemiddeld in CPV-afdeling 66 ‘financiële en verzekeringsdiensten’, gevolgd door 77 ‘diensten voor land-, bos- en tuinbouw, aquacultuur en imkerij’, 79 ‘zakelijke dienstverlening: juridisch, marketing, consulting, drukkerij en beveiliging’ en 45 ‘bouwwerkzaamheden’. Let wel dat CPV-afdeling 77 ‘diensten voor land-, bos- en tuinbouw, aquacultuur en imkerij’ slechts gevormd is door 10 overheidsopdrachten, terwijl dit aantal voor 66 ‘financiële en verzekeringsdiensten’, 79 ‘zakelijke dienstverlening: juridisch, marketing, consulting, drukkerij en beveiliging’ en 45 ‘bouwwerkzaamheden’ aanzienlijk hoger ligt, respectievelijk op 28, 43 en 156. De grote bedragen vallend onder CPV-classificatie 66 ‘financiële en verzekeringsdiensten’ zijn te verklaren door de aard van deze overheidsopdrachten. Vaak betreffen deze overheidsopdrachten het afsluiten van leningen voor de financiering van de uitgaven, dat gepaard kan gaan met grote leningen (op lange termijn).

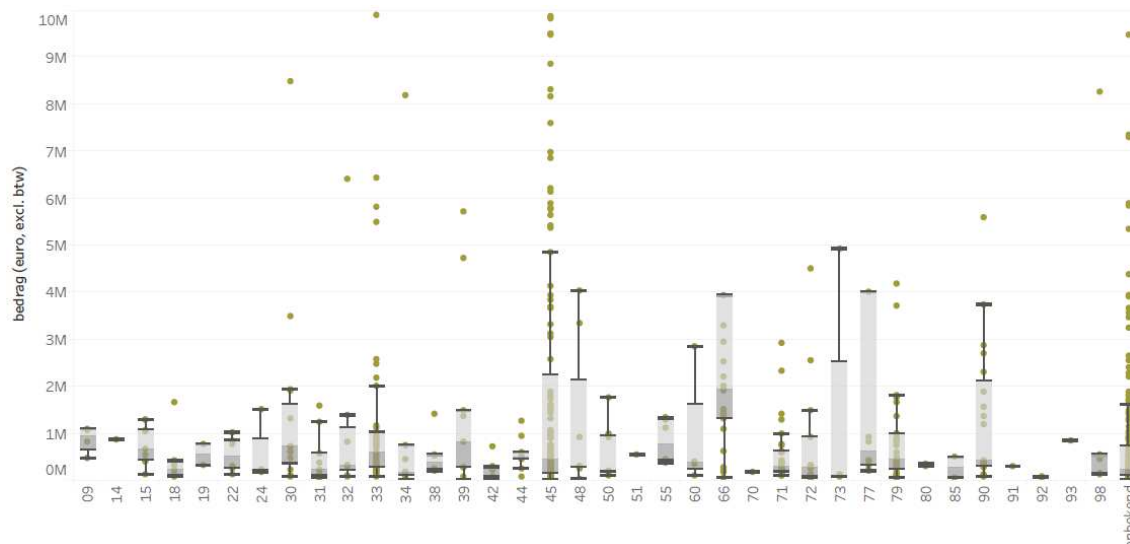

Figuur 4: Overzicht van overheidsopdrachten volgens gemiddeld gegund bedrag, opgedeeld volgens eerst opgegeven CPV-afdeling. Gegevens van 772 op 3233 (24%) overheidsopdrachten beschikbaar. *Gemiddeld bedrag van 66 ‘financiële en verzekeringsdiensten’ afgesneden van de figuur. Het gemiddeld gegund bedrag daarvoor bedraagt 14,9 miljoen euro. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).

Figuur 5: Overzicht van overheidsopdrachten volgens de mediaan gegund bedrag, opgedeeld volgens eerst opgegeven CPV-afdeling. Gegevens van 772 op 3233 (24%) overheidsopdrachten beschikbaar. *Mediaan bedrag van 66 ‘financiële en verzekeringsdiensten’ afgesneden van de

figuur. De mediaan gegund bedrag daarvoor bedraagt 2,0 miljoen euro.
Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).

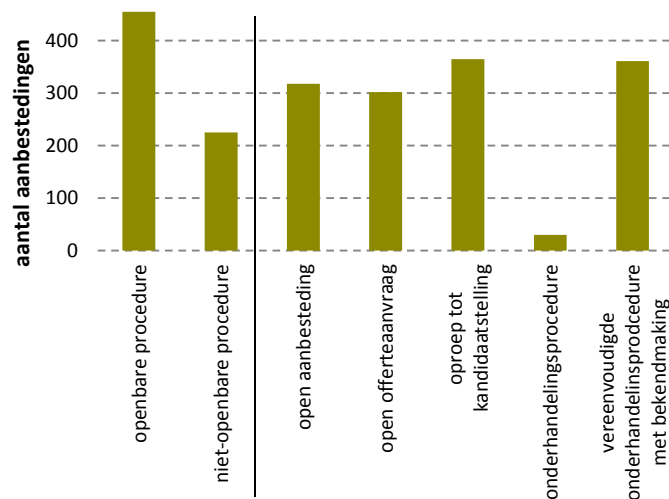
Figuur 6: Overzicht van overheidsopdrachten volgens spreiding van gegund bedrag, opgedeeld volgens eerst opgegeven CPV-afdeling (horizontale as). Gegevens van 772 op 3233 (24%) overheidsopdrachten beschikbaar. De verticale as is afgesneden op 10 miljoen euro, waardoor 28 overheidsopdrachten wegvallen uit de figuur verspreid over de CPV-afdelingen 33, 34, 45, 66, 72, 77, 79 en onbekend.

De beschrijving van het type procedure is weergegeven op Figuur 7. De database biedt informatie voor 2.056 overheidsopdrachten of 64% van het totaal aantal overheidsopdrachten. De figuur toont het type procedure van een overheidsopdracht. De overheidsopdrachten in de EBP-database kennen drie bronnen: EU, BDA of gunning. Bij gunning is het type overheidsopdracht niet gekend, omdat de bron naar de gunning verwijst en niet naar de oorspronkelijke overheidsopdracht. Indien de bron verwijst naar EU zijn er twee type procedures mogelijk: openbare en niet-openbare procedure. Indien de bron verwijst naar BDA zijn er meerdere procedures mogelijk: open aanbesteding, open offerteaanvraag, oproep tot kandidaatstelling, onderhandelingsprocedure en vereenvoudigde onderhandelingsprocedure met bekendmaking.

De verhouding tussen openbare en niet-openbare procedure (op basis van 680 overheidsopdrachten via de bron EU) bedraagt respectievelijk 455/225 of 67% via openbare procedure.

De verhoudingen tussen open aanbesteding, open offerteaanvraag, oproep tot kandidaatstelling, onderhandelingsprocedure en vereenvoudigde onderhandelingsprocedure met bekendmaking (op basis van 1.376 aanbestedingen via de bron BDA) bedraagt respectievelijk 318/302/365/30/361 of:

- 23% openbare aanbesteding;
- 22% open offerteaanvraag;
- 27% oproep tot kandidaatstelling;
- 2% onderhandelingsprocedure; en
- 26% vereenvoudigde onderhandelingsprocedure met bekendmaking.

Figuur 7: Overzicht van overheidsopdrachten volgens het type procedure. Gegevens van 2.056 op 3.233 (64%) overheidsopdrachten beschikbaar. De linkse twee balken komen voort uit de indeling van OPOCE, terwijl de rechte vijf balken overeenkomen met de indeling uit het BDA.

Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).

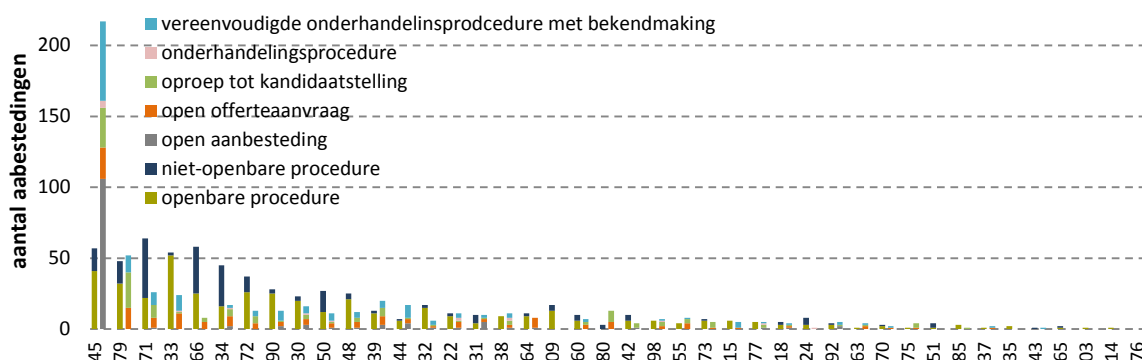
De beschrijving van het type procedure, opgedeeld volgens eerst opgegeven CPV-afdeling, is weergegeven in **Figuur 8**. De overheidsopdrachten zijn opgesplitst per CPV-afdeling op basis van hun bron: EU of BDA. Indien de bron verwijst naar EU zijn er twee type procedures mogelijk: openbare en niet-openbare procedure. Indien de bron verwijst naar BDA zijn er meerdere procedures mogelijk: open aanbesteding, open offerteaanvraag, oproep tot kandidaatstelling, onderhandelingsprocedure en vereenvoudigde onderhandelingsprocedure met bekendmaking.

Opvallend is het hoog aantal overheidsopdrachten met als bronvermelding BDA in de CPV-afdelingen 45 'bouwwerkzaamheden', 44 'structuren en materialen voor de bouw; ondersteunende producten voor de bouw (uitgezonderd elektrische apparatuur' en 80 'diensten voor onderwijs en opleiding' in vergelijking tot deze met bronvermelding EU, terwijl voor de andere CPV-afdelingen deze verhouding eerder gelijk of net omgekeerd is.

Er wordt vaker gekozen voor een openbare procedure in vergelijking tot een niet-openbare procedure, al verschilt de verhouding tussen de CPV-afdelingen. De grootste **CPV-afdelingen waarbij vaker een niet-openbare procedure dan een openbare procedure wordt uitgeschreven** zijn:

- 71 'dienstverlening op het gebied van architectuur, bouwkunde civiele techniek en inspectie';
- 66 'financiële en verzekeringsdiensten';
- 34 'vervoersmaterieel en bijhorende producten';
- 50 'reparatie- en onderhoudsdiensten'; en
- 31 'elektrische machines, apparaten, uitrusting, verbruiksartikelen en verlichting'.

De meest voorkomende type procedures met als bronvermelding BDA zijn de open offerteaanvraag, de oproep tot kandidaatstelling en de vereenvoudigde onderhandelingsprocedure met bekendmaking. Opvallend is dat bij de CPV-afdelingen 45 'bouwwerkzaamheden' en 31 'elektrische machines, apparaten, uitrusting, verbruiksartikelen en verlichting' de meest voorkomende type procedure de open aanbesteding is.

Figuur 8: Overzicht van overheidsopdrachten volgens het type procedure, opgedeeld volgens eerst opgegeven CPV-afdeling. Gegevens van 1.220 op 3.233 (38%) overheidsopdrachten beschikbaar. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).

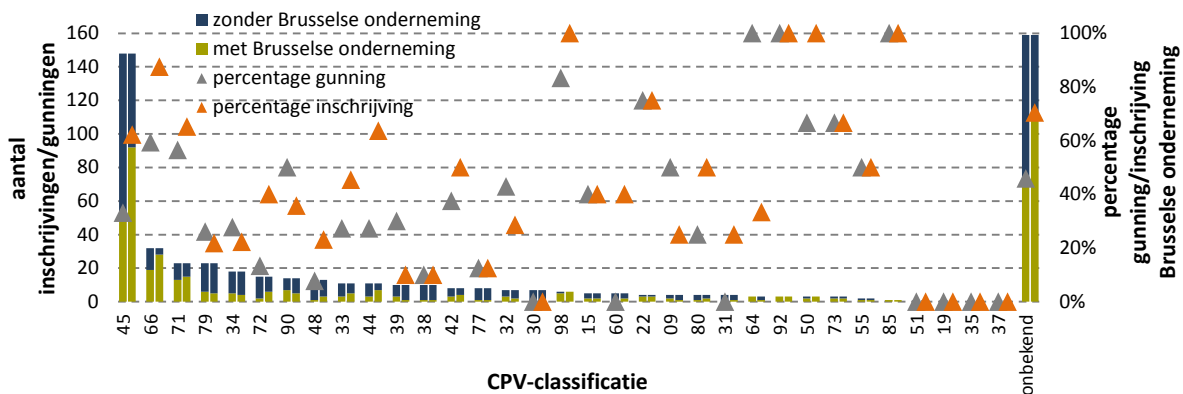
De EBP-database laat dus toe een analytisch inzicht te verwerven over verschillende analyseparameters. Op basis van deze inzichten uit het aantal overheidsopdrachten en de gemiddelde grootte van het gegund bedrag van de overheidsopdracht, komen als **'belangrijkste' CPV-afdelingen** naar voren:

- 45 'bouwwerkzaamheden';
- 79 'zakelijke dienstverlening: juridisch, marketing, consulting, drukkerij en beveiliging';
- 33 'medische apparatuur, farmaceutische artikelen en artikelen voor lichaamsverzorging';
- 66 'financiële en verzekeringsdiensten';
- 34 'vervoersmaterieel en bijbehorende producten';
- 32 'radio-, televisie-, communicatie-, telecommunicatietoestellen en aanverwante apparatuur'; en
- 30 'kantoormachines en gegevensverwerkende apparatuur, -uitrusting en – benodigdheden, uitgezonderd meubilair en softwarepakketten'.

Daarnaast komen volgende CPV-afdelingen naar voren in minstens één analyseparameter, maar niet in alle analyseparameters:

- 71 'dienstverlening op het gebied van architectuur, bouwkunde, civiele techniek en inspectie';
- 72 'IT-diensten: adviezen, softwareontwikkeling, internet en ondersteuning';
- 48 'software en informatiesystemen';
- 90 'diensten inzake afvalwater, afval, reiniging en milieu';
- 77 'diensten voor land-, bos- en tuinbouw, aquacultuur en imkerij';
- 39 'furniture (incl. meubelen, m.i.v. kantoormeubelen), inrichtingsartikelen, huishoudelijke apparaten (uitgezonderd verlichting) en schoonmaakproducten';
- 09 'aardolieproducten, brandstof, elektriciteit en andere energiebronnen';
- 14 'mijnbouw, basismetalen en aanverwante diensten';
- 55 'diensten voor hotel, restaurant en detailhandel';
- 22 'drukwerk en aanverwante producten';
- 15 'voeding, dranken, tabak en aanverwante producten'; en
- 98 'overige gemeenschaps-, sociale en persoonlijke diensten'.

De onmiddellijke **vergelijking van het aantal en aandeel inschrijvingen (Figuur 2) en het aantal en aandeel gunningen (Figuur 3) met een Brusselse onderneming** moet met enige voorzichtigheid opgevat worden, omdat dit niet steeds om dezelfde opdrachten gaat. De dataset is niet compleet waardoor voor bepaalde overheidsopdrachten wel de gunning bekend is, maar niet de inschrijving en omgekeerd. Een vergelijking kan enkel voor de overheidsopdrachten waarbij zowel de inschrijvers als de gunning bekend is. Deze vergelijking is weergegeven in Figuur 9. De volledige informatie van alle analyseparameters weergegeven op deze figuur is beschikbaar voor 568 overheidsopdrachten of 18% van het totaal aantal overheidsopdrachten.

Figuur 9: Overzicht van gunningen (linker balk) en inschrijvingen (rechter balk) van overheidsopdrachten door Brussels ondernemingen, opgedeeld volgens eerst opgegeven CPV-afdeling. Gegevens van 568 op 3.233 (18%) overheidsopdrachten beschikbaar. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).

Deze set van 568 op 3233 overheidsopdrachten is nuttig maar niet volledig representatief voor alle overheidsopdrachten in het BHG. Als we alleen naar deze beperkte set kijken waarvoor de gegevens beschikbaar zijn op vergelijkbare basis, dan ontstaat opnieuw een **hypothese voor concurrentiekracht van bepaalde CPV afdelingen**. Voor de CPV-afdelingen:

- 45 'bouwwerkzaamheden';
- 66 'financiële en verzekeringsdiensten';
- 72 'IT-diensten: adviezen, softwareontwikkeling, internet en ondersteuning';
- 48 'software en informatiesystemen';
- 33 'medische apparatuur, farmaceutische artikelen en artikelen voor lichaamsverzorging'; en
- 44 'structuren en materialen voor de bouw; ondersteunende producten voor de bouw (uitgezonderd elektrische apparatuur'

lijkt de concurrentiekracht in BHG lager te liggen voor overheidsopdrachten.

Voor CPV afdeling 90 'Diensten inzake afvalwater, afval, reiniging en milieu' lijkt de concurrentiekracht in BHG juist hoger te liggen. Deze hypothese zullen we verder onderzoeken in Taak 3 wanneer we de gehele markt gaan beschouwen.

HOOFDSTUK 3. PRIORITISERING VAN DE OVERHEIDSOPDRACHTEN MET EEN POTENTIEEL OP HET VLAK VAN CIRCULAIRE ECONOMIE

In het voorgaande HOOFDSTUK 2 is een globaal overzicht gegeven van alle BHG overheidsopdrachten die in 2016 gegund zijn. Hoewel circulaire economie voor veel sectoren relevant kan zijn, kan het potentieel om CE verder te stimuleren via overheidsopdrachten variëren om meerdere redenen: het type sector (bijv. duurzame gebruiksgoederen hebben vermoedelijk meer potentieel dan consumptieve goederen zoals farmaceutische en cosmetische producten). De vraag die in dit hoofdstuk voorligt is: **'In welke domeinen zijn de BHG overheidsopdrachten het meest relevant, omdat ze voldoende potentieel hebben om de ontwikkeling van de circulaire economie via overheidsopdrachten te kunnen stimuleren?'**

In het **Gewestelijk Programma voor Circulaire Economie (GPCE)** is een sectorale focus¹² gekozen: **bouw, grondstoffen en afval, logistiek, handelszaken en voeding**. In deze studie zal hierop zal voortgebouwd worden. Daartoe worden vier analyses (kwantitatief en/of kwalitatief) uitgevoerd:

1. Welke CPV-afdelingen binnen de BHG overheidsopdrachten zijn gekoppeld aan de genoemde sectorale focus uit het GPCE en hoe belangrijk zijn die qua volume en/of aantal? Het beantwoorden van deze vraag geeft een overzicht van welk deel van alle BHG overheidsopdrachten gekoppeld is aan de gekozen sectorale focus, en ook een indruk van het onderlinge belang tussen deze focus sectoren.
2. Welke CPV afdelingen die hetzij in de top 15 van BHG staan t.a.v. het aantal gunningen hetzij in de top 15 van BHG t.a.v. gemiddeld gegunde bedragen ontbreken er in het overzicht van 3.1 en welke daarvan hebben mogelijk een CE relevantie ? Het beantwoorden van deze vraag zoekt naar domeinen die relevant zijn binnen overheidsopdrachten en potentieel hebben binnen een CE, maar nog niet gevat worden door de focus sectoren.
3. Welke keuzes voor focus sectoren maken andere vergelijkbare regio's of landen als het gaat om CE en overheidsopdrachten op basis van een literatuur onderzoek?
4. Ontbreken er sectoren die momenteel klein of weinig zichtbaar zijn in het Brussels economisch weefsel die op termijn vermoedelijk belangrijker gaan worden binnen de CE?

3.1. OVERHEIDSOPDRACHTEN GERELATEERD AAN DE SECTORALE FOCUSGEBIEDEN

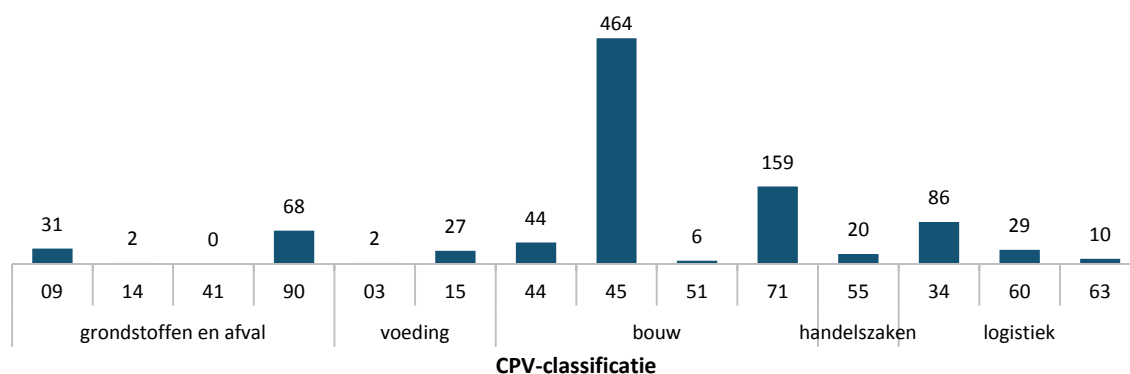
De sectorale focus uit het GPCE wordt gelinkt aan de CPV-classificatie uit de EBP-database om een overzicht te krijgen van het aantal opdrachten en hun volume. Tabel 4 geeft een overzicht van deze linken. Let wel, deze koppeling is door de onderzoekers zelf opgesteld op basis van eigen interpretatie. Aan de meeste sectorale focusgebieden zijn meerdere CPV-afdelingen gekoppeld. Ook is er overlap tussen de domeinen. Bijvoorbeeld de CPV-afdeling 03 'landbouw-, veeteelt-, kwekerij-, visserij-, bosbouw-, en aanverwante producten' is gekoppeld aan voeding, maar kan eveneens aan grondstoffen en afval worden gekoppeld.

¹² Deze sectoren werden gekozen in functie van hun jobpotentieel, hun impact wat betreft de uitstoot van broeikasgassen en omdat ze tot de grootste uitdagingen voor Brussel behoren.

Tabel 4: De link tussen de domeinen van de sectorale focus en de CPV-classificatie.

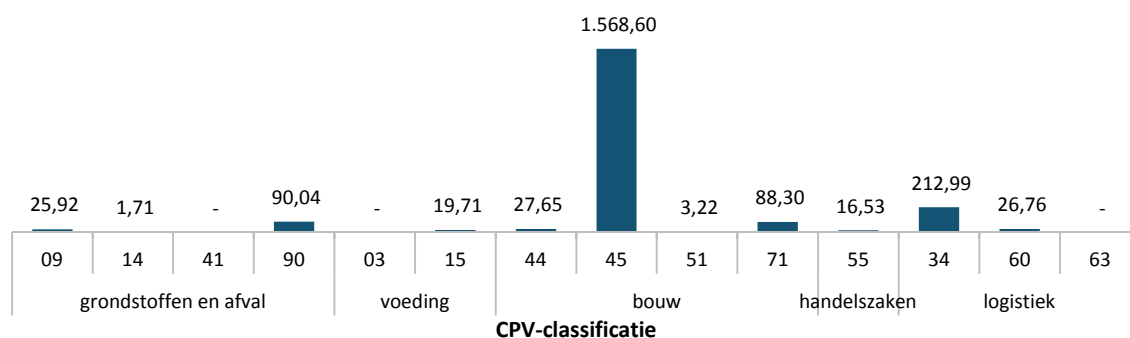
sectorale focus	CPV-classificatie
bouw	<p>44 structuren en materialen voor de bouw; ondersteunende producten voor de bouw (uitgezonderd elektrische apparatuur)</p> <p>45 bouwwerkzaamheden</p> <p>51 installatiediensten (uitgezonderd software)</p> <p>71 dienstverlening op het gebied van architectuur, bouwkunde, civiele techniek en inspectie</p>
grondstoffen en afval	<p>09 aardolieproducten, brandstof, elektriciteit en andere energiebronnen</p> <p>14 mijnbouw, basismetalen en aanverwante producten</p> <p>41 verzameld en gezuiverd water</p> <p>90 diensten inzake afvalwater, afval, reiniging en milieu</p>
logistiek	<p>34 vervoersmaterieel en bijhorende producten</p> <p>60 vervoersdiensten (uitgezonderd vervoer van afval)</p> <p>63 ondersteunende en aanvullende vervoersdiensten; reisbureaudiensten</p>
handelszaken	<p>55 diensten voor hotel, restaurant en detailhandel</p>
voeding	<p>03 landbouw-, veeteelt-, kwekerij-, visserij-, bosbouw-, en aanverwante producten</p> <p>15 voeding, dranken, tabak en aanverwante producten</p>

Op een totaal van 2.090 overheidsopdrachten waarvan de CPV-afdeling gekend is, vallen er 948 opdrachten, of 45%, binnen de focusdomeinen (Figuur 10). Dit geeft aan dat de sectorale focus in het GPCE reeds een groot deel van de overheidsopdrachten afdekt. De bouw met CPV-codes 45 'bouwwerkzaamheden' en 71 'dienstverlening op het gebied van architectuur, bouwkunde, civiele techniek en inspectie' dekt reeds een belangrijk deel af. Toch zien we dat ook grondstoffen en afval met CPV-code 90 'diensten inzake afvalwater, afval, reiniging en milieu' en logistiek met CPV-code 34 'vervoersmaterieel en bijhorende producten' een belangrijk deel vormen binnen de Brusselse overheidsopdrachten. Een ruwe inschatting van het volume (Figuur 11) is gebaseerd op basis van de vermenigvuldiging van het aantal overheidsopdrachten en de mediaan van het gegund bedrag uit Figuur 5. Deze ruwe inschatting levert een volume van 2,1 miljard euro op, op een totaal van 4,9 miljard euro of 43% van het totaal. De bouw, met CPV-afdeling 45, heeft het overgrote aandeel in het volume. **Zowel op basis van het aantal als het volume dekt de sectorale focus in het GPCE dus een aanzienlijk deel van de overheidsopdrachten af.** Toch gaan we in de volgende deelvragen **op zoek naar mogelijk andere CPV-codes die een belangrijke rol spelen binnen overheidsopdrachten én potentieel hebben binnen een CE.**

Figuur 10: Het aantal overheidsopdrachten binnen de sectorale focus van het GPCE. Gegevens van 2090 op 3.233 (65%) overheidsopdrachten beschikbaar.

Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).

Figuur 11: Een inschatting van het volume (in miljoen euro) van overheidsopdrachten binnen de sectorale focus van het GPCE. Berekeningen op basis van 772 op 3.233 (24%) overheidsopdrachten, opgehoogd naar het volledig aantal overheidsopdrachten.

Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).

3.2. CPV AFDELINGEN UIT TOP 15 QUA AANTAL EN VOLUME DIE OOK CE POTENTIEEL HEBBEN.

In de vorige vraag is vertrokken van de sectorale focus van het GPCE. Het vertrekpunt hier is het 'belang' van de CPV-afdeling door hun aantal overheidsopdrachten en/of volume in combinatie met hun mogelijke relevantie voor CE. Uiteraard ligt de focus op andere dan in de vorige vraag besproken CPV-afdelingen. Op basis van de top-15 uit Figuur 1, Figuur 4 en Figuur 5, komen volgende CPV-afdelingen naar voren (exclusief de CPV-afdeling uit Tabel 4):

- **22** drukwerk en aanverwante producten;
- **30** kantoormachines en gegevensverwerkende apparatuur, -uitrusting en –benodigdheden, uitgezonderd meubilair en softwarepakketten;
- **32** radio-, televisie-, communicatie-, telecommunicatietoestellen en aanverwante apparatuur;
- **33** medische apparatuur, farmaceutische artikelen en artikelen voor lichaamsverzorging;
- **38** laboratoriuminstrumenten, optische en precisie-instrumenten (uitgezonderd brillen);

- **39** furniture (incl. meubelen; m.i.v.¹³ kantoormeubelen), inrichtingsartikelen, huishoudelijke apparaten (uitgezonderd verlichting) en schoonmaakproducten;
- **48** software en informatiesystemen;
- **50** reparatie- en onderhoudsdiensten;
- **66** financiële en verzekeringsdiensten;
- **72** IT-diensten: adviezen, softwareontwikkeling, internet en ondersteuning;
- **73** onderzoek en ontwikkeling, en aanverwante diensten;
- **77** diensten voor land-, bos- en tuinbouw, aquacultuur en imkerij;
- **79** zakelijke dienstverlening: juridisch, marketing, consulting, drukkerij en beveiliging; en
- **98** overige gemeenschaps-, sociale en persoonlijke diensten.

In deze lijst vallen enkele CPV-codes weg, omdat hun relevantie voor CE in overheidsopdrachten laag is. De weggevallen CPV-codes zijn in lichte tint en cursief gedrukt. Het argument daarbij is dat we het meest CE-potentieel verwachten bij duurzame goederen (i.e. goederen met een lange(re) levensduur) eerder dan op verbruiksartikelen. Bijvoorbeeld CPV-afdeling 33 ‘medische apparatuur, farmaceutische artikelen en artikelen voor lichaamsverzorging’ bevat zowel duurzame goederen als verbruiksgoederen. Ook is CPV-afdeling 50 ‘reparatie- en onderhoudsdiensten’ behouden, omdat ze een belangrijke rol speelt in de levensduurverlening van duurzame goederen.

3.3. KEUZES VOOR FOCUS SECTOREN IN VERGELIJKBARE REGIO’S EN LANDEN

De deelvraag ‘Welke keuzes voor focus sectoren maken andere vergelijkbare regio’s of landen als het gaat om CE en overheidsopdrachten op basis van een literatuur onderzoek?’ gaat voor een beperkt aantal initiatieven na **welke focusgebieden gekozen werden**.

3.3.1. VLAANDEREN CIRCULAIR

Vlaanderen Circulair¹⁴ werkt momenteel aan de opbouw van een roadmap voor circulair aankopen. De scope is niet beperkt tot overheidsaankopen, aankopen door bedrijven en andere organisaties behoren eveneens tot de doelgroep. De gekozen **5 focusgebieden** zijn :

- textiel;
- bouw;
- kantoorinrichting;
- ICT, elektrische toestellen en machines; en
- voeding.

Bouw en voeding zijn al focusgebied binnen GPCE en onder 3.2 zijn kantoorinrichting en diverse elektrische apparatuur (CPV-afdelingen 30 en 39) ook al toegevoegd. Echter is CPV-afdeling 31 ‘elektrische machines, apparaten, uitrusting, verbruiksartikelen en verlichting’ nog niet toegevoegd. Ook textiel ontbreekt op de prioriteiten lijst van CPV codes. Echter, in de Brusselse overheidsopdrachten gaat het om een zeer klein volume en aantal. Dat Vlaanderen textiel wel meeneemt is te begrijpen vanuit de aanwezigheid van een relatief grotere textielsector¹⁵ en het feit dat Vlaanderen Circulair zich ook op bedrijfsaankopen richt. We stellen dan ook voor om textiel niet op te nemen als BHG prioriteit voor CE en overheidsopdrachten.

¹³ m.i.v.: ‘met inbegrip van’

¹⁴ <http://www.vlaanderen-circulair.be/nl/green-deal-circulair-aankopen>

¹⁵ De textielsector is goed voor 0,7% van het BBP in Vlaanderen ten opzichte van 0,1% van het BBP in BHG.

3.3.2. 'CIRCULAIRE ECONOMIE: HET ECONOMISCH POTENTIEEL VOOR BELGIË'

Deze studie¹⁶ behandelt vier sectoren: de chemische industrie, voedingsindustrie, machines en elektrische apparatuur en de automobiel industrie, en schat het potentieel voor CE in door de resultaten voor die sectoren op te schalen. De scope van deze studie is de volledige Belgische economie, onafhankelijk van overheidsopdrachten.

De BHG overheden schaffen zelf relatief gezien zeer weinig chemische producten aan (zie CPV-afdeling 24 'chemische producten' in Figuur 1). Vervoersmaterieel en bijbehorende producten (CPV-afdeling 34 'vervoersmaterieel en bijbehorende producten') is wel significant aanwezig in BHG overheidsopdrachten en die was al gekoppeld aan de sectorale focus 'logistiek'. Ook voeding is een van de geselecteerde focusgebieden in het GPCE. Machines en elektrische apparatuur is niet opgenomen als een focussector in het GPCE, maar is wel terug te vinden in de lijst in par. 3.2 onder CPV-afdelingen 30 (kantoormachines), 32 (communicatietoestellen), en een deel van 39 (meubilaire en huishoudelijke toestellen). CPV-afdeling 31 'elektrische machines, apparaten, uitrusting, gebruiksartikelen en verlichting' is nog niet toegevoegd, maar werd eerder (par. 3.3.1) ook al aangegeven als relevant.

3.3.3. CIRCULAR PROCUREMENT IN NORDIC COUNTRIES

Deze CIPRON studie over overheidsopdrachten en circulaire aankopen is gepubliceerd in mei 2017¹⁷. In een tussentijdse presentatie¹⁸ en het eindrapport worden de volgende sectoren beschreven met potentieel voor CE overheidsopdrachten:

- Constructie (gebouwen en (weg)infrastructuur);
- Afvalbeheer;
- Afvalwaterzuivering;
- voeding en catering; (al enkele bestaande cases beschreven)
- Publiek transport en lokale bio gebaseerde energieproductie
- Meubilair;
- Textiel;
- Huishoudelijke toestellen;

Meubilair, voeding, bouw en afval en grondstoffen zijn reeds gekozen. In het GPCE is de bouw(sector) geselecteerd als focus. De bouwsector zet niet alleen gebouwen, maar bouwt ook infrastructuur. De meeste voorbeelden en acties in het GPCE richten zich op de gebouwen. 'Wegenwerken' worden eenmaal genoemd en 'infrastructuur' ook eenmaal in verband met het openbare infrastructuur beleid in het kader van afval. Infrastructuur dient als deel van de bouwsector niet vergeten te worden. Met betrekking tot afvalwaterzuivering is er in het GPCE sprake van een proefproject voor terugwinning van metalen uit zuiverings-slib (link met CPV-afdeling 41 'verzameld en gezuiverd water').

Het GPCE noemt bio gebaseerde energie niet, wel worden er door CE ook effecten verwacht op minder energiegebruik en dus minder afhankelijkheid van invoer van energiedragers. In de internationale beleidscontext figureren 'energy efficient economy', 'low carbon economy', 'biobased economy' en 'circular economy' grotendeels naast elkaar met wederzijdse synergiën. Het lijkt aangewezen om van CE niet de kapstok te maken waaronder de andere beleidsterreinen vallen

¹⁶ In opdracht van de federale minister van Energie, Leefmilieu en Duurzame ontwikkeling, PWC, ICEDD en Oakdene Hollins, 2015.

¹⁷ <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1092366/FULLTEXT01.pdf>

¹⁸ <http://www.syke.fi/download/noname/%78DB34DC0E-4871-4393-B9B3-A75E48063E72%7D/123426>

en ook daarom stellen we voor om lokale energie en bio gebaseerde energie niet als prioriteit binnen BHG overheidsopdrachten voor Circulaire Economie op te nemen. Toch, met de focus op grondstoffen en afval, zijn energie en haar grondstoffen vervat in CPV-afdeling 09 'aardolieproducten, brandstof, elektriciteit en andere energiebronnen'.

3.3.4. GREEN DEAL CIRCULAIR INKOPEN IN NEDERLAND

De Green Deal Circulair Inkopen is opgestart in 2013. Tijdens de eerste jaren van het initiatief zijn verschillende piloottrajecten opgezet. De lessen die uit deze trajecten naar voren kwamen, zijn gebundeld in een rapport¹⁹. In 2017 zijn werkgroepen opgestart waarin aandacht zal besteed worden aan het uitwerken van ideeën, het oplossen van knelpunten en het realiseren van diverse innovaties die tijdens de piloottrajecten zijn ontwikkeld en dit voor specifieke sectoren, namelijk voor:

- Bouw;
- Disposables (wegwerpartikelen);
- ICT;
- Infrastructuur en grote waterwerken (GWW);
- Interieur.

Daarnaast kwamen uit de pilots ook meubilair, textiel (voornamelijk werkkleding), en machines en installaties naar voren als producten met potentieel.

De sectorale focus in het GPCE omvat de sector bouw (inclusief infrastructuur). In par 3.2 werden de CPV-afdelingen 30 (kantoormachines), 32 (communicatietoestellen) en 39 (meubilair en huishoudelijke toestellen) al als relevant aangeduid, deze omvatten ICT, interieur (deels) en meubilair. CPV-afdeling 31 'elektrische machines, apparaten, uitrusting, verbruiksartikelen en verlichting' is nog niet toegevoegd, maar werd eerder (par. 3.3.1) ook al aangegeven als relevant. Zoals al eerder besproken (par. 3.3.1) stellen we voor om textiel niet op te nemen als BHG prioriteit voor CE en overheidsopdrachten. Het prioriteitsgebied disposables omvat heel veel producten en sectoren (verpakkingen, drinkbekers, etc.) en lijkt om die reden niet interessant om op te nemen als apart focusgebied voor het BHG.

3.3.5. SCOPING STUDY TO IDENTIFY POTENTIAL CIRCULAR ECONOMY ACTIONS, PRIORITY SECTORS, MATERIAL FLOWS AND VALUE CHAINS IN EUROPE²⁰

Deze studie, in opdracht van de Europese Commissie (DG ENV), had als doel een scoping analyse uit te voeren van prioritaire materialen en sectoren enerzijds en beleidsmogelijkheden anderzijds om de transitie naar een circulaire economie in de EU te ondersteunen. Op basis van het inherente potentieel voor CE en de mogelijkheden van ondersteuning door het Europees beleid werden **volgende prioritaire materialen en sectoren** gedefinieerd:

- Materialen: landbouwproducten en afval, hout en papier, kunststoffen, metalen en fosfor;
- Sectoren: verpakking, voeding, elektrische en elektronische apparaten, transport, meubilair, bouw.

¹⁹ http://mvonederland.nl/sites/default/files/media/GDCI_Magazine_Web.pdf

²⁰ 'Scoping study to identify potential circular economy actions, priority sectors, material flows and value chains' in opdracht van European Commission, DG Environment (Policy Studies Institute (PSI), Institute for European Environmental Policy (IEEP), BIO and Ecologic Institute, 2014

Behalve verpakking, komen de prioritaire sectoren die binnen deze studie werden gedefinieerd allemaal aan bod binnen de focusgebieden van het GPCE en de in par. 3.2 opgesomde CPV-afdelingen. Verpakking is opnieuw verspreid over meerdere sectoren en producten, en is daarom niet nodig om als aparte focus op te nemen.

3.4. MOGELIJK ONTBREKENDE SECTOREN

Een review van de overige CPV-codes levert geen bijkomende relevante domeinen op. Alle CE-relevante domeinen zijn reeds vermeld.

Op basis van de bijkomende analyse via de drie voorgaande deelvragen worden **volgende CPV-afdelingen toegevoegd als CE relevante domeinen voor overheidsopdrachten:**

- **22** drukwerk en aanverwante producten;
- **30** kantoor machines en gegevensverwerkende apparatuur, -uitrusting en –benodigdheden, uitgezonderd meubilair en softwarepakketten;
- **31** elektrische machines, apparaten, uitrusting, verbruiksartikelen en verlichting;
- **32** radio-, televisie-, communicatie-, telecommunicatietoestellen en aanverwante apparatuur;
- **33** medische apparatuur, farmaceutische artikelen en artikelen voor lichaamsverzorging;
- **38** laboratoriuminstrumenten, optische en precisie-instrumenten (uitgezonderd brillen); en
- **39** furniture (incl. meubelen; m.i.v. kantoormeubelen), inrichtingsartikelen, huishoudelijke apparaten (uitgezonderd verlichting) en schoonmaakproducten.

Deze CPV-codes worden toegevoegd aan die van deze reeds vermeld via het CPGE aan de analyse in taak 3 (hoofdstuk 4).

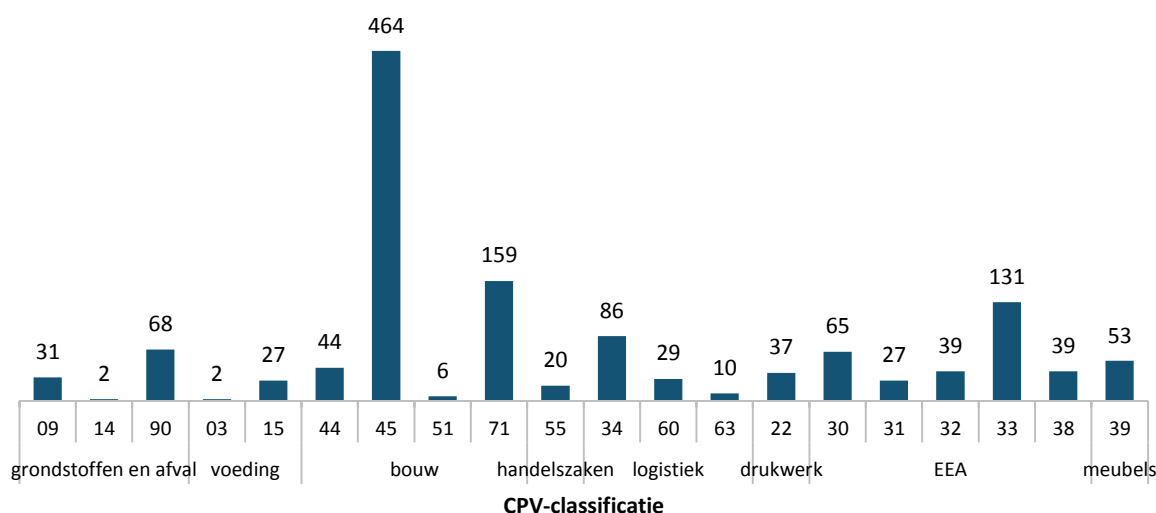
Echter, CPV-domein 41 'verzameld en gezuiverd water' wordt niet langer opgenomen, omdat geen enkele overheidsopdracht uit de EBP-database aan deze code wordt gelinkt.

Voor de volledigheid vermelden we erbij dat er op grond van de gegevens geen uitspraak kan worden gedaan over de grootte van het potentieel voor meer circulaire economie per sector. Dit vereist een nieuwe studie naar de huidige circulaire praktijken binnen elke sector en de kansen om deze praktijken te versterken.

HOOFDSTUK 4. PROFIEL VAN HET AANBOD IN BRUSSEL VOOR DE GEÏDENTIFICEERDE PRIORITAIRE OVERHEIDSOPDRACHTEN

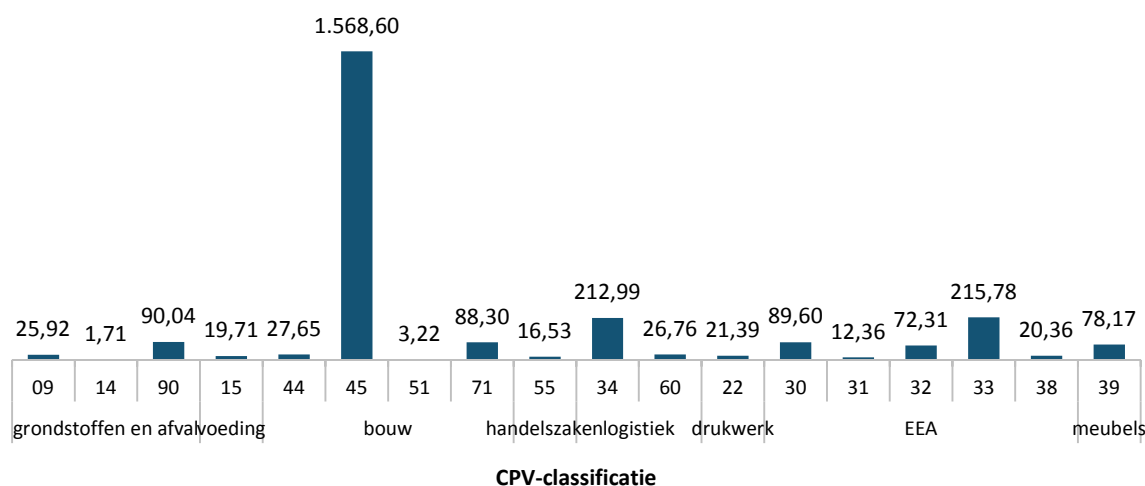
De in taak 2 (HOOFDSTUK 3) geïdentificeerde prioritaire domeinen worden in dit hoofdstuk geanalyseerd, om het profiel van het aanbod in kaart te brengen. **Van alle overheidsopdrachten in het jaar 2016 vallen er ca. 64% binnen één van deze prioritaire domeinen.** Dit geeft aan dat overheidsopdrachten een belangrijke rol kunnen spelen om de circulaire economie te stimuleren.

- De helft hiervan, of 32%, is gelinkt aan de bouw via CPV-domeinen 45 ‘bouwwerkzaamheden’ en 71 ‘dienstverlening op het gebied van architectuur, bouwkunde, civiele techniek en inspectie’ (Figuur 12).
- Elektrische en elektronische apparatuur (EEA) is het tweede domein met 14% van de overheidsopdrachten, met 33 ‘medische apparatuur, farmaceutische artikelen en artikelen voor lichaamsverzorging’ en 30 ‘kantoorapparatuur en gegevensverwerkende apparatuur, -uitrusting en -benodigdheden, uitgezonderd meubilair en softwarepakketten’ als belangrijkste CPV-domeinen.
- Logistiek (6%), grondstoffen en afval (5%), meubels (3%), drukwerk (2%), voeding (1%) en handelszaken (1%) zijn kleinere prioritaire domeinen op basis van aantal overheidsopdrachten.

Figuur 12: Het aantal overheidsopdrachten binnen de prioritaire domeinen. Gegevens van 2090 op 3.233 (65%) overheidsopdrachten beschikbaar. EEA: elektrische en elektronische apparaten. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).

Een ruwe inschatting van het volume (Figuur 13) is gebaseerd op basis van de vermenigvuldiging van het aantal overheidsopdrachten en de mediaan van het gegund bedrag uit Figuur 5. Deze ruwe inschatting levert een volume van 2,6 miljard euro op, op een totaal van 4,9 miljard euro of 53% van het totaal. **Opvallend is het belang van de bouw nog groter is op basis van het volume (35%) dan op basis van het aantal opdrachten (32%).** Dit wordt bijna uitsluitend gerealiseerd binnen CPV-domein 45 ‘bouwwerkzaamheden’.

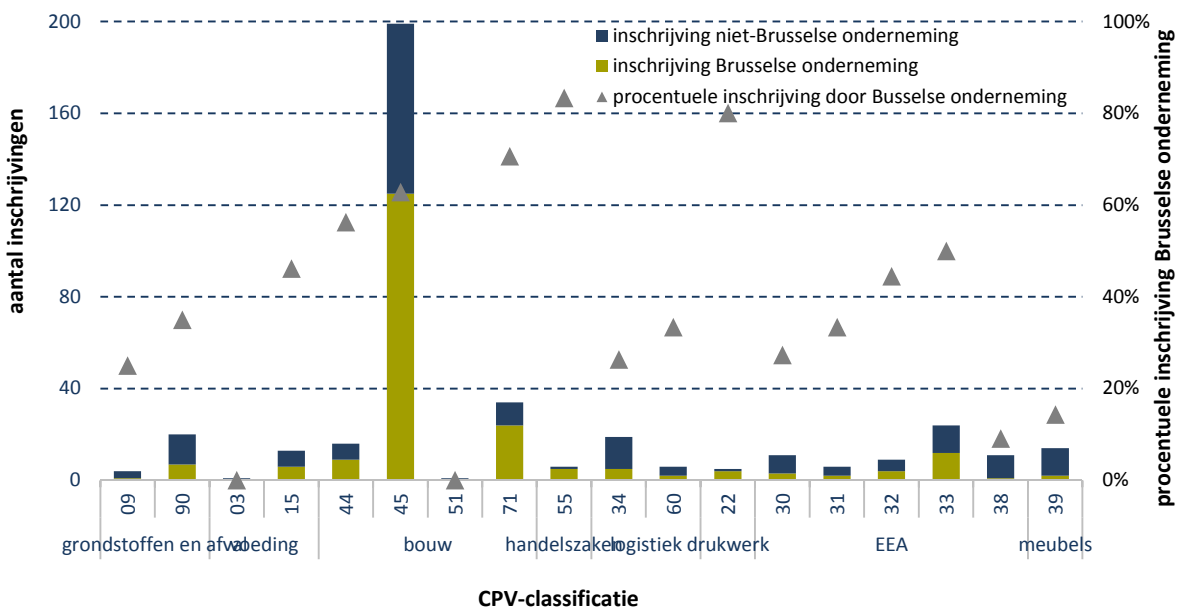

Figuur 13: Een inschatting van het volume (in miljoen euro) van de prioritaire domeinen. Berekeningen op basis van 772 op 3.233 (24%) overheidsopdrachten, opgehoogd naar het volledig aantal aanbestedingen. EEA: elektrische en elektronische apparaten. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).

Figuur 14 geeft een **overzicht van de inschrijvingen op overheidsopdrachten binnen de prioritaire domeinen door Brusselse ondernemingen**. Let wel, de inschrijvers betreffen een Brusselse onderneming als enkele indiener of een consortium van meerdere ondernemingen dat minstens één Brusselse onderneming telt. De figuur toont per CPV-afdeling het aantal overheidsopdrachten waarvoor deze informatie beschikbaar is en per CPV-afdeling het aantal en aandeel inschrijvers dat een Brusselse onderneming bevat.

Het gemiddelde over alle domeinen van de overheidsopdrachten dat minstens één inschrijving van een Brusselse onderneming kent, bedraagt 56%. Indien enkel de prioritaire domeinen in beschouwing worden genomen is dit percentage, zijnde 53%, net iets lager. Er is **binnen de prioritaire domeinen een grote spreiding op het aandeel in de overheidsopdrachten waarop Brusselse ondernemingen inschreven**.

- Het percentage indieners dat een Brusselse onderneming bevat is het grootst bij handelszaken (83%), drukwerk (80%) en bouw (62%).
- Voor de andere domeinen ligt dit percentage lager: voeding (43%), grondstoffen en afval (33%), EEA (36%), logistiek (28%) en meubels (14%).

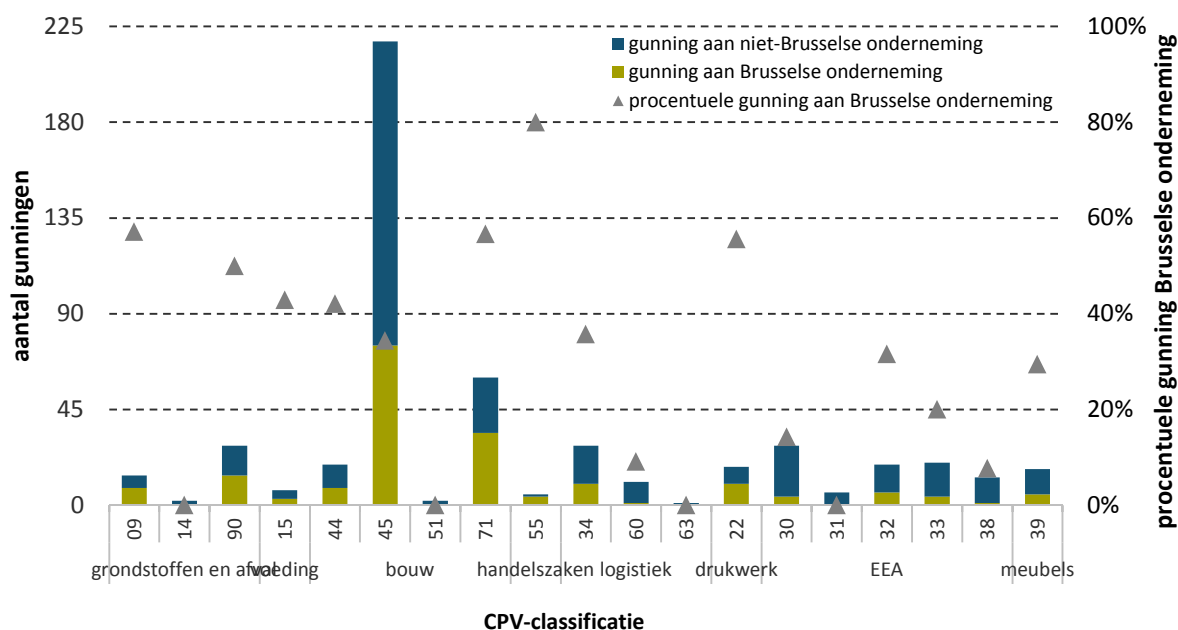

Figuur 14: Overzicht van overheidsopdrachten waarop Brusselse ondernemingen indiende, opgedeeld volgens eerst opgegeven prioritaire CPV-afdeling. Gegevens van 339 op 3.233 (10%) opdrachten beschikbaar. EEA: elektrische en elektronische apparaten. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).

Figuur 15 geeft een overzicht van de gunningen aan Brusselse ondernemingen van overheidsopdrachten binnen de prioritaire domeinen. Let wel, de overheidsopdracht kan gegund zijn aan een Brusselse onderneming of een consortium van meerdere ondernemingen dat minstens één Brusselse onderneming bevat. De figuur toont per CPV-afdeling het aantal gunningen waarvoor deze informatie beschikbaar is en per CPV-afdeling het aantal en aandeel gunningen dat een Brusselse onderneming bevat.

Gemiddeld worden 41% van de aanbestedingen gegund aan een Brusselse onderneming of een consortium dat een Brusselse onderneming bevat. Indien enkel de prioritaire domeinen in rekening worden gebracht ligt dit percentage (36%) lager. **Het aandeel in de gunningen dat een Brusselse ondernemingen bevat varieert sterk tussen de CPV-afdelingen.**

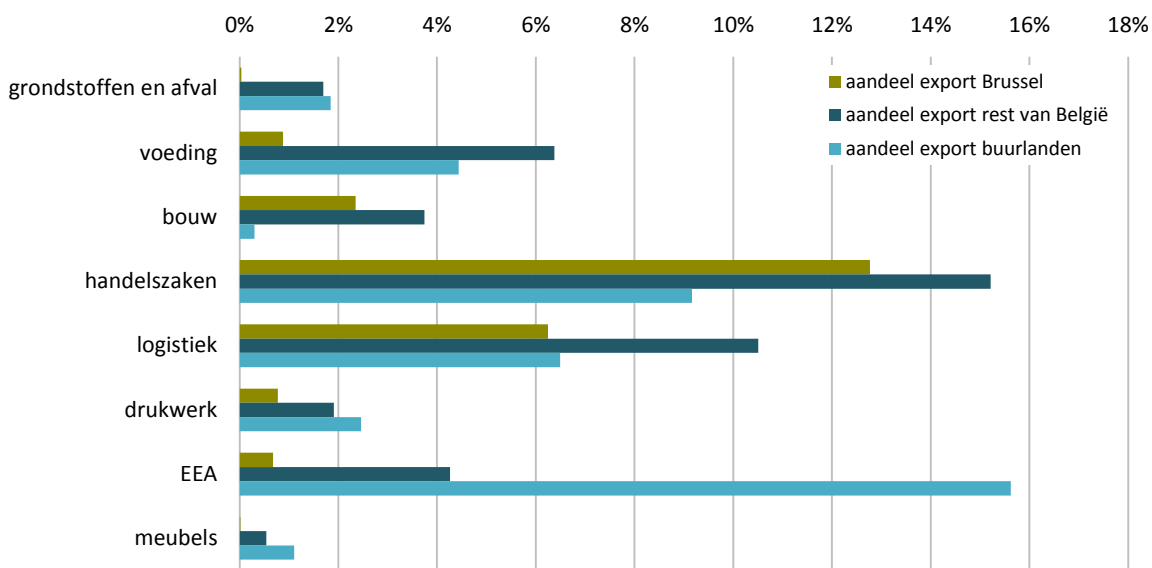
- Brusselse ondernemingen scoren hoog (>50%) in de domeinen handelszaken (80%), drukwerk (56%) en grondstoffen en afval (50%).
- In de andere domeinen is dit percentage minder dan 50%: voeding (43%), bouw (39%), meubels (29%), logistiek (28%) en EEA (17%).

Figuur 15: Overzicht van gunningen van overheidsopdrachten indiende, opgedeeld volgens eerst opgegeven prioritaire CPV-afdeling. Gegevens van 516 op 3.233 (16%) opdrachten beschikbaar. EEA: elektrische en elektronische apparaten. Bron: eigen berekeningen op basis van de EBP-dataset (2016).

In de vergelijking tussen Figuur 14 en Figuur 15 valt het op dat **het aandeel overheidsopdrachten in de prioritaire sectoren grondstoffen en afval en meubels dat aan Brusselse ondernemingen gegund wordt, groter is dan het aandeel van de inschrijvingen, terwijl dit duidelijk omgekeerd is voor de domeinen bouw, drukwerk en EEA.**

Een concurrentiekracht analyse geeft de sterkte van een sector in een regio weer in vergelijking tot diezelfde sector in omliggende regio's. De focus hier ligt op een vergelijking van de prioritaire domeinen in BHG in vergelijking tot de rest van België (Wallonië, Vlaanderen en extra regionale gebieden) en de buurlanden, zijnde Nederland, Duitsland, Frankrijk, UK en Luxemburg. **De concurrentiekracht analyse is uitgevoerd op twee parameters: export en toegevoegde waarde.** De analyse op basis van export (Figuur 16) wordt berekend door de export van een sector in BHG te delen door de totale export van BHG. Deze ratio wordt vergeleken met diezelfde ratio voor rest van België en de buurlanden. Deze ratio **toont aan in welke mate een sector meer of minder belangrijk is in de export van een regio in vergelijking tot een referentiegebied.** Zo leert deze analyse dat voeding in het BHG (verantwoordelijk voor 0,8% van de totale monetaire waarde van de export) een kleiner aandeel heeft dan in rest van België (6,4%) en de buurlanden (4,4%). Een vergelijkbaar kleiner aandeel vinden we terug bij grondstoffen en afval, drukwerk, EEA en meubels. **In vergelijking tot de andere regio's springt BHG er voor de prioritaire domeinen niet bovenuit.** Wel heeft BHG een min of meer vergelijkbare exportaandeel in bouw, handelszaken en logistiek.

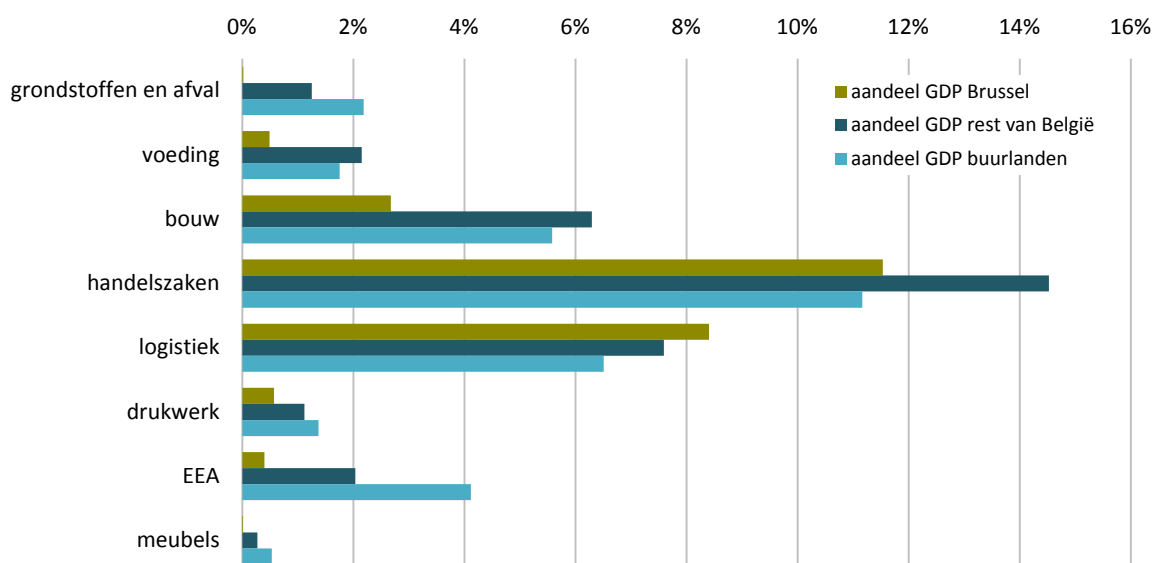

Figuur 16: Concurrentiekracht analyse op basis van export voor het BHG ten opzichte van rest van België en de buurlanden (Nederland, Frankrijk, Duitsland, UK en Luxemburg). EEA: Elektrische en Elektronische Apparaten.

Bron: eigen berekeningen op basis van het Belgisch interregionaal input-output model (2010).

De analyse op basis van toegevoegde waarde (Figuur 17) wordt berekend door de toegevoegde waarde van een sector in BHG te delen door de totale toegevoegde waarde van BHG. Deze ratio wordt vergeleken met diezelfde ratio voor rest van België en de buurlanden. **Deze ratio toont aan in welke mate een sector meer of minder belangrijk is in de creatie van toegevoegde waarde in een regio in vergelijking tot een referentiegebied.** Zo leert deze analyse dat voeding in BHG (verantwoordelijk voor 0,5% van de totale toegevoegde waarde) een kleiner aandeel heeft dan in de rest van België (2,2%) en de buurlanden (1,8%). Een vergelijkbaar kleiner aandeel vinden we terug bij grondstoffen en afval, bouw, drukwerk, EEA en meubels. **In vergelijking tot de andere regio's springt BHG er voor de prioritaire domeinen niet bovenuit, tenzij voor logistiek waar het aandeel voor BHG het grootste is.**

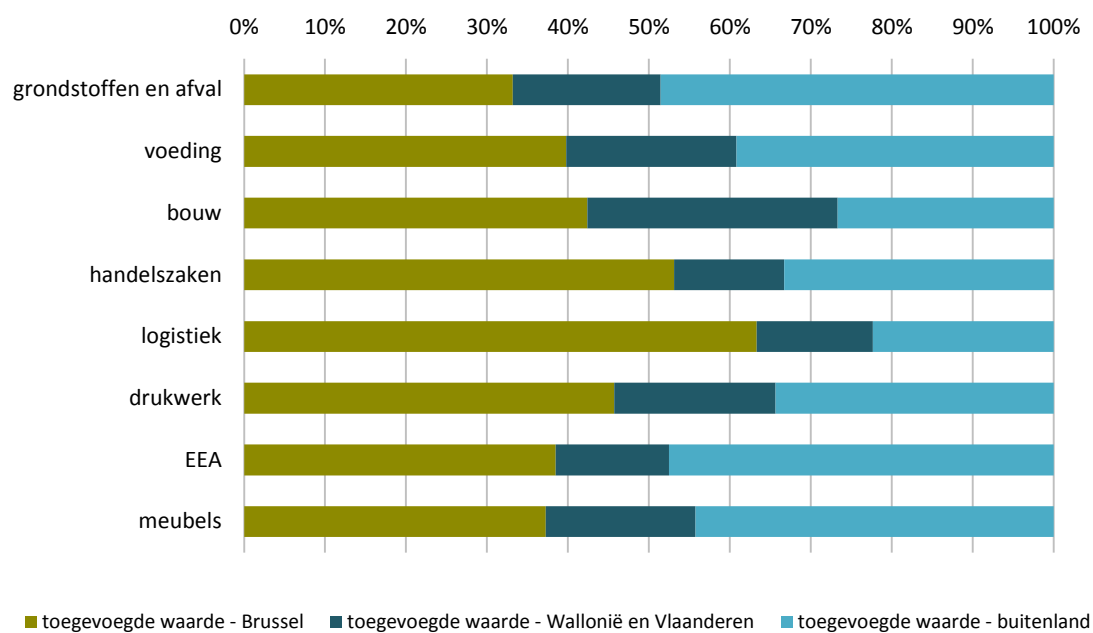
Een gedetailleerder beeld van de concurrentiekracht analyse wordt voorgesteld in *Bijlage: Gedetailleerd profiel van het aanbod in Brussel*.

Figuur 17: Concurrentiekracht analyse op basis van toegevoegde waarde voor het BHG ten opzichte van rest van België en de buurlanden (Nederland, Frankrijk, Duitsland, UK en Luxemburg). EEA: Elektrische en Elektronische Apparaten. GDP: Gross Domestic Product. Bron: eigen berekeningen op basis van het Belgisch interregionaal input-output model (2010).

Uit de concurrentiekracht analyse volgt dat **BHG sterk is in de prioritaire domeinen van handelszaken, logistiek en bouw**. Die drie domeinen maken ook het grootste deel uit van zowel het aantal als het volume in euro's van de overheidsopdrachten binnen de sectorale focus van GPCE (fig. 10 resp. fig. 11 in Hoofdstuk 3). In de andere domeinen lijkt de sterkte minder te zijn. Uiteraard zorgen een lokale verankering met lokale marktkennis voor een belangrijke meerwaarde om op de lokale markt concurrentieel te blijven. Bijvoorbeeld, in 2016 ging toch ca. 56% van de gegunde opdrachten binnen het domein drukwerk naar een onderneming in BHG of een groep van ondernemingen waaronder minstens één uit BHG.

Tot slot wordt **een voorketenanalyse** uitgevoerd **om de invloed op de lokale Brusselse economie in kaart te brengen**. Een gunning aan een onderneming uit het BHG zal via onderaanneming of andere aankopen ook economische activiteiten genereren in andere ondernemingen. De **voorketenanalyse van de prioritaire sectoren (Figuur 18) levert een duidelijk verschillend beeld op per domein**. Zo blijft gemiddeld meer dan 60% van het gegund bedrag in BHG bij een overheidsopdracht in het domein logistiek, terwijl dit binnen het domein meubels minder dan 40% is. De spreiding is nog groter bij een verhoogd sectordetail niveau (zie *Bijlage: Gedetailleerd profiel van het aanbod in Brussel*).

Figuur 18: Voorketenanalyse van de prioritaire domeinen binnen het BHG. EEA: Elektrische en Elektronische Apparaten.

Bron: eigen berekeningen op basis van het Belgisch interregionaal input-output model (2010).

HOOFDSTUK 5. OBSTAKELS EN OPLOSSINGEN OM DE GEÏDENTIFICEERDE OBSTAKELS WEG TE NEMEN VOOR DE GEPRIORITISEERDE OVERHEIDSOPDRACHTEN

Een transitie naar een circulaire economie en meer circulaire overheidsopdrachten vergt de betrokkenheid van vele partijen: bedrijfsleven, burgers, kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties én centrale en decentrale overheden.

Praktische obstakels hetzij aan de vraagzijde hetzij aan de aanbodzijde kunnen het CE potentieel beperken. Om de ervaren obstakels te identificeren werd een stakeholder workshop 'Circulaire economie en overheidsopdrachten in Brussel' georganiseerd op 15 mei 2017. Een tweede doelstelling van de stakeholder bijeenkomst was om ook suggesties te verzamelen voor mogelijke oplossingen (cfr. Hoofdstuk 6).

5.1. STAKEHOLDER WORKSHOP 'CIRCULAIRE ECONOMIE EN OVERHEIDSOPDRACHTEN IN BRUSSEL'

5.1.1. PROGRAMMA

12.30 – 13.00: Welkom

13.00 – 13.10: Introductie door Leefmilieu Brussel (Patrick Van den Abeele)

13.10 – 13.30: Doelstellingen en voorlopige resultaten studie (Veronique Van Hoof & Maarten Christis - VITO, Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek)

13.30 – 13.50: Nieuwe wetgeving rond (duurzame) overheidsopdrachten en mogelijkheden voor circulair aankopen (Bruno Lombaert - Stibbe advocaten)

13.50 – 14.00: Vragen uit publiek

14.00 – 14.45: Circulair inkopen in Nederland: voorbeelden en lessen uit de Green Deal Circulair Inkopen (Prof. Bart Vos – Universiteit Tilburg)

14.45 – 15.00: Vragen uit publiek en uitleg werkwijze interactieve sessies (Alain Wouters - Whole Systems)

Korte pauze

15.20 – 16.50: Interactieve sessies over belemmeringen én oplossingsrichtingen

16.50 – 17.15: Plenaire afsluiting en vervolg

5.1.2. KORT VERSLAG PLENAIRE DEEL

Patrick Van den Abeele (BIM) gaf toelichting bij de aanpak in Brussels Hoofdstedelijk Gewest met de uitvoering van het Gewestelijk Plan Circulaire Economie (GPCE): BE CIRCULAR. Dit plan heeft 3 doelstellingen:

- Omvormen milieu doelstelling tot economische kansen;
- Verankeren van de economische kansen in Brussel om zoveel mogelijk lokaal te produceren;
- Scheppen van werkgelegenheid in Brussel.

Het GPCE omvat 111 maatregelen. Overheidsopdrachten zijn een belangrijk element in de transversale aanpak en omvat volgende maatregelen:

- De lopende studie 'Circulaire economie & overheidsopdrachten in Brussel';
- Capaciteitsversterking van de Brusselse ondernemingen;
- Pilotprojecten
 - Voorbeeldfunctie overheden: ontwikkelen CE clausules; begeleiding van proefopdrachten; stimuleren dialoog mogelijkheden;
 - Bedrijven: capaciteitsversterking, acties in coördinatie met Impulse, BECI, bedrijven en federaties.

Alle informatie met betrekking tot duurzame overheidsopdrachten in het BHG is terug te vinden op de website www.brusselsgpp.be

Veronique Van Hoof en Maarten Christis (VITO) gaven een toelichting bij de doelstellingen en de eerste resultaten van de studie 'Circulaire economie & overheidsopdrachten in Brussel'.

De studie, uitgevoerd door het consortium VITO/Stibbe/Whole Systems wil **de vraagzijde van overheidsaankopen uit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de aanbodzijde van lokale ondernemingen in kaart brengen**. Het doel is dus 2-ledig: enerzijds een kwantitatief onderbouwd overzicht en inzicht in CE relevantie ontwikkelen van de vraagzijde gegenereerd door Brusselse overheidsopdrachten en anderzijds de kracht en daaruit mogelijke ondersteuningsbehoeftes van de Brusselse aanbodzijde af te leiden voor het invullen van CE relevante Brusselse overheidsopdrachten.

Hiertoe werd een bottom-up analyse van overheidsopdrachten gecombineerd met een top-down analyse door middel van het interregionaal Input-Output model.

Een analyse van de EBP databank toonde aan dat gemiddeld 41% van de Brusselse overheidsopdrachten toegekend worden aan een Brusselse onderneming of aan een consortium met een Brusselse onderneming, maar dat dit percentage varieert tussen de verschillende CPV-domeinen.

Prioritaire domeinen voor de circulaire economie die in het GPCE zijn vastgelegd zijn de bouw, afval en grondstoffen, logistiek, handel en voeding. Na analyse van enkele literatuurbronnen werden daar nog drukwerk, elektrische en elektronische apparaten en meubilair aan toegevoegd door VITO als CE relevant binnen overheidsopdrachten. Binnen deze prioritaire sectoren blijkt **de bouw de belangrijkste op het vlak van Brusselse overheidsopdrachten**. Het percentage overheidsopdrachten toegekend aan een (consortium met een) Brusselse onderneming varieert in de verschillende prioritaire sectoren.

Tot slot werden de resultaten gepresenteerd van de **voorketenanalyse (om de invloed op de lokale Brusselse economie in kaart te brengen)**. Een gunning aan een onderneming uit het BHG zal via onderaanneming of andere aankopen ook economische activiteiten genereren in andere (BHG) ondernemingen. De voorketenanalyse van de prioritaire sectoren leverde een duidelijk verschillend beeld op per domein. Zo blijft gemiddeld meer dan 60% van het gegund bedrag in BHG bij een

overheidsopdracht in het domein logistiek, terwijl dit binnen het domein meubels minder dan 40% is.

Bruno Lombaert (Stibbe advocaten) presenteerde vervolgens **het wetgevend kader inzake circulaire aankopen**. Hij wees ondermeer op de bijkomende toelaatbaarheid van het gebruik van en introductie van nieuwe flexibele procedures (concurrentiedialoog, onderhandelingsprocedure/mededingingsprocedure met onderhandelingen en innovatie partnership), de erkenning van het belang van milieu-, sociale- en economische doelstellingen, de expliciete introductie van levenscycluskosten en aandacht voor kleinere spelers/lagere drempels (of door bv. een overheidsopdracht in verschillende loten op te delen om toegang voor KMO's groter te maken).

De laatste presentatie van Prof. Bart Vos (Universiteit Tilburg) behandelde **de ervaringen van 3 jaar Green Deal Circulair Inkopen in Nederland**. Hij duidde ondermeer door gebruik van estafette als metafoor dat het niet altijd de snelste loper is die wint, maar dat dus ook de **ketensamenwerking** optimaal moet zijn om te slagen. Hij gaf de tip om niet te nauw te specificeren in het inkoopproces, maar **om meer functioneel te specificeren** en zo meer ruimte te laten aan de markt. Een aanbestedende dienst moet uit de veelheid aan maatschappelijke ketenissues een keuze maken welke het belangrijkste zijn voor hun organisatie en **waar ze als organisatie impact willen genereren**. Belangrijk binnen de GDCl zijn de regelmatige bijeenkomsten van deelnemers die gericht zijn op **het delen van kennis en ervaringen** (en niet alleen het delen van successen, maar ook van frustraties, belemmeringen,...). In de afgelopen 3 jaar werden meer dan 80 piloot projecten uitgevoerd, waarvan de focus merendeels in facilitaire bedrijfsprocessen lag. Voorbeelden zijn textiel (bv. werkkleding) en (kantoor)meubelen. Dit komt omdat inkopers klein willen starten en niet meteen teveel risico nemen. De echte circulaire impact is echter vaak te vinden in de primaire processen. Bart Vos gaf ook nog 2 voorbeelden van pilootprojecten en hun bottlenecks & succesfactoren : één over veiligheidskleding en één over betonrecyclage.

5.1.3. BEVINDINGEN UIT DE INTERACTIEVE SESSIES

Er waren vooraf 103 ingeschreven deelnemers:

- 36 beleidsmakers (35%)
- 22 aankopers/onderzoekers/ngo (22%)
- 21 producent/federatie (20%)
- 24 overige (23%)

De dag zelf bleken 23 beleidsmakers, 12 aankopers/onderzoekers/ngo, 10 producenten/federaties en 10 'overige' aanwezig (53% in totaal van de vooraf ingeschreven deelnemers).

De aanwezigen werden ingedeeld in 3 kleinere werkgroepen om interactief aan de slag te gaan en hun ervaringen te delen over wat zij ondervonden als belangrijkste hindernissen voor circulair aankopen en te inventariseren welke suggesties zij hadden om hieraan tegemoet te komen. Onderstaand volgt een synthese van de resultaten van de interactieve sessies. Het is een compilatie van de verkregen informatie uit de 3 werkgroepen. In elke werkgroep mocht elke deelnemer een aantal punten toekennen aan de verschillende (reeds gekende en bijkomende) obstakels. Al deze punten werden samengeteld (over de 3 werkgroepen heen) om een idee te krijgen **welke obstakels het vaakst werden aangehaald** (en dus ondervonden door de mensen in de praktijk). Sommige obstakels werden in de verschillende groepen verschillend benoemd maar

hadden een gemeenschappelijke betekenis (zoals kennis circulaire criteria, gebrek aan tools en gebrek aan voorbeelden), deze werden dan ook gegroepeerd. Voor deze 5 “**top-obstakels**” is opgelijst welke **suggesties** er in de 3 werkgroepen werden geopperd om hieraan **oplossingen** te bieden.

1. Kennis circulaire criteria en Circulaire Economie (CE) (9 punten) & Gebrek aan CE/Life Cycle Costing (LCC) tools: om circulariteit te meten en offertes te vergelijken (8 punten) & gebrek aan voorbeelden (27 punten)

- **Modelbestekken** (catalogus met representatieve, echte ‘CE’ bestekken) en voorbeeld criteria per productgroep/sector, circulariteitsclausules
- Definiëren criteria: het aantal moet beperkt zijn, maar ze moeten wel goed uitgewerkt zijn (de opzet, het doel en verificatiemogelijkheden moeten duidelijk zijn). Het opstellen van concrete CE criteria, deze moeten verifieerbaar en **op elkaar afgestemd** zijn. Vertaal de vooropgestelde criteria naar procedures (templates) die **gebruiksklaar zijn voor aankopers**.
- De **tools** (om circulariteit te meten en offertes te vergelijken) moeten **open source** zijn, eenvoudig en identiek in Vlaanderen/Brussel/Wallonië/EU (NL)
- **Sectorplatformen** oprichten – samen met sector werken aan criteria/clausules. Teamwork – belangenvertegenwoordigers in één werkgroep samenbrengen.
- **Gids (fiches) met goede voorbeelden** (eventueel vanuit het buitenland als er nog niet voldoende Brusselse goede voorbeelden te vinden zijn m.b.t. CE)²¹. **Voorbeelden delen**. Opgemerkt wordt dat het om iets nieuws gaat, met als risico dat als iedereen wacht op voorbeelden van anderen, er geen zullen komen. De gids moet voorbeelden van opdrachten bevatten die niet enkel betrekking hebben op aankoop van materialen (vb. voorbeelden van logistiek, HR, ...).
- Forum/**netwerk om kennis te delen** (eventueel binnen de bestaande groep duurzaam aankopen)
- **Circulaire Economie bekender maken**
- **Helpdesk uitbreiden met CE inkoopkennis**
- **Kennis levenscyclus**
- **Sensibilisatie van alle belanghebbenden** via seminaries (zoals dit seminarie)
- **Pilootprojecten** opzetten om het belang (en de winst) voor iedereen te demonstreren en hierover communiceren. (ter info: be.circular bevat reeds een oproep voor pilootprojecten).

2. Angst voor meerkost (6 punten)

- **Bekendmaken van pilootprojecten met een positieve financiële balans**
- **Life Cycle Costing/Total Cost of Ownership gebruiken**
- In sommige gevallen moet **politieke keuze** gemaakt worden voor **iets wat misschien nog duurder is, maar maatschappelijk veel oplevert**

3. Rol van de aankoper (interne tegenstellingen in organisaties (verschillende beleidsdoelstellingen, vanuit juridische en beleidshoek, niet altijd eenvoudig om positief juridisch advies te krijgen,...) (6 punten)

²¹ Op de website van Leefmilieu Brussel zijn verschillende tools, gidsen en documenten mbt duurzame overheidsopdrachten te vinden, maar nog niet specifiek voor circulaire overheidsopdrachten <http://www.environnement.brussels/thematiques/consommation-durable/marches-publics-durables/tous-nos-outils-et-documents-utiles>

- **Opleiding aankopers** (verandering van gewoontes en verandering van werkwijzen, dit is niet eenvoudig en vergt tijd)
- Vertaal de vooropgestelde criteria naar procedures (**templates**) die **gebruiksklaar** zijn voor aankopers
- Meer vanuit **marktraadpleging** oplossingen suggereren (mee definiëren behoefte,...)
- Voert de aankoper uit van wat de organisatie hem vraagt te bestellen (bv. bestel 10 bedrijfswagens) of krijgt hij de ruimte om **mee te denken in de werkelijke behoefte en beste invulling hiervan** (bv. voor mobiliteit: zouden we niet beter 5 wagens bestellen en 10 extra Openbaar vervoer abonnementen?)
- **Richtlijnen voor marktverkenning**. Wat zijn de mogelijkheden? Zijn Product Dienst Combinaties mogelijk?,...

4. Aanbod markt (hoe lokale circulaire economie bevorderen binnen wettelijk kader), benutten lokale competenties (5 punten)

- **Richtlijnen voor marktverkenning**. Wat zijn de mogelijkheden?
- Databank opstellen CE bedrijven²²
- **Samenwerking**:
 - i. **in de keten** faciliteren
 - ii. aankoopcentrale (**bestellingen centraliseren**), opdrachtcentrale, gemeenschappelijke opdracht
 - iii. **met scholen** (innovatieve en creatieve projecten)
- Optimaal **inschakelen van de sociale economie** (kringwinkels, repair café,...)
- **Moeilijkheid** om prijs/markt/technologie **ontwikkelingen in de toekomst in te schatten** (en op basis daarvan de juiste beslissingen te nemen, de juiste termijn voor een contract te kiezen,...)
- Het **aanbod van materialen voor hergebruik uit ontmanteling/afbraakwerken doen toenemen** via de creatie van platformen voor stockage van overschotten (voor materialen die frequent gebruikt worden)

5. Wettelijke toelaatbaarheid (5 punten)

- Huidige **helpdesk uitbreiden met een jurist en expertise op vlak CE**
- **Catalogus** met representatieve en dus **wettelijk toegelaten bestekken**

5.2. IN DE LITERATUUR GERAPPORTEERDE OBSTAKELS & SUCCESFACTOREN

Naar **belemmeringen voor een circulaire economie** is reeds veel studie verricht. In RLI (2015) werden op basis van een literatuurstudie de belangrijkste belemmeringen op een rij gezet²³:

1. Institutionele belemmeringen (bijvoorbeeld gevestigde belangen);
2. Belemmeringen in wet- en regelgeving (bestaande wet- en regelgeving blokkeert soms

²² BE circular en Vlaanderen Circulair hebben beiden gegevens van bedrijven actief in CE, deze zouden mogelijks op elkaar afgestemd kunnen worden

²³ De inventarisatie is niet exhaustief, het gaat om belemmeringen die genoemd zijn in enkele belangrijke rapporten. Dit zijn het TNO-rapport 'Kansen voor een circulaire economie' (Bastein et al., 2013); het rapport 'Unleashing the power of the circular economy' (Circle Economy & IMSA, 2013); 'Ondernemen in de circulaire economie' (OPAI & MVO Nederland, 2014); 'Reflectie op Van Afval Naar Grondstof (VANG)' (Rood & Hanemaaijer, 2014); 'Grondstoffenhonger duurzaam stillen' (Rathenau Instituut, 2014). Ook is gebruik gemaakt van een literatuuroverzicht 'Barriers & drivers towards a circular economy: literature review' (Van Eijk, 2015). Indeling op basis van Cramer, 2014a; Circle Economy & IMSA, 2013.

innovatie);

3. Economische belemmeringen (onder andere nadruk op traditionele business modellen);
4. Maatschappelijke belemmeringen (bijvoorbeeld gebrek aan bewustzijn, gevoel van urgentie);
5. Belemmeringen in kennis en innovatie (bijvoorbeeld technologische vernieuwing)

In de praktijk overlapt de inhoud van de belemmeringen elkaar. Eenzelfde belemmering kan bijvoorbeeld zowel op het institutionele als het economische terrein liggen.

In de studie “Rol en acties van de federale overheid ter bevordering en begeleiding van de transitie naar een economie die op een efficiënte en duurzame manier gebruik maakt van de hulpbronnen”²⁴, die VITO in samenwerking met ICEDD en TNO uitvoerde, kon dankzij de **raadpleging van de stakeholders** het belang van een aantal mogelijke “**belemmeringen**” worden benadrukt:

1. Technische en technologische belemmeringen
2. Reglementaire of normatieve belemmeringen
3. Culturele belemmeringen
4. Financiële belemmeringen
5. Belemmeringen door het vrije verkeer van goederen en diensten

Ook naar **belemmeringen** bij het plaatsen van **duurzame overheidsopdrachten** is al onderzoek gedaan. Ondermeer in de studie die VITO heeft uitgevoerd voor het departement LNE van de Vlaamse overheid werden knelpunten geïdentificeerd.

Ook in de Handleiding Duurzame aankopen (deel 1) ‘Duurzame ontwikkeling bij overheidsopdrachten – opname van ecologische criteria’²⁵(Cel Aankoopbeleid en Advies, Astride Miankenda, 1 december 2013) worden volgende moeilijkheden die verbonden zijn met groene overheidsopdrachten, en waar de OESO en de Europese Commissie op wijzen, opgelijst:

- 1) Gebrek aan kennis inzake de milieuaspecten en –criteria, te weinig criteria, ontoereikende verspreiding en toegankelijkheid;
- 2) Onzekerheid over de wettelijke mogelijkheid om criteria inzake duurzame ontwikkeling op te nemen;
- 3) Gebrek aan opleiding van de aanbestedende overheden;
- 4) Gebrek aan politieke en administratieve ondersteuning;
- 5) Gebrek aan uitwisseling tussen de verschillende bevoegdheidsniveaus (te weinig werk in netwerken);
- 6) Hypothese van een gebrekkige beschikbaarheid van een toereikend aantal duurzame producten en diensten;
- 7) Vrees rond de meerkost van duurzame producten, die verbonden dient te worden met het gebrek aan informatie over hun reële kostprijs, en rond de globale kostprijs tijdens de hele levenscyclus;
- 8) Gebrek aan informatie over de voordelen die duurzame producten en diensten bieden.

In Nederland heeft Carmen van Kruisbergen in 2016 het rapport “**Afval bestaat niet**” - Een onderzoek naar de knelpunten en succesfactoren bij het toepassen van circulair inkopen in de

²⁴ in opdracht van de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu, mei 2014. Dit heeft geresulteerd in de publicatie “België als voortrekker van de circulaire economie – Voor een efficiënt en duurzaam gebruik van de hulpbronnen, met de garantie op een versterking van het concurrentievermogen en een kwaliteitsvol leefmilieu. Voorstellen van gezamenlijke werkgroep FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de voedselketen en Leefmilieu en FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie”. Juni 2014

²⁵ Geconsulteerd via <http://www.publicprocurement.be/nl/duurzame-overheidsopdrachten>

praktijk gepubliceerd. “Het onderzoek is uitgevoerd op basis van de kwalitatieve onderzoeksmethode. De circulaire economie, en daarvan afgeleid circulaire inkoop, is nog een vrij onontgonnen gebied, waar nog niet veel over bekend is in de praktijk. Er is dus nog weinig kennis aanwezig op dit gebied, en daarom is de kwalitatieve methode geschikt om op een exploratieve manier kennis te vergaren over dit onderwerp. Er zijn in totaal 20 interviews afgenomen. Hiervan zijn 6 interviews afgenomen bij overheidsinstanties of semioverheidsinstanties. Daarnaast is zowel de inkopende kant als de aanbiedende kant belicht. De afgenomen interviews waren semigestructureerd.”

De geïdentificeerde **knelpunten en succesfactoren** zijn weergegeven in onderstaande tabellen:

Tabel 5: Knelpunten voor circulaire inkoop in Nederland (Bron: Van Kruisbergen, C., 2016)

Knelpunt	Frequentie	Omschrijving
Ontbreken van intern draagvlak	80%	Als het management, de interne klant en/of de budgethouder niet achter de circulaire principes staat, dan heeft de inkoper weinig houvast om van het traject een succes te maken. De complete bedrijfsvoering van de inkopende organisatie zal zich moeten aanpassen aan de circulaire economie.
Vernieuwen kost tijd	75%	Circulaire inkooptrajecten kosten meer tijd dan traditionele inkooptrajecten. Organisaties dienen hier rekening mee te houden bij het starten van zo'n traject. Dat het meer tijd kost zit hem vooral in de nieuwigheid en onbekendheid. Alles wat nieuw is kost initieel meer tijd.
Controle uitoefenen	60%	Hoe kun je controleren dat leveranciers doen wat ze beloven? Hoe kun je controleren of de oplossing echt circulair is? Er is een wildgroei aan certificaten, welke is de juiste?
Onbekend maakt onbemind	60%	Circulair inkopen is nog relatief onbekend, zowel bij de vragende partij als bij de aanbiedende partij. Dit maakt het dat organisaties nog zoekende zijn in hoe invulling te geven aan circulariteit. Mensen moeten iets nieuws gaan doen en nieuwe dingen leiden vaak tot angst. Het vraagt om een nieuwe manier van denken, een cultuuromslag.
Financiering	50%	Banken zijn traditioneel ingericht op het financieren van klassieke, lineaire verdienmodellen. Ze aarzelen nog om de circulaire ambities te financieren. De markt wil ook niet teveel voorfinanciering (hoe meer voorfinanciering, hoe duurder het wordt: risicospreiding.) Daarnaast vraagt het ook om andere betaalmanier van de organisatie (b.v. niet in 1 keer, maar verspreid etc.)
Duurzaam = duur?	45%	Duurzaamheid heeft het stigma dat het duur is, vooral bij het MKB. Dit maakt dat zij minder bereid zijn circulariteit als een mogelijkheid te zien. Er wordt vooral gekeken naar de aanschafprijs en de korte termijn. Men dient te kijken naar de totale kosten, en niet alleen naar de investeringskosten. Het vraagt om lange termijn denken.
Kwestie van volume → wie is de baas?	35%	Een te klein volume zorgt voor een onevenredig hoge kostprijs, en het zorgt ervoor dat leveranciers het niet altijd interessant genoeg vinden om de benodigde investeringen te doen. Er is volume nodig om het interessant te maken. Aan de andere kant maken pilots en kleine projecten het beheersbaar om ervan te leren.

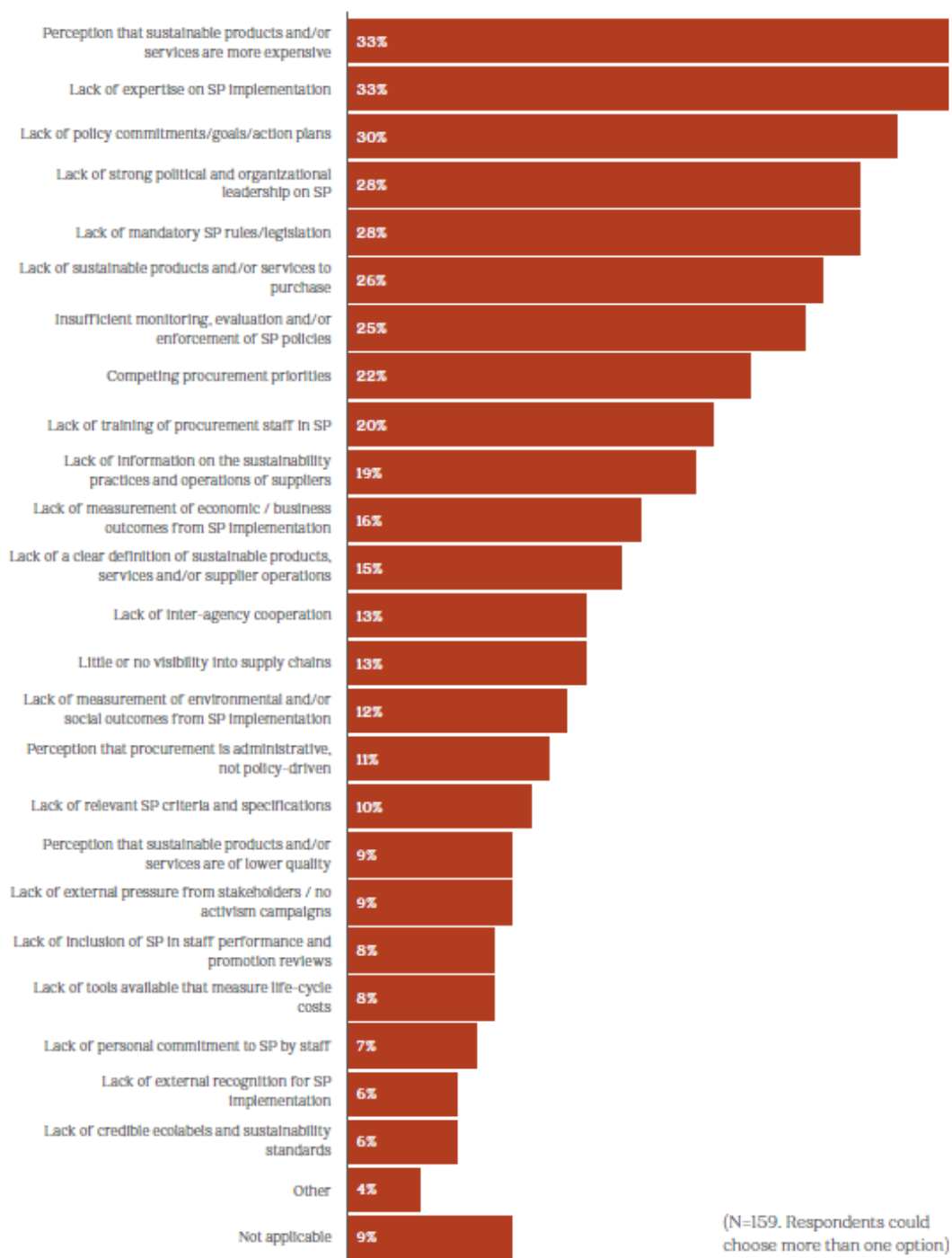
Tabel 6: Succesfactoren voor circulair inkopen in Nederland (Bron: Van Kruisbergen, C., 2016)

Succesfactor	Frequentie	Omschrijving
Gesprekken met de markt en met de keten	85%	Circulair inkopen is voor zowel de inkopende partij als de leverancier een nieuw, onontgonnen terrein waardoor de kans op langs elkaar heen praten / elkaar niet begrijpen groot is. Ga in het begin al het gesprek aan met de markt om erachter te komen wat er allemaal mogelijk is en hoe ver ze zelf zijn met circulariteit. Weet waar de markt zit ten opzichte van je ambitie.
Visie, draagvlak & cultuuromslag	80%	Visie en draagvlak dienen aanwezig te zijn om circulair inkopen tot een succes te maken. Er dient 'business alignment' te zijn: de organisatie dient op één lijn te zitten en erachter te staan dat de inkoop op een andere manier gedaan wordt. Vaak is naast aanpassing van interne processen ook een cultuuromslag nodig. De complete bedrijfsvoering van de inkopende organisatie zal zich moeten aanpassen aan de circulaire denkwijze.
Samenwerking	65%	Om circulair inkopen te laten slagen, dienen alle partijen in de keten samen te werken. Ketensamenwerking leidt tot meer kans op innovatie omdat partijen onderling kennis uitwisselen, met elkaar in gesprek gaan en hun processen op elkaar afstemmen.
Functioneel specificeren	55%	Functioneel specificeren is een manier om de markt te bewegen met innovatieve ideeën te komen, omdat deze vorm van uitvragen ruimte aan de opdrachtnemer laat om met een diversiteit aan oplossingen te komen. Er wordt gebruik gemaakt van de kennis, ervaring en inventiviteit van marktpartijen.
Eerlijkheid en transparantie	50%	Transparantie gaat over openheid, zichtbaarheid en toegankelijkheid. Circulair inkopen is nieuw en onbekend. Niemand weet eigenlijk wat hij precies wil, en hoe het eruit moet komen te zien. Het is een leerproces. Door open en eerlijk te zijn tegen elkaar kun je leren. De leverancier dient begrip te hebben voor de inkopende organisatie dat ze van sommige dingen nog niet weten hoe ze dat gaan doen, en de inkopende organisatie dient begrip te hebben voor de worstelingen van de leverancier.
Vragen stellen	45%	Stel vragen. Niet alleen aan de leveranciers, maar ook aan de interne klant. Laat hen nadenken over circulariteit en of het anders kan. Wat zijn nou je echte eisen? Stel ook kritische vragen aan leveranciers. Dit geeft een goed beeld van of jullie elkaar begrijpen en hetzelfde willen.
Een gezonde dosis lef en enthousiasme	40%	Enthousiaste en bevolgen medewerkers zijn cruciaal voor het succesvol uitvoeren van een circulair traject. Enthousiasme stimuleert om verder te gaan, bevolgen medewerkers kunnen tegen een stootje en houden vol bij problemen.
Wees kritisch	20%	Kritisch zijn is nodig om 'echte informatie' van 'foute informatie' te kunnen scheiden. Neem niet alles voor waar aan en oordeel niet te snel. Er wordt tegenwoordig veel desinformatie verspreid. Stel vragen aan je interne klant en leverancier, en probeer zo de juiste informatie te verkrijgen om een beslissing te nemen.

Op 6 juni 2017 werd de **'2017 Global review of sustainable public procurement (SPP)'** door **United Nations Environment** gepubliceerd. Het rapport onderzoekt de status van wereldwijde SPP beleid en praktijk van nationale overheden gedurende de afgelopen 5 jaar. Het wordt gepubliceerd binnen het kader van het [10YFP Sustainable Public Procurement Programme](#). Verder bouwend op de bevindingen van de eerste editie van de Global Review in 2013 en op onderzoek dat gevoerd werd tussen 2015 en 2016 bij 41 nationale overheden, en meer dan 200 stakeholders, heeft het rapport als doel om de globale vooruitgang van SPP te volgen en om **het collectieve begrip van de huidige barrières, noden, opportuniteiten en innovaties in SPP verder uit te diepen**.

Uit de UNE studie blijkt dat wereldwijd de **perceptie dat duurzame producten duurder zijn en het gebrek aan duurzaam aankopen expertise de belangrijkste barrières blijven voor een meer uitgebreide implementatie van SPP** (cfr Figuur 19).

Veel van dezelfde barrières voor SPP implementatie die in de 2013 Global Review werden geïdentificeerd blijven bestaan. Hoewel sommige van deze barrières significant en/of persistent zijn, is het bemoedigend om op te merken dat ze overwonnen kunnen worden.

Figuur 19: Belangrijkste barrières voor duurzaam inkopen implementatie aangehaald in de bevraging van deelnemende organisaties (Bron: United Nations Environment, 2017. Global review of sustainable public procurement)

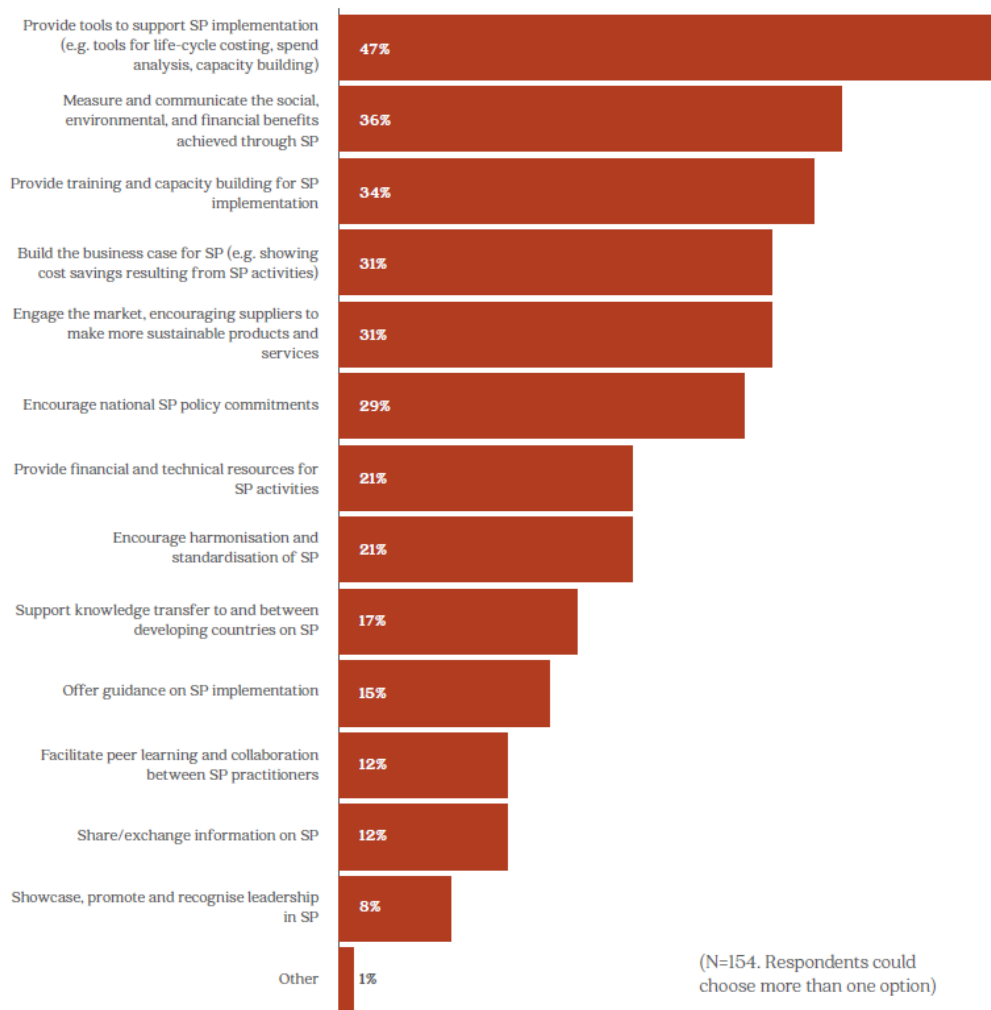
De meest geciteerde barrière (cfr. Figuur 19) is **de perceptie dat duurzame producten en/of diensten duurder** zijn. Hoewel het waar is dat sommige duurzame producten en diensten duurder zijn in aankoop dan meer traditionele opties, verandert het kostenplaatje wanneer de volledige

levenscyclus van een product wordt in rekening gebracht. Een grotere toepassing van levenscycluskosten- methodologieën zal een belangrijke rol spelen om de bekommernissen over de kosten aan te pakken.

Een andere belangrijke hindernis is gebrek aan expertise over duurzaam aankopen implementatie in vele organisaties, waar het potentieel om een belangrijke strategische rol te spelen te vaak overzien wordt. **Meer inspanningen concentreren op training en het delen van kennis** zal ook helpen om de bezorgdheid dat duurzame producten en diensten duurder en minder beschikbaar zijn op de (lokale) markt aan te pakken.

De barrière gerelateerd aan ‘concurrerende prioriteiten’ is moeilijker om aan te pakken, interviews met belanghebbenden geven aan dat het niet ongewoon is dat **aankoopdiensten onderbezet** en vaak overweldigd zijn door het werkvolume. Tot dat aankoopdiensten gepast bemand zijn voor hun kerntaken, zal het moeilijk voor hen zijn om ‘best management practices’ aan te nemen. Dit betekent dat de ‘business case’ voor duurzaam aankopen gelinkt en geïntegreerd moet worden binnen aankoop modernisatie programma’s.

In de **2017 Global review of sustainable public procurement (SPP) van United Nations Environment** werd om de **noden** te bepalen het volgende aan de deelnemers van de enquête gevraagd “Welke activiteiten kunnen internationale initiatieven (zoals het 10YFP SPP Programma) ondernemen om duurzame inkopen verder te promoten en ondersteunen?”

Figuur 20: Aanbevelingen van de respondenten van de enquête voor internationale organisaties die duurzaam inkopen implementatie ondersteunen (Bron: United Nations Environment, 2017. Global review of sustainable public procurement)

Figuur 20 toont duidelijk aan dat **het voorzien van tools om SPP implementatie te ondersteunen de meest frequent geciteerde behoefte** is die internationale organisaties kunnen vervullen. Het tweede meest geselecteerde aspect voor internationale organisaties om te ondersteunen was betreffende het **meten en communiceren van de sociale-, milieu- en economische baten van duurzaam inkopen**, gevolgd door **het bouwen van de business case**. Dit is met name één van de topics geweest die is opgenomen in één van de werkgroepen van het 10YFP SPP Programma met de publicatie van het rapport '[Measuring impacts and communicating the benefits of SPP](#)' (zie Annex 2 van het UNE rapport voor een beschrijving en links naar de resultaten). Het GPP 2020 project focuste op het meten van de CO₂-emissies die vermeden werden door SPP activiteiten in deelnemende organisaties. Dit toont een verschuiving in **de verwachtingen van 2012** waar er een sterke nadruk lag op het **tot stand brengen van verbindingen en netwerken**. In 2016 **vragen de stakeholders** dat deze netwerken en verbindingen gebruikt worden om **toegang te voorzien tot de specificaties, tools en beschikbare middelen** die SPP implementatie in staat stellen of om ze te creëren. Daarenboven erkennen beoefenaars dat het opschalen van SPP investeringen zal vereisen

en is er dus **een groeiende interesse om een meer robuuste business case voor SPP op te bouwen.**

Er waren enkele noemenswaardige regionale verschillen die mogelijk een patroon van programma maturiteit in verschillende regio's illustreren. Europese deelnemers selecteerden "het bouwen van de business case voor SPP", hetgeen mogelijk een indicatie is dat Europese landen de impact van hun programma's willen opschalen, de opname van 'goede praktijken' willen verruimen en de impact willen verdiepen – allen vereisen hulpmiddelen, en dus **een nood voor betere business cases** om de nodige ondersteuning te verzekeren. De verschuiving van ad-hoc SPP tot SPP als de gangbare praktijk zal hulpmiddelen vereisen, en mogelijk significant meer middelen dan er momenteel toebedeeld worden (UNE, 2017).

Ook in het rapport '**Study on strategic use of public procurement in promoting green, social and innovation policies**' (DG GROW, 2015) worden gelijkaardige barrières en uitdagingen beschreven als diegene die door de Brusselse stakeholders werden aangehaald. Het doel van de studie was om een inventarisatie te maken van de ervaringen van 10 lidstaten met het integreren van groene, sociale en innovatieve overwegingen in het beleid en de praktijk van overheidsopdrachten. Vanuit het standpunt van beoefenaars zijn **de belangrijkste uitdagingen** om strategische overheidsopdrachten te implementeren gerelateerd aan de volgende elementen:

- 'Te duur';
- 'Te riskant';
- 'Wat is de toegevoegde waarde/het voordeel?';
- 'Meer werk'.

Bijkomend aan de moeilijkheden die publieke aankopers in hun dagelijkse praktijk het hoofd moeten bieden, zijn **andere uitdagingen** gerelateerd aan:

- Competenties en kennis;
- Monitoring en evaluatie;
- Maturiteit van de markt;
- Kennis van de markt van de publieke aankopers.

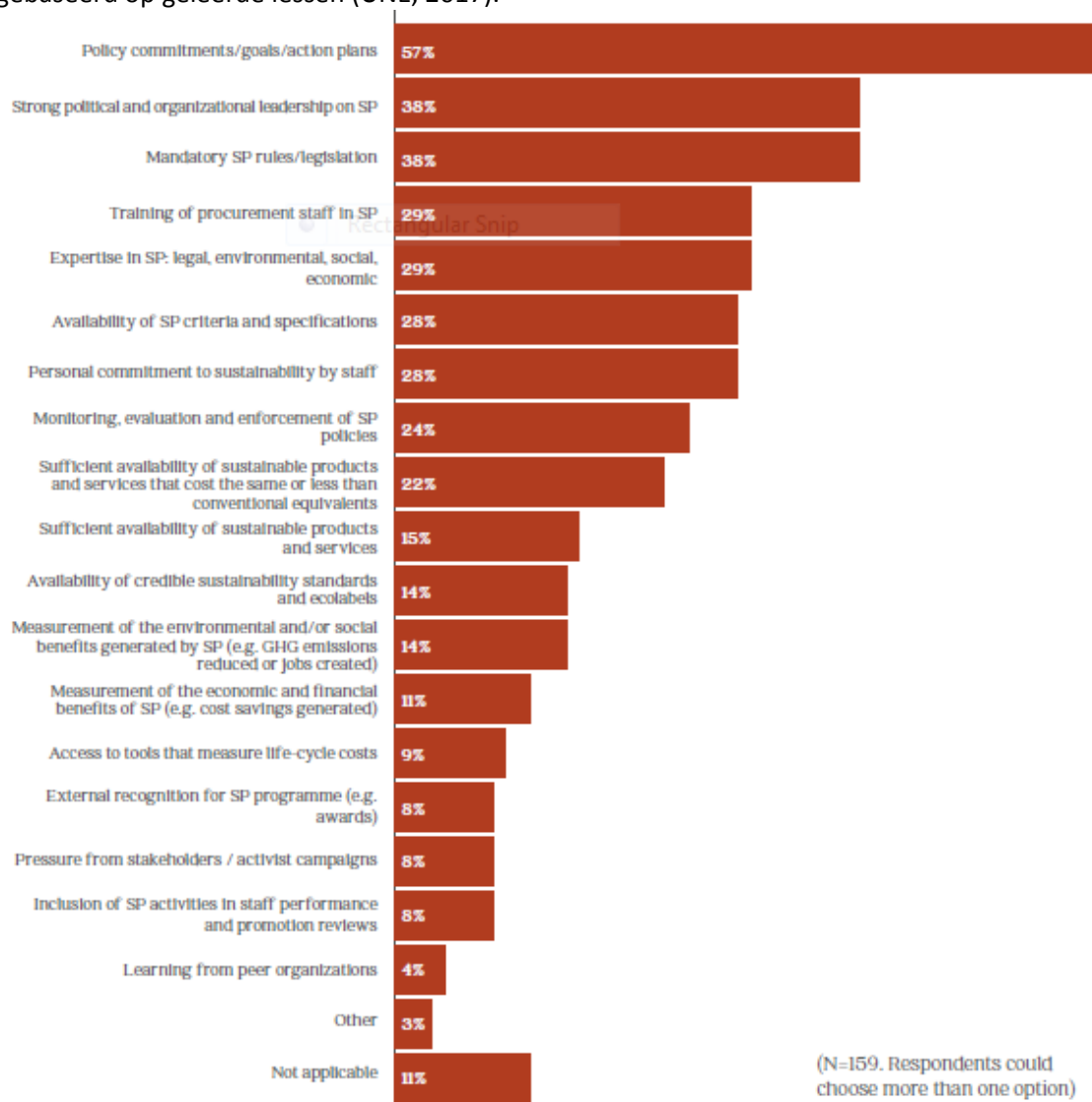
5.3. OPLOSSINGEN OM DE GEÏDENTIFICEERDE OBSTAKELS WEG TE NEMEN

In paragraaf 5.1.3 zijn per obstakel al oplossingen beschreven die door de stakeholders in de Workshop zijn aangedragen. In deze sectie voegen we daar nog een aantal oplossingen aan toe die genoemd zijn in recente publicaties en studies met betrekking tot circulair/duurzaam/groen/innovatief aanbesteden en geven we in boxen 'goede praktijkvoorbeelden' die mogelijk inspirerend voor het BHG kunnen werken .

Volgens de data van de 2017 Global review of SPP (UNE, 2017) stakeholder enquête (cfr. Figuur 21), **lijkt SPP grotendeels gedreven door beleid en top-down leiderschap.** Het bestaan van nationale SPP wetgeving, gevolgd door sterk politiek- en organisationeel leiderschap en beleidsverbintenissen zijn twee van de belangrijkste 'drivers' voor SPP implementatie. Het bestaan van wettelijke-, milieu- en economische expertise in SPP binnen een organisatie werd ook geïdentificeerd als een belangrijke rol spelend. **Het hebben van een beleid en engagement is belangrijk, maar het hebben van voldoende én goed opgeleide mensen om de implementatie uit te voeren is ook cruciaal.**

Een ander cruciaal element in de bevordering/voortgang van SPP is **de ondersteuning van internationale initiatieven.** Stakeholders kijken naar verscheidene nationale en internationale

initiatieven, bv. Het UN 10-Year Framework of Programmes' SPP Programme, ICLEI's Procura+ Network of de Sustainable Purchasing Leadership Council, om begeleiding en expertise te voorzien gebaseerd op geleerde lessen (UNE, 2017).

Figuur 21: Sterkste 'drivers' voor duurzaam inkopen implementatie aangehaald in de bevraging van deelnemende organisaties (Bron: United Nations Environment, 2017. Global review of sustainable public procurement)

De studie 'Study on strategic use of public procurement in promoting green, social and innovation policies' (DG GROW, 2015) formuleert **aanbevelingen voor een grotere opname van strategische criteria in overheidsopdrachten in de EU**, gebaseerd op leerlessen van goede én slechte praktijken die tijdens de studie werden geïdentificeerd.

Onze aanbevelingen zijn afgestemd op de bevindingen van de DG GROW studie, UNE 2017 Global review on SPP én de input van de Brusselse stakeholders (die verzameld werden binnen dit project) en zijn de volgende:

- **Wees ambitieus**

- Engagement

Politiek engagement wordt vaak gezien als één van de succesfactoren om strategische overheidsopdrachten te implementeren. Engagement wordt typisch aangetoond door het **zetten van ambitieuze doelstellingen** als een middel om de prioriteit van strategische overheidsopdrachten te kennen te geven. Doelstellingen zijn ook bedoeld om administraties en beoefenaars te **motiveren**, ook al zijn de doelstellingen misschien niet realistisch of meetbaar.

- **Zet doelstellingen**

Of ze verplicht zijn of niet, zijn doelstellingen nuttig om aan te tonen dat er een duidelijke ambitie en doel is om circulaire overheidsopdrachten te ondersteunen. Gekwantificeerde doelstellingen voorzien duidelijke boodschappen naar zowel publieke beoefenaars als naar economische operatoren en dragen bij aan het **opvoeren van bewustzijn over het thema**. *Brusselse stakeholders gaven aan dat Circulaire Economie nog onvoldoende gekend is en bekender gemaakt dient te worden.*

- **Betrek stakeholders**

Succesvolle voorbeelden van strategische overheidsopdrachten hebben het belang aangetoond om stakeholders te betrekken om de toegevoegde waarde van het aankopen van groene/sociale/innovatieve goederen en diensten aan te tonen. Dit omvat zowel overheidsaankopers, overheidspersoneel van de verschillende (sectorale) administraties, als economische operatoren.

Box 5.1: Creëren van draagvlak binnen de eigen organisatie (Nederland)

De algehele aanpak staat of valt bij **goede beleidsaansturing, transparante communicatie en breed draagvlak**. Om de inkoop beleidsruimte te geven in de onderhandelingen met de opdrachtnemer, is het van belang om op bestuurlijk niveau binnen de organisatie **een duidelijke visie ('stip op de horizon') en ambitie te formuleren voor korte en langere termijn**. Deze geven de kaders aan waarbinnen de inkoop kan handelen. Borging van die beleidskaders is vervolgens nodig om **circulair inkopen te verankeren in de beleidsprocessen** van de organisatie. Tenslotte dient een intern en extern **communicatiebeleid** te worden opgezet om de voortgang te communiceren en successen te vieren.

Het inbedden van circulair inkoopbeleid in de organisatie vereist kortom de volgende procedurele stappen:

- Stappenplan circulair inkopen
- Het formuleren van een visie en missie t.a.v. circulair inkopen
- Het ontwikkelen van een strategie voor de korte en langere termijn en op grond daarvan het opstellen van een actieplan
- Het borgen van de voortgang via verankering van circulair inkopen in de bestaande systemen en procedures
- Het monitoren van de voortgang
- Het intern en extern communiceren over de aanpak en behaalde resultaten.

Bovengenoemd beleid dient geborgd te worden binnen de organisatie. Dat betekent dat de betrokken afdelingen hun beleid en uitvoering daarop afstemmen. De **belangrijkste afdelingen die betrokken dienen te zijn**, zijn:

- Directie/management (missie, strategie en KT en LT beleid)
- Beleidsafdeling (voorbereiden missie, strategie en beleid)
- Financiën (financiële bewaking en controle)
- Inkoop directie/afdelingen (coördinatie en faciliterende rol in het inkoop- en aanbestedingsbeleid)
- Communicatie (uitdragen van het circulair inkoopbeleid binnen en buiten de organisatie).

Wanneer de inkoopfunctie verspreid belegd is binnen de organisatie, vergt dit tenminste coördinatie van het hoofd inkoop en aanbestedingsbeleid. Wanneer de **prioritaire inkooptrajecten** zijn benoemd, is afstemming hierover tussen de verschillende verantwoordelijken op inkoopgebied noodzakelijk.

Naast de procedurele inbedding van circulair inkoopbeleid binnen de organisatie, **staat of valt dit beleid met draagvlak binnen de organisatie.**

Binnen de organisatie dient het belang van het thema te worden onderschreven en de betekenis ervan voor de organisatie te worden begrepen. **Wat zijn de mogelijkheden om dit draagvlak te vergroten?**

Tien tips:

1. Sluit aan bij de cultuur en wijze van werken en communiceren van de eigen organisatie. Werk met de genade mee.
2. Start het proces met die procedurele activiteiten (zie stappenplan hierboven) die passend binnen de cultuur het beste als eerste opgepakt kunnen worden. En zorg ervoor dat uiteindelijk alle stappen worden gezet.
3. Start het implementatieproces op een pragmatische wijze en stel prioriteiten.
4. Begin met de aanpak van circulair inkoopbeleid daar waar binnen de organisatie reeds energie op het thema is en waar men aan de hand van voorbeelden het belang ervan zichtbaar kan maken. Bij voorkeur met positieve voorbeelden die mensen aanspreken en baten opleveren.
5. Zorg ervoor dat er een koppeling gemaakt wordt tussen beleid en uitvoering met de betrokken afdelingen. Zoek als eerste verbinding met de afdelingen die enthousiast zijn om mee te werken en zorg voor commitment van de directie/management/B&W.
6. Maak andere personen binnen de organisatie die medetrekker willen zijn van circulair inkoopbeleid, een co-champion. Zoek naar mogelijkheden om deze medewerkers/afdelingen die positief meewerken in welke vorm dan ook te belonen.
7. Betrek in het geval van overheidsorganisaties de gemeenteraad of provinciale staten op een vroegtijdig maar geschikt moment. Er moet een positief verhaal te vertellen zijn.
8. Draag op transparante wijze de resultaten intern en extern uit, bij voorkeur via de champions in de organisatie (bijvoorbeeld een wethouder of andere voormannen/-vrouwen).
9. Laat via marktconsultaties of andere manieren de markt weten, dat je organisatie geïnteresseerd is in circulair inkopen.
10. Zoek verbinding en eventueel samenwerking met andere organisaties die circulair inkopen prioriteit willen geven

Bron: Amsterdam Economic Board (2017). Aan de slag met circulair inkopen en aanbesteden in de metropoolregio Amsterdam - Resultaten van de Community of Practice Circulair inkopen Metropoolregio Amsterdam. Jacqueline Cramer i.s.m. leden van de Community of Practice, juni 2017 Begeleiding vanuit de Amsterdam Economic Board: Marjolein Brasz, Connector Circulaire Economie. Geraadpleegd op 29/08/2017 <https://www.pianoo.nl/sites/default/files/documents/documents/resultatencopmracirculairinkopen-juni2017.pdf>

- **Denk holistisch**

- **Delen van de overkoepelende doelen van de organisatie**

De inkoopfunctie is vaak losgekoppeld van de bredere organisatorische doelen. Om dergelijke scheiding en 'silo-denken' te vermijden zouden aankopers beter geïntegreerd dienen te worden met de andere organisatorische functies. Daarenboven zouden de overkoepelende milieu/sociale of innovatie-gerelateerde doelen van een organisatie inkoop als een middel dienen te kenmerken voor hun verwezenlijking. *Brusselse stakeholders hebben de rol van de inkoper expliciet geïdentificeerd als zijnde een obstakel waaraan gewerkt moet worden.*

- **Denk inkoop in termen van organisatorische/maatschappelijke uitdagingen en laat inkopers en de markt meedenken over de beste invulling van de behoeftes**

Innovatie is een transversaal thema en kan op praktisch alle gebieden van overheidsopdrachten van toepassing zijn. In de meeste gevallen vereist het echter een **herdenken van de overheidsaankopen functie van een product gebaseerde naar een uitdaging/behoefte gebaseerde benadering**. De aankoper (of de interne klant) moet zijn behoeften niet langer als een product omschrijven maar als een uitdaging die opgelost kan worden door een leverancier. In technische termen kan dit bereikt worden door **toepassen van functionele vereisten in het aankoopproces**.

Het SPP Regions project (Regional networks for sustainable procurement) heeft in mei 2017 een '[Performance/Output based specifications Best practice report](#)' gepubliceerd.

- **Kies stimulansen: vrijwillig of verplicht**

Eens de beleidsambitie duidelijk is voor stakeholders, is een geschikt 'incentive systeem' belangrijk om **overheidsaankopers te motiveren**

- **Stimulansen door voordelen**

Aanbestedende overheden dienen een stimulans te hebben voor het uitvoeren van circulaire overheidsopdrachten. Zo kunnen bijvoorbeeld de besparingen die gegenereerd worden door circulaire overheidsopdrachten gebruikt worden voor andere doeleinden. *Brusselse stakeholders pleitten voor het ruimer bekendmaken van cases met financiële voordelen.*

- **Stimulansen door 'voldoen of uitleggen'**

Door een 'zachte' verplichting worden aankopers uitgedaagd om circulaire oplossingen te overwegen en hun beweegreden te geven voor het kiezen van een conventioneel product of dienst. Door dit mechanisme wordt bewustzijn van circulair overheidsaankopen verzekerd en kan het toenemend de norm worden in plaats van de uitzondering.

- **Experimenteer**

- **Leer vanuit de praktijk - pilootprojecten**

Circulaire overheidsopdrachten moeten verankerd worden in de praktijk en kunnen enkel werken indien ze in de praktijk getest worden. Daarom zijn **pilootprojecten** en gelijkaardige initiatieven van het grootste belang om te begrijpen wat er in de praktijk werkt en wat niet. *Brusselse stakeholders haalden dit ook aan als één van de gewenste oplossingen om het belang en de winst van circulaire overheidsopdrachten te demonstreren en hierover breed te communiceren. Pilootprojecten bieden ook de kans om voorbeeldbestekken te genereren.*

Box 5.2: Green Deal Circulair Aankopen in Vlaanderen (België)

Vlaanderen wil tegen 2050 een circulaire economie hebben, waarin grondstofkringlopen gesloten worden. Daarvoor hebben we andere producten, diensten en verdienmodellen nodig. Circulair aankopen is een belangrijke hefboom voor die verandering. Met hun aankoopbeleid kunnen overheden, bedrijven en andere organisaties immers circulaire producten en diensten een boost geven.

Daarom werkt Vlaanderen Circulair in 2017, in samenwerking met The Shift, VVSG en Bond Beter Leefmilieu aan een Green Deal Circulair Aankopen in Vlaanderen. **Met de Green Deal willen we binnen de twee jaar meer dan 100 circulaire aankoopprojecten helpen realiseren en kennis over circulair aankopen ontwikkelen, delen en verspreiden.**

Wie doet mee?

Tot dusver doen in totaal 86 organisaties mee als aankoper. Elke aankopende organisatie engageert zich om de komende twee jaar twee circulaire aankoopprojecten op te zetten.

De aankopers worden begeleid in een lerend netwerk, ondersteund door de expertise van 47 faciliterende partijen, zoals we ze noemen.

Projectsubsidies

Er is een aparte subsidielij, de Open Call, voor innovatieve projecten in het kader van de Green Deal.

Bron: <http://www.vlaanderen-circulair.be/nl/green-deal-circulair-aankopen>

- **Continu leermechanisme**
De feedback verzameld uit pilootprojecten moet op een continue manier opgenomen worden in het grotere beleidskader, mogelijk door een feedback loop mechanisme. Het “lerend netwerk”, verderop beschreven, is hier ook aan gerelateerd. Cfr. de box met de resultaten van de Community of Practice Circulair inkopen Metropoolregio Amsterdam (Amsterdam Economic Board (2017). Aan de slag met circulair inkopen en aanbesteden in de metropoolregio Amsterdam) en de box met de Green Deal Circulair Aankopen en het lerend netwerk in Vlaanderen.
- **Experimentele mindset**

Om sommige meer risicovolle types van overheidsopdrachten te implementeren, met name op het vlak van innovatieve circulaire overheidsopdrachten, moeten de **aankopers een ‘veilige ruimte’ krijgen, waar falen toegestaan is.**

- **Ondersteun beoefenaars**

Het zetten van de juiste omkaderende condities voor een beleidsinterventie is een eerste vereiste voor het succes ervan, maar de eigenlijke opname is afhankelijk van het **voorhanden zijn van de juiste instrumenten voor beleidsimplementatie**. Het voorzien van de basiselementen om het beleid in de praktijk om te zetten zijn sleutel tot succesvolle opname van circulaire overheidsopdrachten. **Geschikte tools en ondersteuning** helpen om de hindernissen, zoals complexiteit, toegenomen werkbelasting,...te overwinnen. Daarom dient een belangrijke focus van circulaire overheidsopdrachten te liggen op het **ondersteunen van overheidsaankopers met geschikte opleiding, begeleiding, tools en gespecialiseerde ondersteuningsstructuren**.

- **Maak tools gebruiksvriendelijk**

EC DG GROW (2015) stelt dat veel van het succes van GPP in Zweden is gebaseerd op de **zeer gebruiksvriendelijke interface bibliotheek met duurzaamheidscriteria**. Een online wizard begeleidt het proces en laat een keuze tussen 3 ambitieniveaus. Dergelijke eenvoudig te gebruiken tools zijn belangrijk bij het overwinnen van enkele van de belangrijkste barrières voor strategische overheidsopdrachten, zoals de complexiteit en toegenomen werkbelasting voor aanbestedende overheidsdiensten. *Ook de Brusselse stakeholders hebben een sterke nood uitgedrukt om circulaire criteria, clausules, modelbestekken en procedures/templates ter beschikking te krijgen die gebruiksklaar zijn voor aankopers.*

Box 5.3: Sweden’s product-specific LCC calculation tools and sustainable procurement criteria library (Zweden)

Sweden has next to a general LCC-tool several **product-specific LCC calculation tools** available online for indoor lighting, outdoor lighting, household appliances,...

“The LCC-tools below are developed by the National Agency for Public Procurement and are free to use. In the tools, comparisons can be made between various product solutions. The LCC-tools are based on the present value method to be able to discount future cost to present value.”

Bron: <http://www.upphandlingsmyndigheten.se/en/subject-areas/lcc-tools/> en <http://www.upphandlingsmyndigheten.se/en/sustainable-public-procurement/sustainable-procurement-criteria/>

- **Gespecialiseerde ondersteuningsstructuren - Helpdesk**

Een voldoende aanbod van tools en ondersteuningsstructuren is nodig om aanbestedende diensten met circulaire overheidsopdrachten te helpen. Gespecialiseerde organen zijn vaak het best gepositioneerd om **competente en snelle hulp te bieden aan aanbestedende diensten**, en terwijl ook feedback te krijgen van beoefenaars en zo bestaande tools en hulpmiddelen ook continu verder te ontwikkelen en verbeteren. De **bestaande helpdesk duurzame overheidsopdrachten** zou **uitgebreid** dienen te worden met circulaire economie inkoopkennis, kennis van

levenscyclus van producten, ... Dit was één van de suggesties van de Brusselse stakeholders.

Box 5.4: Motiva – Focal Point for Sustainable and Innovative Public Procurement in Finland

Motiva gives advice and consultancy to public procurers around sustainable and cleantech procurements. It covers all stages of the procurement process.

Our objective is to provide **product group specific procurement guidance and advice** according to knowledge base and ambition level of the procuring entity.

We **offer tools and guidelines, suggest criteria to be used in procurements and give advice for market dialogue**. We **collect and disseminate best practices and success stories**. Our quarterly send **newsletter** reaches over 1000 public procurers and local decision makers. In addition, we coordinate national network on GPP.

Motiva's free **Help Desk** provides:

- Link to environmental knowledge of products
- Link to impartial market information
- Funding information
- Opportunities for innovative procurement
- Advice in making a procurement strategy or selling the business case of GPP
- Information on tools and guidelines
- Facilitating dialogue between supply and demand
- Best practices
- Networking opportunities
- Information on how EED can be implemented in GPP

Bron: http://www.motivanhankintapalvelu.fi/in_english

- **Opleiding van aankopers – module circulaire overheidsopdrachten & lerend netwerk**
Circulaire economie is nog niet goed gekend. Aankopers dienen hiervoor **de nodige opleiding te krijgen** want een verandering van de huidige gewoontes en werkwijzen richting meer circulaire overheidsopdrachten is niet eenvoudig en zal tijd vergen. Ook het oprichten van een **lerend netwerk** lijkt opportuun (cfr volgende punt 'Bevorder uitwisseling tussen beoefenaars').
- **Uitwerking richtlijnen voor marktverkenning**
Met betrekking tot het eerder aangehaalde punt 'laat inkopers en de markt meedenken over de beste invulling van de behoeftes' (i.e. de aankoper (of de interne klant) moet zijn behoeften niet langer als een product omschrijven maar als een uitdaging die opgelost kan worden door een leverancier) hebben Brusselse stakeholders aangegeven dat ze **nood hebben aan meer ondersteuning en richtlijnen bij marktverkenning**. Wat zijn de mogelijkheden, wat is wettelijk toegelaten,...
Het SPP Regions project (Regional networks for sustainable procurement) heeft in mei 2017 een '[Market engagement Best practice report](#)' gepubliceerd waarin ondermeer volgende overzicht wordt gegeven van de verscheidene manieren om de markt te betrekken tijdens de verschillende fases van inkoop.

PRE-PROCUREMENT	DURING TENDER	POST TENDER
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Publish forward procurement plan (e.g. Annual Procurement Plan) ▪ Attend trade shows ▪ Arrange a Meet the Buyer event for any interested suppliers ▪ Issue a Request for Information ▪ Call a 'show-and-tell' to allow suppliers to explain their proposed solutions ▪ Meet with industry bodies ▪ Meet with a group of key suppliers or a range of suppliers individually ▪ Sound out the market ▪ Provide a pre-tender briefing to suppliers who are interested in a contract opportunity. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Brief suppliers who have submitted a response ▪ Brief short listed suppliers ▪ Hold a question and answer session – or send a list of all questions and their answers to all suppliers. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Let suppliers know who has been successful, including a contract award notice ▪ Debrief suppliers, and ask questions about how the process worked for them.

Figuur 22: Betrekken van de markt tijdens de verschillende fasen van inkoop (Bron: New Zealand Government, 2013 in Market engagement Best practice report, SPP Regions, 2017)

In Bijlage wordt ook het 'Good practice example: market engagement to buy innovative and sustainable products in Norway (Bron: United Nations Environment, Global review of Sustainable Public Procurement 2017)' opgenomen.

o **Bibliotheek/Gids van goede praktijk gevalstudies**

Veel stakeholders (zowel in de EC DG GROW studie als de Brusselse) drukken de behoefte uit aan (grondige) 'best practice' gevalstudies. Dit laat een betere documentatie van **de baten van circulaire overheidsopdrachten** toe. Daarenboven zouden gevalstudies meer technische details kunnen omvatten als een **leerbron** voor anderen. Bijvoorbeeld het delen van details over de toegepaste specifieke gunningscriteria zou voor overheidsaankopers een **bron van inspiratie** zijn om circulaire overheidsopdrachten te implementeren, gezien een gebrek aan concrete voorbeelden van implementatie vaak een hindernis zijn om het onderwerp verder te verkennen. Ook zou een grote(re) variëteit van sectoren gedekt dienen te worden door zo'n bibliotheek om aan de **sectorspecifieke noden** te kunnen beantwoorden. Indien (nog) niet voldoende goede praktijkvoorbeelden gekend zijn in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest kan ook over de landsgrenzen heen gekeken worden naar ervaringen en goede praktijken inzake circulaire overheidsopdrachten. In mei werden bv. door het SPP Regions project (Regional networks for sustainable procurement verscheidene state-of-the-art en best practice rapporten gepubliceerd over [circulair aankopen](#), [life cycle costing](#), [performance/output based specifications](#) en [market engagement](#).

Hetzelfde project lanceerde recent het [‘Circular Procurement Case Study Collection’](#) rapport.

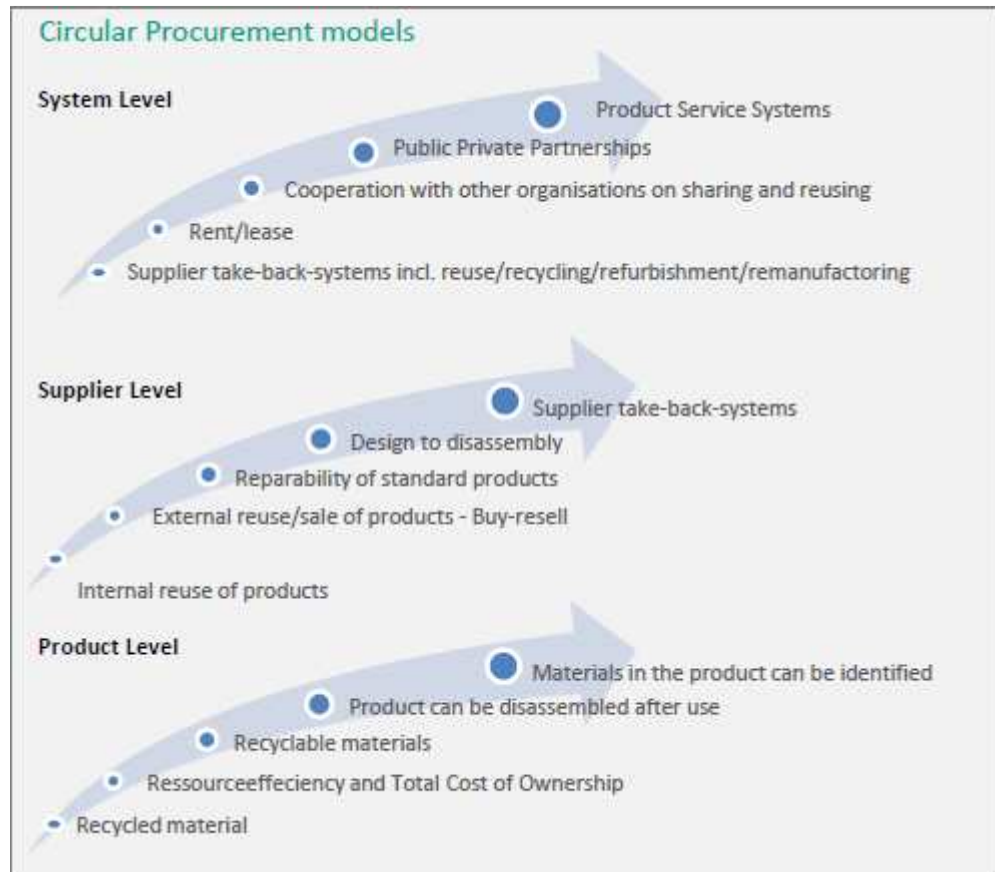
Box 5.5: Circular procurement – Case study collection (EU)

Circular Procurement is still in its infancy. Not many experiences have been done so far. Below you can find a collection of best practices. **The idea is to inspire procurement staff to look at products differently, ask different questions, analyze the needs in the organisations and challenge the market to a more circular supply of products and services.** Hopefully this collection of best practices can help make it clearer what Circular Procurement can be and what the potentials are. For an introduction and overview of circular procurement, download the accompanying Best Practice Report.

Case	Description	Page
CASE 1 CONSTRUCTION	Building of the € 27 million Land Rover BAR team headquarters and visitors' center using BREEAM and circular principles (UK)	2
CASE 2 ROAD CONSTRUCTION	Circular reconstruction of 19 km of the A12 motorway between Ede and Grisjoord junction (the Netherlands)	8
CASE 3 CIRCULAR ASSET MANAGEMENT	Use of circular asset management plan at Sweett Group to make the ongoing maintenance more circular, closing the material loops of categories like furniture and other office equipment (Wales)	13
CASE 4 OFFICE FURNITURE	Development of a framework for procurement for furniture, fixtures, fittings and flooring by the National Procurement Service (UK)	20
CASE 5 HOSPITAL MATTRESSES	Focus on circular options re-tendering the contract for the provision of 329 mattresses at Cambridge University Hospital Foundation Trust (UK)	26
CASE 6 TEXTILES	Experience with circular procurement of textiles in public sector contracting authorities/central Purchasing Bodies	31
CASE 7 CAR SHARING	Use of car sharing services to improve the public fleet management in the city of Bremen (Germany)	39
CASE 8 CARPENTRY AND FURNISHING	Procurement of carpentry and furnishing of the office building of ProRail (The Netherlands)	42
CASE 9 CONSTRUCTION	Building of a temporary office, Brummen Town Hall, for a period of 20 years (the Netherlands)	45
CASE 10 MEDICAL TECHNOLOGIES	Co-operation between Phillips Healthcare and Georgia Regents Medical Center to deploy innovative patient care strategie, inclusive circular initiatives (USA)	48
CASE 11 WORK WEAR	Procurement of work clothes in the municipality of Herning (Denmark)	51
CASE 12 CIRCULAR PROCUREMENT POLICY	Adoption of a Circular Procurement Policy in the municipality of Samsø to motivate both the procurer and the bidder in a more circular direction (Denmark)	55
CASE 13 OFFICE FURNITURE	Procurement of furniture for the City Hall of Venlo looking at toxic free substances to make it easier to disassemble, refurbish and retain residual value (The Netherlands)	58

Bron: SPP regions project:
http://sppregions.eu/fileadmin/user_upload/Resources/Circular_Procurement_Case_Study_Collection.pdf

Het circulair aankopen rapport geeft in onderstaande figuur aan dat er verschillende manieren of modellen bestaan om aankoop meer circulair te maken – door één van of een combinatie van de modellen te gebruiken, afhankelijk van de beschikbare opties in de markt en het product/dienst.

Figuur 23: Circulair aankopen modellen (Bron: Circular procurement Best practice report, SPP Regions, 2017)

o **Bevorder uitwisseling tussen beoefenaars**

Het leren van de eigenlijke ervaringen van andere beoefenaars is één van de meest effectieve manieren om over circulaire overheidsopdrachten te leren. Dit toont de ervaring met 3 jaar Green Deal Circulair Inkopen in Nederland heel duidelijk.

Hiervoor dienen **uitwisselingsmomenten (of-programma's)** opgezet te worden voor overheidsaankopers die willen leren of circulaire overheidsopdrachten of hun best practices (en andere ervaringen, ook de ondervonden valkuilen) willen delen. Het bestaande netwerk en de opleiding duurzaam aankopen kan hiervoor gebruikt worden, of er kan een specifiek **lerend netwerk circulaire overheidsopdrachten** opgericht worden (cfr. Box 6.2).

Bijvoorbeeld in Nederland bestaat er een Circulair Inkopen Academy (CIA):

Box 5.6: Inschrijving PIANOo Circulair Inkopen Academy geopend (Nederland)

13-juni-2017 | bron: PIANOo

U kunt zich aanmelden voor een nieuwe ronde van de PIANOo Circulair Inkopen Academy (CIA). Aan de eerste ronde van de CIA (2016-2017) namen ruim 60 personen van een kleine 30 publieke organisaties deel. Na afronding van het programma hebben

deelnemers concrete handvatten en eerste ervaringen, waarmee zij zelfstandig verder aan de slag kunnen om circulaire principes op inkoop en aanbestedingen toe te passen.

In de Academy geven circulaire experts uit overheid en markt u de inzichten en tools die nodig zijn om te starten met circulair inkopen. Het programma behandelt alle fasen van het inkoopproces, van het vormen van een circulaire (inkoop)strategie tot en met het evalueren van het afgesloten circulaire contract. Daarbij horen naast aanbesteding technische en juridische aspecten zoals circulair specificeren, ook onderwerpen als circulaire verdienmodellen en het verkrijgen van intern draagvlak.

Pilottrajecten

Alle deelnemers starten minimaal één circulair pilottraject als onderdeel van het programma. Hierdoor passen zij de lessen en principes uit de Academy ook direct toe in hun eigen werk. De discussie over de praktijkervaringen uit deze pilottrajecten door de deelnemers met elkaar vormt een belangrijk deel van de bijeenkomsten.

Start nieuwe ronde

In september 2017 start een nieuwe ronde van de Circulair Inkopen Academy. Het programma loopt van september 2017 tot en met juni 2018 en bestaat uit 8 bijeenkomsten (dagdelen). De bijeenkomsten vinden elke 6-8 weken plaats op diverse locaties verspreid door heel Nederland.

Meer informatie en aanmelden

PIANOO Circulair Inkopen Academy

Eerste ronde Circulair Inkopen Academy

Een impressie van de eerste ronde van de Circulair Inkopen Academy 2016-2017 vindt u in onderstaande korte film.

https://www.pianoo.nl/actueel/nieuws/inschrijving-pianoo-circulair-inkopen-academy-geopend?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=PIANOO-alert

- **Bepaal gemeenschappelijke standaarden en certificatie op EU niveau**
Aanbestedende overheden gebruiken certificaten en standaarden graag als strategische criteria omwille van een aantal redenen. Een eerste is dat deze **algemeen geaccepteerd en erkend** worden door een meerderheid van stakeholders op zowel nationaal als internationaal niveau. Ze **helpen om de criteria** bij de verschillende aanbestedende overheden in een land (en zelfs op EU-niveau) te **harmoniseren**. Aanbestedende overheden kunnen met meer vertrouwen hun strategische doelstellingen bevorderen dankzij erkende certificaten en standaarden zonder de vrees om de concurrentie te verstoren en onderhevig te zijn aan mogelijke juridische sancties daardoor (EC DG GROW, 2015). *Dit werd ook door de Brusselse stakeholders aangehaald als een belangrijk punt: zorg ervoor dat de op te stellen **concrete CE criteria** **verifieerbaar en op elkaar afgestemd zijn** en dat de criteria en tools om circulariteit te meten en offertes te vergelijken open source, eenvoudig én identiek zijn in Brussel, Vlaanderen en Wallonië en bij uitbreiding in de andere EU lidstaten.*
- **Focus op impact**
 - **Prioritiseer relevante sectoren**
Circulaire overheidsopdrachten kunnen in principe in alle sectoren toegepast worden maar de rol en bruikbaarheid is niet even belangrijk in elke sector. Daarom werden in

deze studie de sectoren geprioritiseerd waar het meeste potentieel is om in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest aan meer circulaire overheidsopdrachten te werken: **bouw, voeding, grondstoffen en afval, handelszaken, logistiek, drukwerk, elektrische en elektronische apparaten en meubels** (cfr. Hoofdstuk 3).

- **Mik op en betrek de 'key actors'**
Centrale aankoopdiensten hebben een grote impact gezien de grootschalige aankopen die ze uitvoeren. Daarom zijn zij een belangrijke te betrekken stakeholder bij het implementeren van circulaire overheidsopdrachten.
- **Beoordeel en monitor de impact**
Impact assessments laten toe het beleid te sturen in die richting waar de effecten het grootste zijn. Impacts kunnen ook opgevolgd worden op pilootprojectniveau vooraleer beleid op een bredere schaal wordt uitgerold. Echter de methodes om de impacts te meten zijn vaak nog niet voldoende ontwikkeld en moeten dus nog verder ontwikkeld worden (EC DG GROW, 2015).
- **Versterk monitoring**
Monitoring is momenteel nog een zwakte van (circulaire) overheidsopdrachten. Monitoring gebeurt op onregelmatige basis en de resultaten (indien beschikbaar) worden niet altijd verspreid waardoor het momenteel moeilijk tot onmogelijk is om een helder beeld te krijgen van de opname van circulaire overheidsopdrachten en er lessen uit te trekken voor het beleid. Er zijn een aantal uitdagingen die monitoring van (circulaire) overheidsopdrachten een complexe, kostelijke en zware onderneming maken (EC DG GROW, 2015):
 - **Gebrek aan automatische data verzameling**
Indien data over overheidsopdrachten beschikbaar is zou er een systeem moeten zijn om te kunnen aanduiden en opvolgen welke circulair zijn
 - **Methodologische complexiteit**
Een aantal methodologische vragen over monitoring zijn open gegeven de schaarste aan data van overheidsopdrachten en het gebrek aan uniforme definities over wat nu juist een overheidsopdracht/contract circulair maakt/omvat.
 - **Tijdsintensief**
Aangezien monitoring (nog) niet geautomatiseerd is, vereist het een vorm van dataverzameling zoals een enquête, zelfverklaringen, of gelijkaardige. Dit is zwaar en omslachtig voor zowel de aanbestedende overheidsdiensten als de entiteit verantwoordelijk voor de monitoring.

Ter informatie: Voor de huidige studie hebben we om een algemeen en completer overzicht te krijgen over verdeling van overheidsopdrachten qua gunningsbedragen en ook onderhandelingsprocedures zonder voorafgaande bekendmaking gebruik gemaakt van commercieel verkrijgbare EBP data over overheidsopdrachten, omdat het e-notification systeem van de overheid deze informatie momenteel niet bevat.

HOOFDSTUK 6. BESLUIT

Er is een kwantitatief overzicht gemaakt van de BHG overheidsopdrachten en de concurrentiekracht van BHG sectoren die CE relevantie hebben en een significant overheidsaandeel in de totale markt. Hiervoor is een beroep gedaan op EBP data, omdat die unieke informatie bevat niet aanwezig in e-notification.

De selectie van prioritaire domeinen die relevantie tonen voor CE zijn: bouw, EEA, grondstoffen en afval, voeding, handelszaken, logistiek, drukwerk en meubels. Twee op de drie overheidsopdrachten vallen binnen één van deze prioritaire domeinen. De helft hiervan is gelinkt aan de bouw. Binnen elk van deze domeinen heeft Brussel lokale aanbieders. De lokale aanbieders tonen voldoende slagkracht op de markt van overheidsopdrachten; er zijn geen opvallende hogere of lagere slaagkansen voor de lokale aanbieders. Ook de concurrentieanalyse toont aan dat er lokaal voldoende competentie aanwezig is van Brusselse ondernemingen binnen de CE-prioritaire domeinen. Bijgevolg, een CE-specifieke ondersteuning dient niet specifiek gericht te zijn op één sector, maar werkt beter ondersteunend voor de gehele markt. Uit de analyses van BHG overheidsaankopen en concurrentiekracht van BHG sectoren in het algemeen is gebleken dat bij de CE relevante sectoren er geen sprake is van significante ondervertegenwoordiging in aanbod of toewijzing van BHG sectoren. In die zin kan er geen specifieke ondersteuningsbehoefte worden afgeleid.

Uit de Workshop van 15 mei is wel gebleken dat er een algemene behoefte (dus over alle sectoren en stakeholders heen) bestaat om circulair aankopen concreet te maken middels voorbeeldbestekken, opleidingen en pilootprojecten.

Uit de workshop is een top 5 van obstakels opgesteld dankzij de inbreng van stakeholders. Tevens zijn er hiervoor samen met de stakeholders een aantal mogelijke oplossingen gegenereerd. Op basis van recente literatuur zijn daar nog meer uitdagingen en oplossingen aangereikt.

Belangrijkste aanbeveling is om Circulaire Overheidsopdrachten bekender en concreter te maken. Daarvoor zijn diverse mogelijkheden :

- Pilootprojecten
- Uitbreiding bestaande Helpdesk met CE expertise
- Opzet van lerende netwerk
- Opleiding
- Voorbeeldbestekken
-

Het opzetten van een green deal/lerend netwerk circulair aankopen zoals in Vlaanderen en Nederland en aansluiting bij Europese (kennisdelings) netwerken lijken ons de ideale manier om bovenstaande mogelijkheden integraal op te nemen.

Het lijkt aangewezen om circulair inkopen in te bedden in de structuren, netwerken, organisatievormen die er al bestaan voor groen/duurzaam/innovatief aanbesteden. Voor monitoring stelt zich de vraag in hoeverre e-notification op termijn een rol kan gaan spelen.

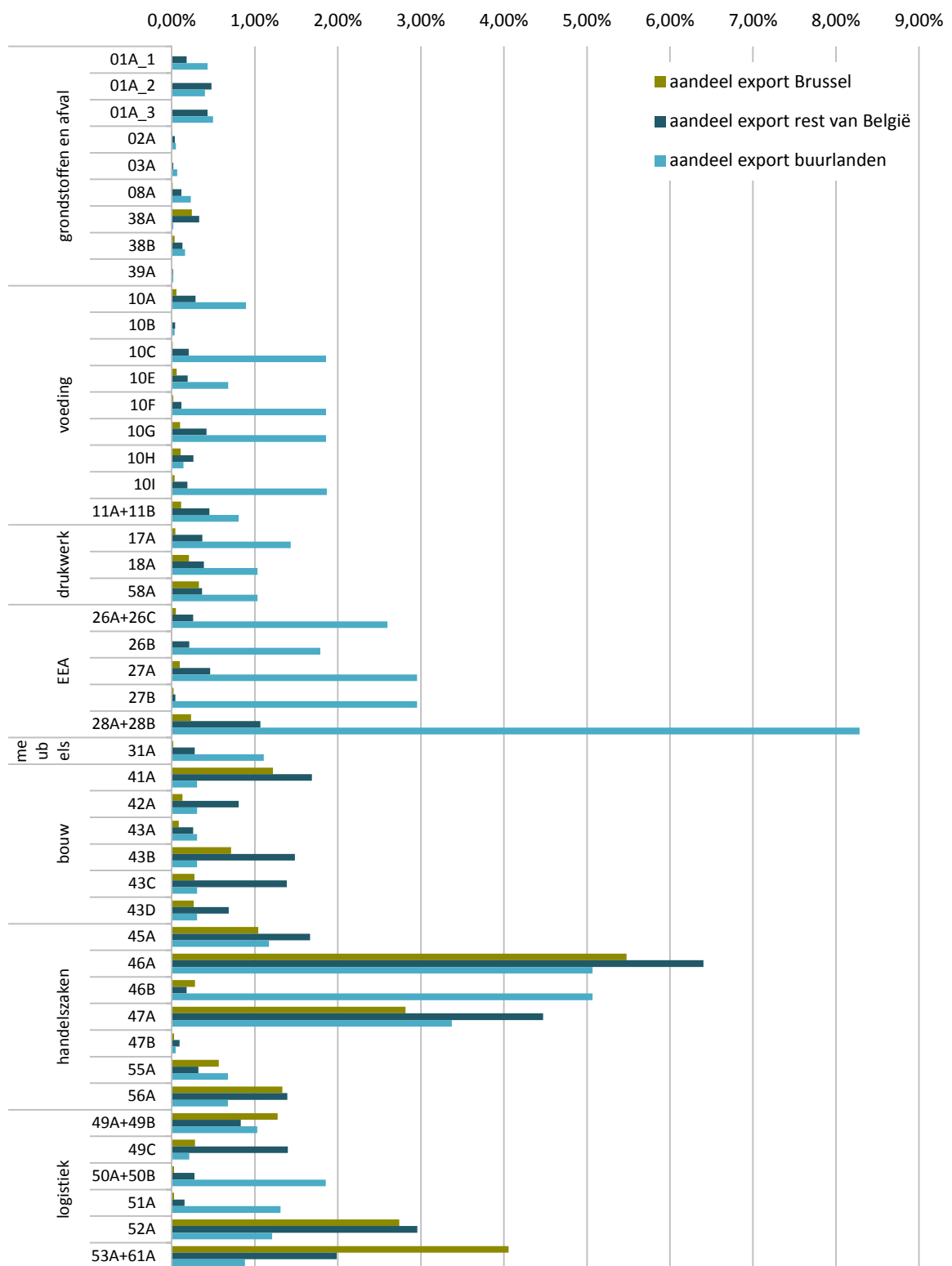
BIJLAGE: GEDETAILLEERD PROFIEL VAN HET AANBOD IN BRUSSEL

In deze bijlage wordt een gedetailleerd profiel van het aanbod door BHG weergegeven. Het detailniveau is maximaal en begrensd door de sectorindeling van het Belgisch interregionaal input-output model. De sectoren die onderdeel zijn van de prioritaire domeinen gedefinieerd in HOOFDSTUK 3 zijn weergegeven in Tabel 7. Figuur 24, Figuur 25 en Figuur 26 zijn hetzelfde opgebouwd als respectievelijk Figuur 16, Figuur 17 en Figuur 18, maar met vergroot detailniveau.

Tabel 7: Omschrijving van de SUTTA2008 sectorcodes (Belgisch afgeleide van de NACE Rev. 2) uit het Belgisch interregionaal input-output model met overgang naar NACE Rev. 2 (Europese sectorindeling).

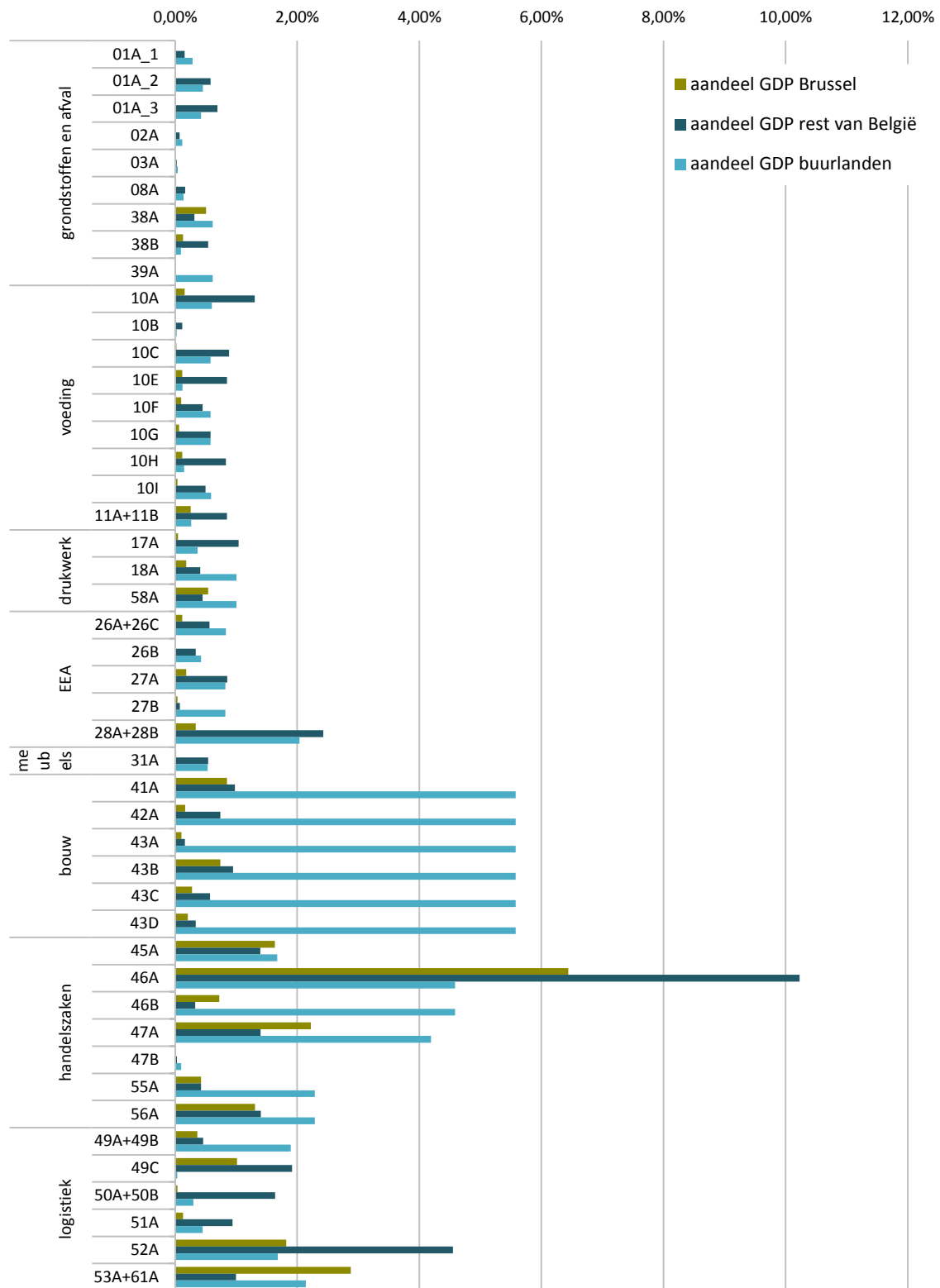
SUTTA K2008	sectoromschrijving	NACE Rev. 2
01A_1	Teelt van akkerbouwgewassen plus suikerbieten en suikerbietenzaad	01.12, 01.13p, 01.14, 01.15, 01.16, 01.5p, 01.6p
01A_2	Teelt van tuinbouwgewassen, planten & fruit	01.13p, 01.19, 01.30, 01.20, 01.5p, 01.6p
01A_3	Veeteelt, diensten ivm veeteelt behalve veterinaire diensten & jacht	01.4 en 01.62 en 01.7 en 01.5p
02A	Bosbouw en de exploitatie van bossen	02
03A	Visserij en aquacultuur	03
08A	Overige winning van delfstoffen	08
38A	Inzameling van afval; Verwerking en verwijdering van afval	38.1 en 38.2
38B	Terugwinning	38.3
39A	Sanering en ander afvalbeheer	39.0
10A	Verwerking en conservering van vlees en vervaardiging van vleesproducten	10.1
10B	Verwerking en conservering van vis en van schaal- en weekdieren	10.2
10C	Verwerking en conservering van groenten en fruit	10.3
10E	Vervaardiging van zuivelproducten	10.5
10F	Vervaardiging van maalderijproducten, zetmeel en zetmeelproducten	10.6
10G	Vervaardiging van bakkerijproducten en deegwaren	10.7
10H	Vervaardiging van suiker, cacao, chocolade en suikerwerk	10.81 en 10.82
10I	Vervaardiging van andere voedingsmiddelen	10.83 t/m 10.89
11A +	Vervaardiging van dranken	11
11B		
17A	Vervaardiging van papier en papierwaren	17
18A	Drukkerijen, reproductie van opgenomen media	18
58A	Uitgeverijen	58
26A +	Vervaardiging van elektronische onderdelen en printplaten; vervaardiging van computers en randapparatuur; Vervaardiging van meet-, controle- en navigatie-instrumenten en -apparatuur; vervaardiging van uurwerken, bestralingsapparatuur en van elektromedische en elektrotherapeutische apparatuur, optische instrumenten en van foto- en filmapparatuur, magnetische en optische media	26.1 en 26.2; 26.5 t/m 26.8
26C		
26B	Vervaardiging van communicatieapparatuur; vervaardiging van consumentenelektronica	26.3 en 26.4
27A	Vervaardiging van elektromotoren, van elektrische generatoren en transformatoren en van schakel- en verdeelinrichtingen, batterijen en accumulatoren, kabels en van schakelaars, stekkers, stopcontacten e. d.; Vervaardiging van lampen en verlichtingsapparaten	27.1 t/m 27.4
27B	Vervaardiging van huishoudapparaten, andere elektrische apparatuur	27.5 en 27.9

28A + 28B	Vervaardiging van machines en apparaten voor algemeen gebruik; Vervaardiging van machines en werktuigen voor de landbouw en de bosbouw; Vervaardiging van niet-verspanende machines voor de metaalbewerking en van gereedschapswerktuigen; Vervaardiging van andere machines, apparaten en werktuigen voor specifieke doeleinden	28
31A	Vervaardiging van meubelen	31.0
41A	Bouw van gebouwen; ontwikkeling van bouwprojecten	41.1 en 41.2
42A	Weg- en waterbouw	42
43A	Slopen; Bouwrijp maken van terreinen; Proefboren en boren	43.1
43B	Elektrische installatie, loodgieterswerk en overige bouwinstallatie	43.2
43C	Afwerking van gebouwen	43.3
43D	Overige gespecialiseerde bouwactiviteiten	43.9
45A	Groot- en detailhandel in en onderhoud en reparatie van motorvoertuigen en motorfietsen	45
46A	Groothandel en handelsbemiddeling, met uitzondering van de handel in motorvoertuigen en motorfietsen en in vaste, vloeibare en gasvormige brandstoffen en aanverwante producten	46 excl. 46.71
46B	Groothandel in vaste, vloeibare en gasvormige brandstoffen en aanverwante producten	46.71
47A	Detailhandel, met uitzondering van de handel in auto's en motorfietsen en in motorbrandstoffen	47 excl. 47.3
47B	Detailhandel in motorbrandstoffen in gespecialiseerde winkels	47.3
55A	Verschaffen van accommodatie	55
56A	Eet- en drinkgelegenheden	56
49A + 49B	Vervoer per spoor; Overig personenvervoer te land	49.1 t/m 49.3
49C	Goederenvervoer over de weg en verhuisbedrijven; vervoer via pijpleidingen	49.4 en 49.5
50A + 50B	Personen- en goederenvervoer over zee- en kustwateren; Personen- en goederenvervoer over binnenwateren	50
51A	Luchtvaart	51
52A	Opslag en vervoer ondersteunende activiteiten	52.1 en 52.2
53A +61A	Posterijen en koeriers; Telecommunicatie	53 en 61

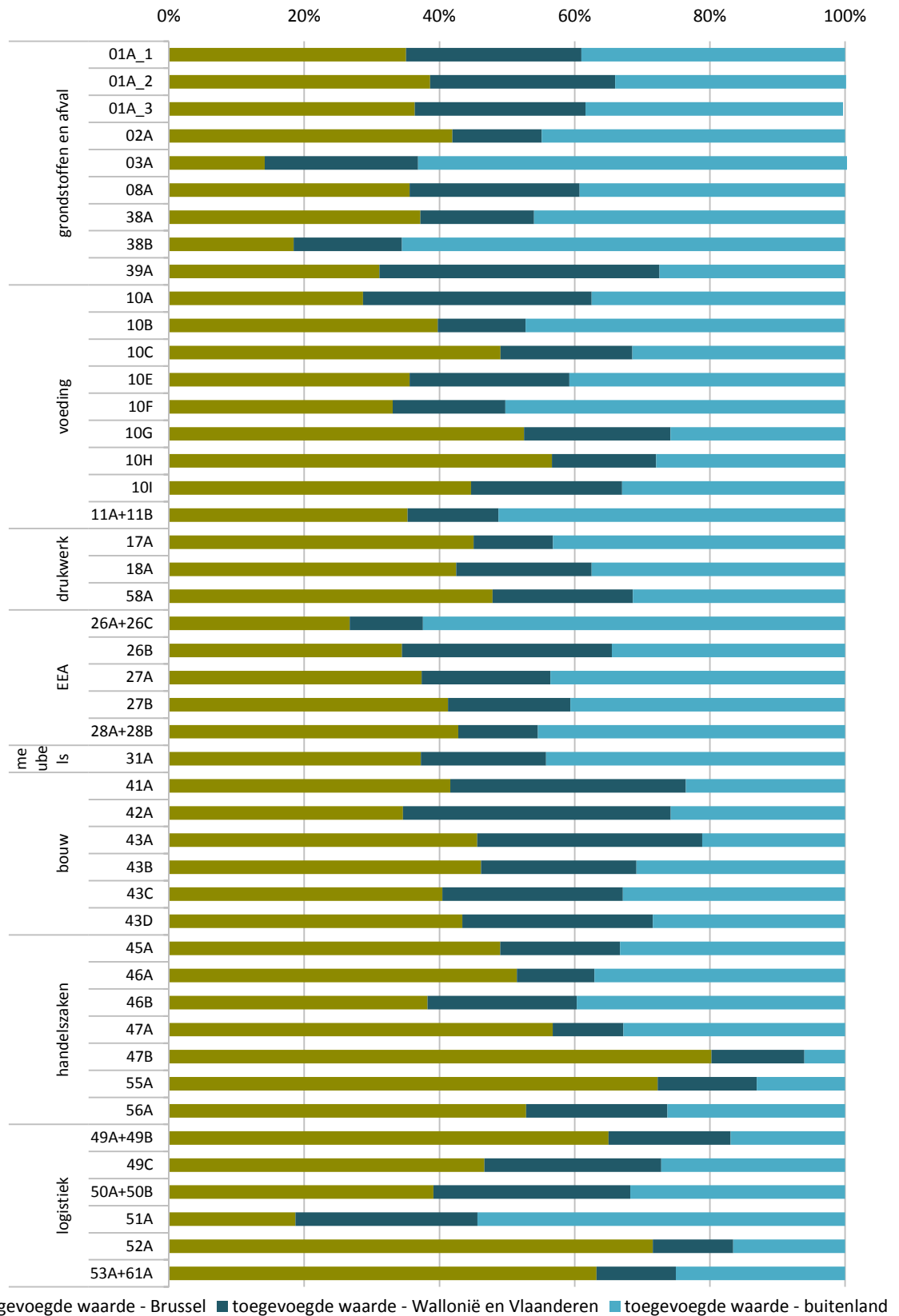

Figuur 24: Concurrentiekracht analyse op basis van export voor het BHG ten opzichte van rest van België en de buurlanden (Nederland, Frankrijk, Duitsland, UK en Luxemburg). EEA: elektrische en elektronische apparaten.

Bron: eigen berekeningen op basis van het Belgisch interregionaal input-output model (2010).

Figuur 25: Concurrentiekracht analyse op basis van toegevoegde waarde voor het BHG ten opzichte van rest van België en de buurlanden (Nederland, Frankrijk, Duitsland, UK en Luxemburg). EEA: elektrische en elektronische apparaten. GDP: gross domestic product. Bron: eigen berekeningen op basis van het Belgisch interregionaal input-output model (2010).

Figuur 26: Voorketenanalyse van de prioritaire domeinen binnen het BHG. EEA: elektrische en elektronische apparaten.

Bron: eigen berekeningen op basis van het Belgisch interregionaal input-output model (2010).

BIJLAGE: VERSLAGEN VAN DE INTERACTIEVE GROEPSESSIES VAN DE STAKEHOLDER WORKSHOP

6.1. WERKGROEP 1

Facilitatoren

Patrick Van den Abeele (BIM)

Veronique Van Hoof (VITO)

Deelnemers

- De Meyer Sandrine (Service public régional de Bruxelles - Cellule FEDER)
- Delacroix Domitille (STIB, verantwoordelijk voor milieu-en sociale clausules, ondersteuning aankopers mbt afvalgerelateerde zaken)
- Ferrao Santos Alexandre (Perspective Brussel)
- Maréchal Catherine (Ecoconso, Helpdesk duurzaam aankopen Brussel)
- Micheaux Naudet Philippe (ACR plus)
- Michel Mathieu (Observatoire des prix de référence dans les marchés publics, Conseil Economique et Social)
- Rigolet Aurélien (BIM)
- Strybos Dimitri (Vlaanderen Circulair)
- Versteven Jo (FIDO)
- Bernard XXX (vervanger van Aerts Sylvie)(Commune Woluwe St. Pierre)
- Yangandi Victor (Actiris)
- Thueux Maëlle (Perspective Brussel)

Obstakels

1. Kennis circulaire criteria (9 punten)

- Comment rédiger son marché? –Hoe bestekken schrijven? Men begrijpt het concept van CE maar hoe dit vertalen in een bestek? (ROOD)
- Op welke manier kan een aankoper best CE implementeren? (GROEN)
 - Moet dit via flexibele procedures (innovatiepartnerships, concurrentiedialoog,...) of kan dit via de meer vertrouwde procedures voor aankopers?
 - Is het gebruik van deze flexibele of courante procedures product/dienst afhankelijk?
- Manque de formation/information (concepts/juridiques/critères d'attribution) (GROEN)
- Manque de connaissance CE en général & flou quant aux bénéfices/opportunités à intégrer des critères liés à l'économie circulaire (GROEN)
- Métiers et expertises, quelles compétences spécifiques demandées? (Benodigde expertise/competentie m.b.t. CE) (GROEN)
- Comment éviter le Circulair washing (GROEN)

2. Wettelijke toelaatbaarheid (3 punten)

- Comment favoriser les entreprises d'économie circulaires bruxellois tout en respectant la loi sur les marchés publics? Exemple: pour ses déchets électronique (DEEE) à valeur

positive, une entreprise bruxelloise d'économie circulaire pourrait-elle être favorisée par rapport à une entreprise classique? (GEEL)

- Hoe principe van non-discriminatie verzoenen met het bevoordelen van de lokale economie (lokale dimensie)? (GROEN)

3. Angst voor meerkost (3 punten)

- La prise en compte de l'économie circulaire est une charge supplémentaire pour l'acheteur public (Een bijkomende belasting (voor aankopers)) (GROEN)

4. Aanbod op de markt – Offre du marché (1 punt)

- Méconnaissance des filières locales et leurs produits (Onwetendheid over de lokale ketens/kanalen en hun producten (van dingen die al/niet al bestaan))(GROEN)
- En ce qui concerne le réemploi dans le secteur de la construction: comment faire en sorte d'ouvrir le marché à d'avantages d'acteurs du réemploi à Bruxelles tels que ROTOR? (marché belge, bruxellois,...) (GROEN)
- Méconnaissance du terrain (Onwetendheid over het terrein/ Gebrek aan informatie van de aanbieders)(GROEN)

5. Gebrek aan CE/LCC tools: om circulariteit te meten en offertes te vergelijken (8 punten)

- Product met gerecycleerd materiaal, product met lange levensduur, product dat modulair is opgebouwd... wat is het meest circulaire product? (GROEN)
- Hoe offertes vergelijken? (ROOD)
- Labels: bestaan er eenvoudige tools om CE te meten? (GROEN)
- Hoe totale LCC van een product berekenen? (GROEN)

6. Accès entreprises (1 punt):

- Accessibilité pour les entreprises de l'économie sociale? Toegankelijkheid voor ondernemingen uit de sociale economie (ROOD)

7. Stratégie: (3 punten)

- Une impulsion et une volonté politique sont nécessaires pour s'engager dans les marchés publics durables. Il doit y avoir également une stratégie au niveau de l'organisation du pouvoir adjudicateur appuyée par la hiérarchie/direction (bereidwilligheid - Incentive mist) (GEEL)
- Il faut des intrapreneurs au sein des organisations des pouvoirs adjudicateurs pour pousser en interne vers plus de durabilité dans les achats publics de l'organisation (Intrapreneurship mankeert (is nodig binnen gemeenten en administraties)) (GROEN)

8. Législatif (1 punt)

- Peur du changement (Angst voor verandering) (GROEN)
- Période "transitoire" avant l'entrée en vigueur de la nouvelle législation (Nieuwe wetgeving kan transitie naar CE vertragen) – capacité d'adaptation (GROEN)

9. Manque de temps et de compétences de l'acheteur public à consacrer à la phase de préparation du cahiers des charges de façon à mieux déterminer les besoins et à les formuler en termes de fonctionnalités (product dienst combinatie) plutôt qu'en termes de spécifications techniques trop précises. Manque de compétence également au moment de l'analyser les offres pour évaluation de celles qui donnent une plus grande importance à la fonctionnalité - Tijd & competenties nodig om bestekken op te maken/de offertes te analyseren die meer belang geven aan functionaliteit/behoefte (GEEL)

10. Différences entre cultures d'entreprises (public vs privé, PME vs multinationales,...) - Cultuurverschillen (tussen publiek/privé, tussen KMO's en multinationals,...) (GROEN)

Top-4 obstakels

1. Kennis circulaire criteria (9 punten)
2. Gebrek aan CE/LCC tools: om circulariteit te meten en offertes te vergelijken (8 punten)
- 3&4. Wettelijke toelaatbaarheid (3 punten) & Angst voor meerkost (Peur du surcout) (3 punten)

Oplossingen (o.b.v. top 4)

1. Kennis circulaire criteria:
 - Marktverkenning: Product-Dienst combinaties mogelijk?
 - Opleiding aankopers
 - Modelbestekken en voorbeeld criteria per productgroep/sector, circulariteitsclausules
 - Sectorplatformen oprichten – samen met sector werken aan criteria/clausules
2. Gebrek aan CE/LCC tools: om circulariteit te meten en offertes te vergelijken
 - De Tools moeten Open source zijn, eenvoudig en identiek in Vlaanderen/Brussel/Wallonië/EU (NL)
3. Wettelijke toelaatbaarheid
 - Huidige Helpdesk uitbreiden met een jurist en een expertise op vlak CE
 - Gids met goede voorbeelden (eventueel vanuit het buitenland als er nog niet voldoende Brusselse goede voorbeelden te vinden zijn) => bestaat al
 - Forum/netwerk om kennis te delen (eventueel binnen de bestaande groep duurzaam aankopen)
 - CE bekender maken
 - Kennis levenscyclus
 - Definiëren criteria
 - Databank opstellen CE bedrijven (Be circular a déjà une base de donnée sur son site web, Vlaanderen Circulaire aussi, nous discutons d'ailleurs de comment mutualiser les informations)
 - Samenwerking in de keten faciliteren
 - Sociale economie niet vergeten

6.2. WERKGROEP 2

Facilitatoren

Katleen Van Braeckel (BIM)
Maarten Christis (VITO)
Bruno Lombaert (Stibbe)

Deelnemers

Bezavada Jayakumar
Idrissi Hamida

Kempeneers Hugues
Paduart Anne
Cardoso Amorim Manuela
Chaput Isabelle
Mersch Sophie
Mellas Abdessamad

Obstakels

1. Kennis circulaire criteria (0 ptn)

- Is dit nu iets nieuws of is het enkel een verandering in terminologie?
- Wat is circulaire economie? Er circuleren vele definities maar het is niet duidelijk, of er is alleszins geen consensus, welke de scope van een CE is. (Opm. aankoper).

2. Wettelijke toelaatbaarheid (2 ptn)

- De duur van het opstellen van contracten (marktverkenning, onderhandeling, etc.) is te lang.
- De lengte van contracten binnen een CE is te lang. Ze creëren mogelijk een lock-in. In snel veranderende markten kan de 'beste' oplossing op korte termijn achterhaald zijn. Hoe kan je omgaan met innovatie, veranderende prijzen, energiekosten, etc.?

3. Angst voor meerkost (0 ptn)

- Is door niemand aangehaald als een obstakel. Enkel de angst voor veranderende prijzen voor grondstoffen, energie tijdens langlopende contracten kwam aan bod.

4. Aanbod op de markt (1 ptn)

- Lokale actoren ≠ lokale competentie.

5. Aanpak aankoper (3 ptn)

- Exploreren, participatie, formatie

6. Definiëren en beoordelen van standaarden en criteria (6 ptn)

- Gebrek aan standaarden en verifieerbare indicatoren. Er is geen referentiekader, geen template.
- Hoe kunnen de offertes geëvalueerd worden?
- Methodologische onzekerheid. Keuze van meerdere criteria?

7. Gebrek aan voorbeelden (3 ptn)

- Er is een gebrek aan de verspreiding van voorbeelden en ervaring
- Zijn er voorbeelden van good practices?
- Gaat het niet enkel om nichemarkten?
- Hoe kunnen niet-materiaalsectoren betrokken worden? (vb. logistiek, HR, ...)

Oplossingen (obv top 3)

1. Definiëren en beoordelen van standaarden en criteria

- Het opstellen van concrete criteria richting een CE. Deze moeten geverifieerd en op elkaar afgestemd kunnen worden.
- Het aantal criteria moet beperkt zijn, maar ze moeten wel goed uitgewerkt zijn. De opzet en het doel moet duidelijk zijn.

2. Aanpak aankoper

- Het gaat om een verandering van gewoontes en werkwijze (niet eenvoudig!)
- Vertaal de vooropgestelde criteria naar procedures (templates) die gebruiksklaar zijn voor aankoper.
- Richtlijnen om aan marktverkenning te doen. Wat zijn de mogelijkheden?
- Wat is de rol van de aankoper in het herdefiniëren van noden?

3. Gebrek aan voorbeelden

- Oplossing: voorbeelden delen. Opmerking: het gaat om iets nieuws. Als iedereen wacht op voorbeelden van anderen, zullen er geen komen.
- Opmaak van fiches met goede voorbeelden
- Oprichten helpdesk en guide
- Trainingssessies
- Contacteren van belangrijke spelers (nationaal, internationaal)

6.3. WERKGROEP 3

Facilitatoren:

Theo Geerken (VITO) en Catherine Vanderstichelen (BIM)

Deelnemers :

Geert Royberghs CIBG aankoper

Boulmaiz Karim & Christophe Bourgois Commune Anderlecht

Laurence Plumier – SAW-B

A. Inputs aanvullende barrières verdeeld over erkende barrières of nieuw gedefinieerde

Onder kennis criteria :

1. Criteres de circularite , qui les definit, les fixe ? BIM ? ca 's apprend, ca 's applique → pas un problème (groen) Réaction Catherine: attention que pour penser circulaire on n'a peut-être pas intérêt à décliner trop de critères.

Onder legale toelaatbaarheid

2. Contractduur is begrensd tot 4 jaar volgens de wet op de overheidsopdrachten (geel), (afwijkingen hiervan zijn mogelijk maar vereisen motiveringen)
3. Admissibilité legale : pas insurmontable avec l'aide des tutelles reglementation/subsides (groen) – Wettelijke toelaatbaarheid : niet onoverkomelijk met de hulp van voorgedij reglementering & subsidies

Onder angst voor meerkost :

4. Surcout : peut-etre sauf si subside proportionel (si le resultat en vaut le peine) (groen) : si les autorités subsidiantes/la tutelle réfléchit différemment et accorde un subside en fonction, ça permettra de réfléchir plus circulaire en termes MP communes
5. Cout environmental du recyclage (oranje)
6. Surcout pour les entreprises de remettre dans le marche leurs produits presque neufs (oranje)

Onder **aanbod markt** :

7. Marche suffisamment mur ? d'ou risqué ? (groen)
8. Technologische evolutie vb ICT (geel)
9. Offre sur le marche :
Le + gros risqué : 1) aurais-je un (sommisionnaire) entrepreneur 2) quelle est l'offre en materiaux de reemploy ? mettre en fonction filiere (groen)
10. Reemploi : zuiol (?) quand hors filieres = evidentes= l'offre en demande (punctuelle) → reseau (oranje)
11. Re-emploi : filieres et ecoulement a identifier (Hergebruik: te identificeren ketens en stromen) (oranje)
12. Reemploi : stockage et valorisation de l'offre (oranje)

Nieuwe barriere : resistance to change (organisatie, legal)

13. Temps-tijd → risque : réfléchir autrement son MP demande du temps, et puis on prend le risque de n'avoir aucun soumissionnaire et donc d'être coincé dans le temps à cause d'une deuxième procédure à lancer
14. Ouverture jurists par rapport à des procedures peu utilisees mais existentes et intéressantes d'un point de vue ciruclaire
15. Convaincre hierarchie – beslissingsnemers overtuigen → c'est eux qui donnent le go ou no go pour le MP
16. Out of the box thinking : reflechir autrement
17. Comment ne pas susciter, le produit a reemployer (ex; materiaux de construction remplaces alors que fonctionnels)

Nieuwe barriere : interne tegenstellingen (publiek en privaat) beleid: hierover werden voorbeelden benoemd hoe verschillende beleidsterreinen bij de overheid strrijdig kunnen zijn; ook in de privé kunnen verschillende bedrijfsonderdelen elkaar tegenwerken waardoor hergebruik niet bevordert wordt. Vb van kabinetten die niet openstaan voor innovatieve aanbestedingen maar wel achter deze maatregel van de PREC staan.

Taking long term decisions :

Dit naar aanleiding van de noodzaak om voor circulair meer op lange termijn te denken en te handelen/organiseren, terwijl je tegelijk onzeker bent hoe de markt er op langere termijn uitziet. Het is dus niet altijd simpel om de juiste investeringsbeslissingen te nemen om ze terug te verdienen in een onzekere verre toekomst. + lange termijndenken is moeilijk met de politieke cyclus.

Overigen :

18. Verifieerbaarheid van bv : recycled content, tweedehands producten aankopen (kan zowel onder "kennis criteria" als onder "legale toelaatbaarheid") (geel)
19. Greenwashing , haalbaarheid , afdwingbaarheid (geel)

(Eigen observatie : "interne tegenstellingen" en "resistance to change" zijn natuurlijk deels overlappende barrieres)

B. Stemming over deze 7 barrieres :

Onder **aanbod markt** : 5 stemmen

Onder **angst voor meerkost** : 3 stemmen

Interne tegenstellingen (publiek en privaat) beleid : 3 stemmen

Resistance to change : 1 stem

Onder **kennis criteria** : 1 stem

Taking long term decisions : 1 stem

C. Oplossingen voor de barrières kwamen er voor 5 van de 7 barrières :

Voor **aanbod markt** (5 stemmen):

- Dialogue pouvoirs publics-privé en amont des marchés
- Travailler en collaboration étroite avec les écoles (→ projets innovants, créativité)
- Samenwerken (aankoopcentrale (bestellingen centraliseren), opdrachten centrale, gemeenschappelijke opdracht)
- Augmenter l'offre de matériaux de re-emploi issu des chantiers de de-construction via création de plateformes de stockage exécutées vers des matériaux à grand usage

Voor **angst voor meerkost** (3 stemmen):

- Valoriser/faire connaître des projets –pilotes ayant une balance financière positive : ex. école des vétérinaires
- Life cycle cost, Total cost of ownership gebruiken
- rationaliser les coûts -> politique ambitieuse (inventaire, déconstruction sélective, imposer logistique (transport, stockage, revaloriser, etc), mutualiser

Nieuwe barrière : interne tegenstellingen (publiek en privaat) beleid : 3 stemmen

- Teamwork : belangenvertegenwoordigers in één werkgroep samenbrengen

Voor **kennis criteria** en **legale toelaatbaarheid** samen (1 stem):

- Helpdesk GPP uitbreiden met CE inkoop kennis
- Catalogus met representatieve echte "CE" bestekken

Resistance to change : 1 stem

- Sensibiliser les intervenants, juristes, hiérarchie, pouvoirs subsidiaires ... via séminaires
- Projets pilotes pour démontrer l'intérêt pour tous
- Matuur
- Change management
- Communiquer sur des projets pilotes

BIJLAGE: GOOD PRACTICE EXAMPLE: MARKET ENGAGEMENT TO BUY INNOVATIVE AND SUSTAINABLE PRODUCTS IN NORWAY

Bron: United Nations Environment, Global review of Sustainable Public Procurement 2017

GOOD PRACTICE EXAMPLE: Market engagement to buy innovative and sustainable products in Norway

The Norwegian national government procures goods and services worth about NOK 208 billion a year (around USD 25 billion). The new Government Procurement Centre (established on 1 January 2016) drafts and administers state framework contracts (SFC). The Norwegian government has since 1999 had SPP provisions for environmental issues, while social sustainability aspects, such as salary and working conditions for employees of state contractors, were integrated in 2008.

The challenge

The Norwegian Government recognized that innovative solutions are necessary to promote a more efficient use of public resources, and that the procurement of sustainable goods and services can also create a more robust and competitive private sector in the country.

However, since this will not happen by itself, suppliers and buyers require training and guidance, as well as increased cooperation in the early stages in the procurement cycle.

The solution

The National Programme for Supplier Development project (*Nasjonalt Program for Leverandørutvikling*) which is co-led by the Confederation of Norwegian Enterprise (NHO), the Norwegian Association of Local and Regional Authorities (KS), the Agency for Public Management and eGovernment (Difi) and 19 partners, was created in 2010 to promote the procurement of innovative products and services in state and municipal procurement processes. The National Programme for Supplier Development seeks to stimulate and encourage the production of innovative goods and services, and assist public entities in conducting innovative procurement processes. The focus is on the stage of the procurement cycle that takes place prior to the publication of a tender notice, and on promoting a dialogue with the market to gain knowledge on innovative approaches that can be implemented to best meet the procurement needs of public organizations. This dialogue also helps to communicate to the suppliers what the buyers' needs are, and encourages the emergence of research and development projects that could lead to pre-commercial procurement. Several pilot projects with a focus on low-carbon and green public procurement have already been conducted.

Currently, a variety of platforms focused on different national challenges are emerging, with climate and energy as two main priorities. The platforms will serve as exchange spaces for procurement entities, suppliers, and research and development institutions.

Lessons learned

A small and effective leading administration team including managers from the industry, the state and municipalities has been key to the success of the initiative.

Another important factor has been the involvement of a wide variety of agencies, business organizations and stakeholders. This level of engagement at an early stage in the procurement cycle ensures that the work does not interfere with the typical competitive bidding process.

The outcome

In 2014, the programme underwent a formal evaluation by an independent evaluator who noted that, since 2010, over 40 pilot projects have achieved benefits for both buyers and suppliers. The main benefit for the Norwegian society has been the creation of an effective method of innovation that leverages the procurement needs of the public sector as a motivation factor to implement sustainable and innovative products and solutions in the country.

Learn more about the National Programme for Supplier Development at:
<http://innovativeanskaffelser.no/for-naeringslivet/category705.html>